

Nowy Tomyśl

PAWEŁ ANDERS

NOWY TOMYŚL

WIELKOPOLSKA BIBLIOTEKA KRAJOZNAWCZA
Nr 20

Paweł Anders

NOWY TOMYŚL

Wydawnictwo WBP
Poznań 1998

Opiniodawcy
Henryk Błaż, Zbigniew Szmidt

Projekt okładki serii
Grzegorz Nowicki

Fotografie
Paweł Anders, Zbigniew Szmidt

106753

Na okładce słup drogowy przy zbiegu ulic Kościuszki
i Poznańskiej w Nowym Tomyślu

Wykreślenie mapek i planów
Krzysztof Graja

Rzut zamku w Wąsowie wg J. Skuratowicza, pozostałe rzuty na
podstawie pomiarów w archiwum Wojewódzkiego Konserwatora
Zabytków w Poznaniu

Wydano z inicjatywy Władz Samorządowych Nowego Tomyśla, na
zlecenie Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu
– Redakcji „Kroniki Wielkopolski”

ISBN 83-85811-51-6

Wydawnictwo WBP
60-819 Poznań, ul. Prusa 3, tel. 847 20 11
Wydanie I. Ark. wyd. 5,75. Ark. druk. 5,25 + 16 str. ilustracji.

Druk i oprawa
ABEDIK - Poznań
ul. Ługańska 1, tel./fax 877-40-68

WSTĘP

Nowy Tomyśl, położony w zach. części województwa poznańskiego, jest miastem interesującym poprzez swoją nietypowość. Powstał w końcu XVIII w. i jest chronologicznie ostatnim ośrodkiem miejskim założonym w Wielkopolsce przed rozbiorami. W ostatnich kilkudziesięciu latach wyróżniał się spośród innych ośrodków ruchliwością i szybszym niż gdzie indziej rozwojem. Obecny okres przyniósł powstanie tu szeregu nowych obiektów i znaczący napływ kapitału.

Brak tutaj pierwszoplanowych zabytków, niemniej w mieście i okolicy obejrzeć można wiele interesujących obiektów. W okolicach miasta znajduje się jedyny w swoim rodzaju rozproszony kompleks osadniczy, z licznymi starymi zabudowaniami, otoczonymi zielenią. Tworzy to w sumie malowniczy krajobraz, mimo rolniczego wykorzystania i braku lasów nie stwarzający wrażenia monotoności. W tym nietypowym krajobrazie od dawna na dużą skalę uprawia się chmiel i wiklinę, rośliny w innych regionach spotykane niezbyt często.

Miasto i tereny wokół niego najlepiej zwiedzać w czasie wyjazdów samochodowych i autokarowych, jest to też dobry teren na wyprawy rowerowe. Wycieczki piesze mogą być mniej ciekawe z uwagi na piaszczyste podłoże i pewną jednostajność ukształtowania powierzchni, ale i tu wyznaczono ciekawy szlak znakowany (szczególnie atrakcyjny jesienią w czasie wysypu grzybów). W ograniczonym zakresie można tu także skorzystać z pobytu wypoczynkowego nad Jez. Kuźnickim.

Nowy Tomyśl i jego okolice z pewnością zasługują na bliższe poznanie.

Poznań, w lipcu 1997 r.

CZĘŚĆ OGÓLNA

Położenie

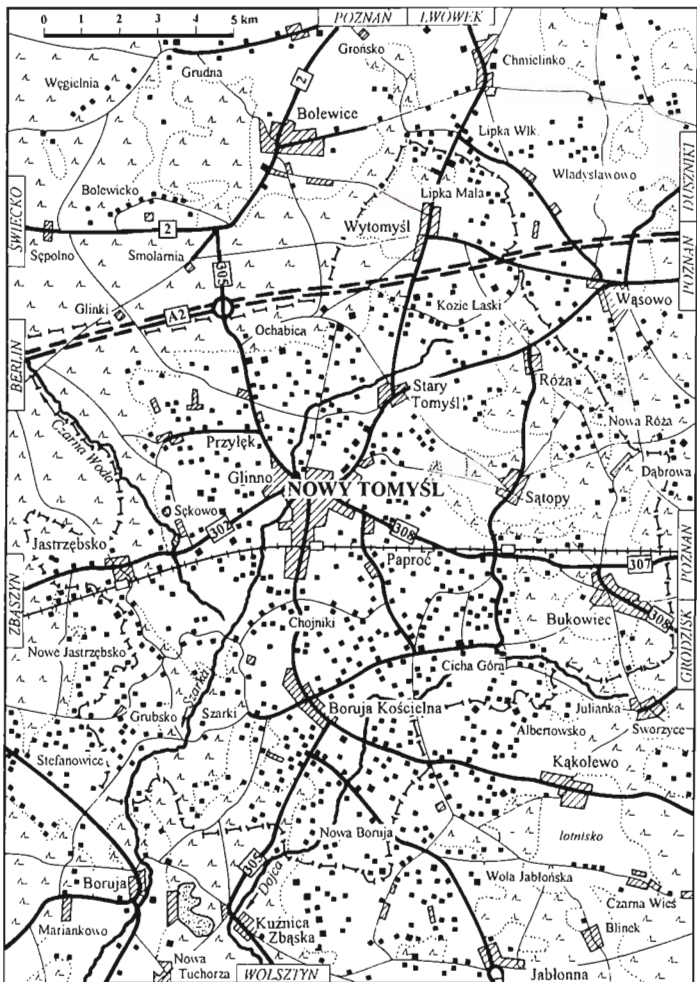
W niniejszym przewodniku opisano miasto Nowy Tomyśl, otaczającą je gminę oraz skrawki terenu leżące w promieniu do 10 km od miasta. Jest to obszar wchodzący w skład zach. części Wielkopolski, położony na krańcu województwa poznańskiego, które styka się tu z województwami gorzowskim i zielonogórskim. W krajobrazie opisywanego terenu przeważają użytki rolne, choć występuje tu stosunkowo dużo lasów, a samo miasto jest znaczącym ośrodkiem przemysłowym. Połączenie z innymi częściami Wielkopolski zapewnia linia kolejowa Poznań–Rzepin, a także przebiegająca 7 km od Nowego Tomysła międzynarodowa szosa nr 2 (E 30) oraz drogi krajowe nr 302 do Zbąszynia, nr 305 Bolewice–Wolsztyn, nr 307 do Poznania i nr 308 do Kościana.

Środowisko naturalne

Krajobraz terenu objętego przewodnikiem, podobnie jak całego regionu, jest pochodzenia polodowcowego. W podziale fizycznogeograficznym prof. Jerzego Kondrackiego stanowi on zach. część Pojezierza Poznańskiego – dużej jednostki geograficznej wchodzącej w skład makroregionu nazywanego Pojezierzem Wielkopolskim.

Na opisywanym terenie wydzielić można dwa różniące się między sobą obszary: Sandr Nowotomyski oraz Wał Lwóweczko–Rakoniewicki.

Sandr Nowotomyski, największy z sandrów Wielkopolski, to dość rozległy obszar, rozciągający się między pasmem środkowopoznańskiej moreny czołowej na północy (przebiegającej m.in. przez Kwilcz i Pniewy) a Pradolina Warciańsko-Odrzańską na południu i od Obniżenia Obrzańkiego na

zachodzie do Wału Lwówecko-Rakoniewickiego na wschodzie. Powstał w okresie bezpośrednio po ustąpieniu lodowca (ok. 15-20 tys. lat temu), gdy wody z topniejącego lodu przedzierały się przez pasmo wspomnianej moreny czołowej, wypłukując pokrywę terenu i żłobiąc rynny. Dalej na płd. mogły się one szeroko rozlewać, w związku z czym płynęły

wolniej i osadzały niesiony materiał piaszczysty oraz pyłowy. Temu zawdzięczamy tutaj płaski krajobraz i piaszczyste, suche podłoże. Zakłócenia w jednolitości rzeźby terenu wprowadziły zarówno pozostałe tutaj odosobnione bryły lodu, które się topiły w miarę ocieplania klimatu, jak również późniejsza działalność wiatru i erozja spływających wód.

Ów Sandr to dzisiaj płaska i rozległa powierzchnia, lekko nachylona z północy na południe, wyniesiona od blisko 100 m n.p.m. w okolicach Starego Tomyśla i Róży (gdzie trudno wyznaczyć jego dokładną granicę) do mniej niż 70 m koło Jastrzębska. W rejonie miasta teren leży na wysokości ok. 75 m n.p.m. Grubość utworów polodowcowych nie jest tu zbyt wielka i liczy od 2 do 10 m. O kierunku ich naniesienia świadczy zmniejszająca się z północy na południe średnica ziaren piasku – woda płynąca coraz wolniej mogła toczyć frakcje coraz mniejszej wielkości.

Obszar ten cechuje się monotonnym na ogół krajobrazem i słabymi glebami. Jednak i tu napotkać można elementy ożywiające rzeźbę terenu: wytopiska, wydmy, obniżenia po wywianym piasku. Występują tu także ostańce wysoczyznowe – wyniesione nieco ponad otaczający teren pagórki zbudowane z glin i ilów, pozostałe z poprzedniego okresu lodowcowego i nie zniszczone w okresie ostatniego zlodowacenia, które ostatecznie ukształtowało krajobraz Wielkopolski. Największy z takich ostańców znajduje się na płn.zach. od Przyłęku, między osadą Glinki (*nomen omen*) a szosą do Bolewic; jest to eliptycznego kształtu pagórek o długości 3 km i szerokości prawie 1 km, zbudowany z warstwy gliny zwałowej o miąższości 4-5 m leżącej na piaskach i żwirach, przykryty piaszczystymi utworami sandrowymi o niewielkiej grubości. Jego najwyższy punkt osiąga wysokość 101,4 m n.p.m.

Wydmy są utworami pochodzenia eolicznego – piaszczystymi wałami usypanymi przez wiatry wkrótce po ustąpieniu lodowca. Spotyka się je głównie w płd. części Sandru Nowotomyskiego z tej racji, że grunt, mniej zasilany wodami z topniejącego lądolodu, szybciej tam ulegał wysuszeniu i wiatr swobodnie mógł przesypywać ziarenka piasku, które – jak wspomniano wyżej – nie były wielkie. Wiatry tworzące wydmy wiały głównie z zachodu, o czym może świadczyć fakt usypania wałów z piasku pochodzącego z terenu Sandru na obszarze sąsiedniego Wału Lwówecko-Rakoniewickiego. Dla

ich działalności nie było większych przeszkód, gdyż z powodu zimnego klimatu nie rozwinęła się wówczas jeszcze roślinność.

Wydmy nie mogą być wykorzystywane gospodarczo, w związku z czym porasta je las. Największa wydma znajduje się na ptn. od wsi Przyłęk i składa się z dwóch połączonych z sobą parabolicznych łuków, dających w sumie kształt odwróconej litery S. Większy z tych łuków, położony w lesie, otacza od wsch. opisany wyżej ostaniec wysoczyzny, mniejszy zaś znajduje się na terenie wsi i jest dwukrotnie przecięty przez szosę z Nowego Tomyśla do Bolewic. Łączna długość wydmy wynosi 19 km, a jej wysokość względna ponad otaczający teren nieco przekracza 20 m.

Innym ciekawym skupiskiem wydym jest ciąg wzniesień o skomplikowanej rzeźbie, przebiegających z północy na południe od Sękowa przez Jastrzębsko i Kuźnicę Zbąską po jez. Wioska. Są to głównie wydmy poprzeczne, wyniesione do 20 m ponad przyległy obszar. Szczególnie efektownie przedstawia się potężny piaszczysty wał położony na pld. od Jastrzębska, a także wydma oddzielająca Jez. Kuźnickie od doliny Dojcy (miejsce, skąd został wywiany piasek, to pld. część doliny jeziora – w czasie powstawania wydmy jeszcze nie istniejącego).

Następnym miejscem występowania wydym jest krawędź Wału Lwówecko-Rakoniewickiego, a wzniesienia usypane przez wiatr zgrupowały się u podnóża Wału lub na jego zboczu. Wymienić tu można wały wydymowe (do 106 m n.p.m.) ciągnące się na ptn.zach. i wsch. od przystanku kolejowego w Sątopach, zespół pagórków do 96 m n.p.m. po pld. stronie tamtejszej bazy drogowej czy dość rozległą paraboliczną wydmy w lesie między Sątopami a Nową Różą.

Wsch. część opisywanego terenu częściowo leży na Wale Lwówecko-Rakoniewickim, którego krawędź przebiega wzdłuż linii Chmielinko–Sątopy–Kąkolewo. Jest to spiętrzone we wcześniejszych okresach lodowych podłużne wyniesienie terenowe, zbudowane z piaszczysto-żwirowych utworów z okresu starszego plejstocenu (sprzed kilkuset tysięcy lat) o miąższości do 150 m, które w partiach przypowierzchniowych nakryte zostały w czasie ostatniego zlodowacenia warstwą gliny morenowej o nierównej grubości, przeplatającej się z obszarami piaszczystymi. Wał ciągnie się na długości ok. 40 km od okolic Lwówka po Pradolinę Warciańsko-Odrzań-

ską na pld. od Rakoniewic i jest bardziej widoczny na mapie niż w terenie, niemniej wznosi się nawet na przeszło 60 m ponad opisany wcześniej obszar Sandru Nowotomyskiego. Najwyższe jego wzniesienie (136 m n.p.m.) znajduje się między Chmielinkiem a Lwówkiem, kilka kilometrów poza granicą opisywanego terenu. Tam, gdzie na powierzchni Wału występują tereny piaszczyste, rośnie na ogół las, natomiast fragmenty pokryte gliną zajęte są pod uprawę.

W granicach gminy Nowy Tomyśl najwyższym punktem jest pagórek 118 m n.p.m. w lesie 1 km na pld.wsch. od Bukowca, najniżej zaś położony obszar (63 m n.p.m.) leży w dolinie Szarki przy jej wypływie z granic województwa.

O **bogactwach naturalnych** tego terenu nie można wiele powiedzieć. Ziarna piasku, który tutaj przeważa na powierzchni ziemi, są tak drobne, że nie nadaje się on nawet do celów budowlanych. Nie ma tu złóż glin i ilów, które byłyby podstawą powstania cegielni. Spotykane niekiedy w obniżeniach warstwy torfu są zbyt małe, aby nadawały się do szerszego wykorzystania.

W takiej sytuacji jedynym bogactwem naturalnym zasługującym na uwagę są złoża gazu ziemnego. Ich udokumentowane zasoby oszacowano na 4,5 mld m³. Eksploatują je (z 35 rozmieszczonych w terenie odwiertów) nowoczesne, w pełni zautomatyzowane kopalnie w Paproci i Cichej Górze, należące do zespołu kopalń w Snowidowie koło Grodziska. Powstały dzięki kredytom udzielonym przez Bank Światowy. Eksploatowanie złóża zapoczątkowano w październiku 1994 r., a funkcjonowanie kopalń przewidziano na okres 25 lat. Z głębokości ok. 2 km wydobywa się mniej więcej 40 tys. m³ gazu na godzinę (dziennie mniej więcej 1 mln m³), wypływającego pod ciśnieniem 250 atmosfer.

Gleby tego terenu są dość specyficzne – typu bielcowego, podobne do torfowych, lecz z dużą domieszką piasku. Pod warstwą próchnicy o zróżnicowanej grubości znajduje się piasek biały z domieszką gliny, a nieraz marglu i często spotykanymi warstwami żelazistymi. Woda gruntowa zalega bardzo płytko, ale przy bardzo przepuszczalnych warstwach gleby mogą występować znaczne jej wahania. W okresach suchych dość dobrze utrzymuje ona jednak wilgoć, co jest korzystne dla rozwoju upraw i w ogóle zadrzewień. Mimo tego

dla uzyskania przynajmniej średnich plonów niezbędne jest przeprowadzenie szeregu zabiegów agrotechnicznych.

Nieco lepsze gleby występują we wsch. części opisywanego terenu – w tych miejscach na obszarze Wału Lwówecko-Rakoniewickiego, gdzie na powierzchnię wychodzą pokłady gliny morenowej.

Sumarycznie gmina Nowy Tomyśl obok gminy Krzykosy ma najłabsze gleby w województwie poznańskim, a 44% tutejszych gruntów zalicza się do klas V i VI.

Klimat tego terenu nie odbiega zasadniczo od klimatu typowego dla całej Wielkopolski, z wilgotnymi i dość ciepłymi latami oraz łagodnymi zimami. Średnia temperatura stycznia wynosi $-1,7^{\circ}\text{C}$, a lipca $+17,0^{\circ}\text{C}$, średnioroczna zaś kształtuje się na poziomie $+7,8^{\circ}\text{C}$. Okres wegetacyjny trwa tu średnio 214 dni, a dni bez mrozu jest 271. Opady roczne mają poziom ok. 500 mm, przy czym 49% spada ich w okresie od maja do lipca. W ostatnim okresie wielkość opadów wykazywała duże zróżnicowanie, a notowane były też lata bardzo suche.

Na tym terenie często spotyka się rowy, przeważnie obsadzone drzewami i krzewami, które są osłoną dla upraw (m.in. chmielników). Wytwarzają one specyficzne warunki mikroklimatyczne, potęgowane przez płytko występującą wodę gruntową. Powoduje to dużą wilgotność terenu i długotrwałe utrzymywanie się mgieł, co jest z kolei korzystne dla uprawy wikliny.

Wody nie należą do zasadniczych elementów tutejszego krajobrazu. Mimo położenia na obszarze Pojezierza Poznańskiego nie występują tu jeziora, nie licząc dwóch niewielkich akwenów koło Sękowa (patrz s. 72) i położonego tuż za granicą gminy Jez. Kuźnickiego (s. 67). Cały teren jest dość suchy, a ze względu na przepuszczalność przypowierzchniowych warstw ziemi stawy spotykane są sporadycznie. Być może sytuacja w tym zakresie się zmieni, gdy dojdzie do budowy zalewu retencyjnego na Czarnej Wodzie koło Bobrówki.

Opisywany obszar odwadniany jest zasadniczo na południe, zgodnie z ogólnym nachyleniem terenu. Na wymienienie zasługują trzy niewielkie ciekі, będące prawymi dopływami Obry.

Dojca, której nazwa została zapisana po raz pierwszy w dokumencie z 1231 r. w postaci *Doyza*, wypływa na łąkach po płd. stronie wsi Bukowiec (wg innych źródeł powstaje z połączenia kilku strumyków koło Cichej Góry). Po drodze przyjmuje dość dużo małych dopływów i rowów odwadniających, a od Nowej Borui jest już dość znacznym strumieniem. W dolnym biegu przepływa przez kilka dużych jezior w okolicach Wolsztyna, a następnie uchodzi do Obrzańkiego Kanału Płn. między wsiami Obra i Kębłowo. Długość rzeki wynosi 35 km, powierzchnia zlewni zaś – 281 km².

Szarka (Rów Szarkowski) nazwę swą wzięła od wsi Szarki. Początek bierze na łąkach koło wsi Kozie Laski, następnie przepływa przez Nowy Tomyśl i Boruję, a uchodzi po 33 km do Obry (a właściwie do Jez. Grójeckiego) koło Chobienic. I ona jest odbiorcą wody z licznych strumieni i rowów, zwłaszcza w okolicach miasta.

Czarna Woda również zaczyna się od strumieni łąkowych, wypływających na płd.zach. od miasta, między Chojnikami a Sękowem. W odróżnieniu od obu opisanych wcześniej rzeczek płynie na płn.zach. i płn., wcinając się wąską zabagnioną doliną o głębokości kilku metrów w zalesione tereny sandrowe. Następnie koło Sępólna zmienia kierunek na zach., płynie mniej więcej równolegle do szosy nr 2 (m.in. przez Miedzichowo) i wpada do Obry nieco poniżej Trzciela. Łączna długość cieków wynosi 20 km.

Przyroda ożywiona na tym terenie nie odbiega zbyt od reszty Wielkopolski. Zasadniczo można wyróżnić tutaj dwa typy roślinności – rozciągające się na znacznych obszarach lasy (głównie kompleksy borów sosnowych) oraz zbiorowiska upraw rolnych na terenach o rozproszonym osadnictwie, cechujące się licznymi i dobrze rozmieszczonymi zadrzewieniami śródpolnymi. Cały teren objęty w XVIII w. kolonizacją olęderską jest poprzecinany licznymi strumieniami i rowami melioracyjnymi, wzdłuż których rosną rzędy lub pasy drzew liściastych (głównie olszy i dębów) oraz krzewów. Do tego dochodzą drzewa posadzone przy drogach, a także ładne zadrzewienia przy zabudowaniach. Wszystko to sprawia, że krajobraz okolic Nowego Tomyśla jest bardzo ładny i odbiega od typowego obrazu odlesionych terenów rolniczych Wielkopolski. Charakterystyczne dla regionu rozległe monokulturowe pola uprawne napotkać można tylko na wsch. i płn. skraju

opisywanego terenu (w okolicach Bukowca, Wąsowa, Wytomyśla i Bolewic).

Fauna tego terenu nie różni się zasadniczo od innych części regionu, a nawet można powiedzieć, że jest uboższa wskutek słabych gleb i małego zróżnicowania siedlisk. W takiej sytuacji uwagę turystów powinien zwrócić ogród zoologiczny w Nowym Tomyślu (patrz s. 55).

Ochrona przyrody

Na opisywanym terenie nie ma parków krajobrazowych ani rezerwatów przyrody. Związane jest to z brakiem żywszych form krajobrazu, ubogimi glebami oraz mało zróżnicowanym pokryciem roślinnym. Wspomniany wyżej specyficzny mikroklimat, stosunki wodne i charakterystyczny układ osadnictwa spowodowały, że spotyka się tutaj dużo **drzew** o pomnikowych rozmiarach. Dość wilgotne podłoże szczególnie sprzyja rozwojowi dębów i dorodne okazy drzew tego gatunku, o obwodach do 4 m (grubsze pochodzą sprzed okresu kolonizacji), spotyka się tu bardzo często. Najpotężniejszy dąb, a zarazem najgrubsze drzewo w okolicach Nowego Tomyśla (niestety już suche) obejrzeć można w Sękowie. Obszar na ptn. od linii kolejowej cechuje się występowaniem większej liczby lip (głównie drobnolistnych), a najgrubsza z nich – o obw. 430 cm – rośnie przy bramie jednego z gospodarstw w Kozich Laskach, przy drodze Wytomyśl–Róża.

Ciekawe pomnikowe drzewa znajdują się w Wytomyślu – w parku dworskim i jego okolicach. Grupę trzech dorodnych dębów obejrzeć można w Przyłuku. W lesie między Borują Kościelną a Kuźnicą Zbąską, po zach. stronie szosy do Wolsztyna niedaleko leśniczówki Aleksandrowo, rośnie 20 starych sosen o obw. 100-210 cm. Z pierwotnego zadrzewienia pl. Chopina w Nowym Tomyślu zachowała się ostatnia już okazała lipa. Za pomniki przyrody uznano też szereg innych drzew na terenie miasta, m.in. w Parku Kultury i Wypoczynku. Nie jest jeszcze pomnikiem przyrody głąz narzutowy znacznych rozmiarów, leżący na polu obok szkoły w Wąsowie.

Niewiele jest tutaj **parków podworskich**, będących enklawami wysokiej zieleni wśród rolniczego krajobrazu. Przyczyną tego jest specyficzny układ osadniczy bez starych wsi

majątkowych. Z terenu gminy Nowy Tomyśl do rejestru parków zabytkowych wpisano jedynie dwa obiekty: w Starym Tomyślu i Wytomyślu. Trzeba tu wspomnieć o znajdującym się w sąsiedztwie dużym i cennym parku w Wąsowie. Dwa **parki miejskie** w Nowym Tomyślu są obiektami innego rodzaju, ale również zasługującymi na uwagę.

Gospodarka

W krajobrazie okolic Nowego Tomyśla przede wszystkim zwraca uwagę jego rolniczy charakter. Ze względu na rodzaj gleb nie ma tu gospodarstw wielkoobszarowych (poza kilkoma wsiami w płn. i wsch. części opisywanego terenu), natomiast dominują drobne gospodarstwa indywidualne. Ze względu na słabe gleby przeważają tutaj uprawy typu żytnio-ziemniaczanego. Jakość tutejszych gleb i wielkość gospodarstw były powodem, że specjalnością tutejszego rolnictwa stały się chmiel i wiklina – nie wymagające urodzajnej ziemi, ale za to znacznego nakładu pracy (patrz odrębny rozdział). Ostatnio Nowy Tomyśl stał się również centrum produkcji szparagów (także rośliny wymagającej dużego wkładu pracy), uprawianych głównie z myślą o odbiorcach z Niemiec. Dowodem znaczenia miasta w tej dziedzinie było zorganizowanie tu 4 III 1997 r. IV Międzynarodowej Konferencji Szparagowej. Z uwagi na znaczną powierzchnię zalesień nie można zapominać o prowadzonej tu typowej gospodarce leśnej.

Tutejszy przemysł skupił się wyłącznie w Nowym Tomyślu i jego najbliższej okolicy (dane na ten temat są zawarte w opisie miasta). Nie jest on uciążliwy, ze ściekami w pełni kierowanymi do oczyszczalni i emisją do atmosfery jedynie niewielkich ilości pyłów i gazów. W związku z tym środowisko naturalne nie wykazuje objawów skażenia.

Teren ten jest także eksploatowany górniczo. Głęboko pod powierzchnią ziemi odkryto złoża gazu ziemnego, a w Paproci i Cichej Górze działają nowoczesne kopalnie tego surowca.

W mieście i gminie Nowy Tomyśl dba się zarówno o zabezpieczenie potrzeb ludności w zakresie gospodarki komunalnej, jak i o czystość środowiska. W związku z tym wiele mieszkań dysponuje instalacjami wodociągowymi, kanaliza-

cyjnymi i gazowymi, w mieście powstały też nowoczesna stacja wodociągowa i oczyszczalnia ścieków. Niedawno kanalizację sanitarną i oczyszczalnię typu „bioblok” otrzymał Bukowiec – tym samym jest to pierwsza wieś w gminie z kompleksowo uporządkowaną gospodarką ściekową. Było to możliwe dzięki temu, że istnieje tu zwarta zabudowa; w innych osadach o rozproszonym układzie inwestycja taka będzie dużo droższa. Kwestię usuwania odpadów stałych rozwiązało wysypisko śmieci po ptn.-wsch. stronie wsi Bukowiec, budowane od 1988 r. i przekazane do eksploatacji 11 I 1995 r. Ma ono powierzchnię 1,4 ha i pojemność 41,7 tys. m³.

Dane statystyczne

Miasto i gmina Nowy Tomyśl jako jednostka administracyjna stopnia podstawowego zajmuje obszar 185,89 km² (jest to jedenasta co do wielkości gmina spośród 62 znajdujących się w województwie poznańskim). W końcu 1995 r. mieszkały tu 23244 osoby, w tym w mieście 15175 osób i na terenach wiejskich 8069 osób. W skład gminy wchodzi 18 sołectw, obejmujących 32 jednostki osadnicze. Na terenach wiejskich notowana jest dość niska gęstość zaludnienia (45 osób na km²) oraz nietypowa wyższa liczba mężczyzn niż kobiet.

W 1995 r. w gospodarce narodowej zatrudnionych było w Nowym Tomyślu 5827 osób, w tym w przemyśle pracowało 47,4% zatrudnionych, w ochronie zdrowia 10,7%, w handlu 7,7%, w szkolnictwie 6,9%, w budownictwie 6,6%. Na terenie gminy zatrudnienie wynosiło 1018 osób; i tu najwięcej osób pracowało w przemyśle – 53,4%, w rolnictwie zaś (bez gospodarstw indywidualnych) tylko 6,7%.

Na terenie miasta i gminy w 1996 r. działało 1501 podmiotów gospodarczych, w tym 26 jednostek z udziałem kapitału zagranicznego i zaledwie 4 przedsiębiorstwa państwowe. Zdecydowana większość zakładów była własnością osób fizycznych.

Użytki rolne zajmowały w 1995 r. 58,0% powierzchni gminy. Na tle województwa stosunkowo mało było gruntów ornych – tylko 41,9% i sadów – 0,4%, natomiast dwukrotnie większą powierzchnię od średniej zajmowały łąki – 10,9% i pastwiska

– 4,7%. Do rolników indywidualnych należało 80% użytków rolnych. Dużą powierzchnię zajmowały też lasy – 31,9% przy średniej lesistości województwa 21,4%.

Ogólna liczba mieszkań w mieście wynosiła 4514, a na terenach wiejskich – 2061. Wszystkie wskaźniki dotyczące sfery mieszkaniowej plasowały się nieco powyżej średniej dla województwa poznańskiego. Wiele domów i mieszkań korzysta z wygód cywilizacyjnych: sieć wodociągowa w gminie miała długość 60,8 km, kanalizacyjna – 25,0 km, a gazowa – 31,6 km.

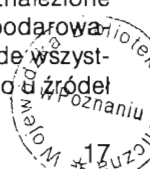
W roku szkolnym 1997/98 w Nowym Tomyślu czynne były 3 duże szkoły podstawowe typu miejskiego, do których uczęszczało 2545 uczniów. Szkolnictwo średnie reprezentowały: Zespół Szkół Ogólnokształcących (Liceum Ogólnokształcące i Policealne Studium Zawodowe) z 623 uczniami, a także 8 różnego typu szkół zawodowych zgrupowanych w dwóch zespołach, w których uczyło się 2370 młodzieży. Działało też 5 przedszkoli, zapewniających opiekę 574 dzieciom. Na terenie gminy istniało 6 szkół podstawowych z 849 uczniami oraz 3 przedszkola, z których korzystało 112 dzieci. Zespół Szkół Rolniczych w Starym Tomyślu obejmował 3 szkoły ponadpodstawowe, do których uczęszczało 215 uczniów.

W mieście i gminie w końcu 1995 r. działało 7 urzędów pocztowych. Było tu też 2935 abonentów telefonicznych, co jest wielkością małą w stosunku do ilości mieszkańców (zaledwie dwie trzecie wskaźnika wojewódzkiego).

Do opracowania tego rozdziału wykorzystano dane z *Rocznika statystycznego województwa poznańskiego 1996*, uzupełnione o informacje uzyskane z Urzędu Gminy i Miasta.

Olędrzy

Okolice Nowego Tomyśla są największym w Wielkopolsce obszarem kolonizacji olęderskiej. Pierwotnie był tutaj znaczny obszar leśny, mało zaludniony, choć odnotowano też ślady wcześniejszego osadnictwa, jak np. smolarnię odkopaną w okolicy Jastrzębska czy popielnice twarzowe znalezione w Paproci. Na dobre teren ten został jednak zagospodarowany dopiero w XVIII w. Nowe osady powstawały przede wszystkim na terenie wielkiego kompleksu leśnego leżącego u źródeł

Dojcy, Czarnej Wody i Szarki, który w XVIII w. należał do rodziny Szoldrskich. Obok istniejących wcześniej w ich dobrach wsi o zwartym układzie domów, jak Tomyśl, Sątopy i Boruja, powstało wiele osad o rozproszonej zabudowie.

Pierwszą osadę olęderską w okolicy dzisiejszego miasta było Sękowo, założone ok. 1692 r. na terenach należących do starosty gnieźnieńskiego Unruga, właściciela dóbr trzcielskich. Później powstały m.in. Glinno (1701), Paproć (1701), Przyłęk (1704), Boruja Stara (1705) i Nowa, Szarki (1724), Nowa Róża (1765), Kozie Laski (1767) w dobrach rodziny Szoldrskich oraz Cicha Góra (1757) na gruntach należących do Opalińskich z Opalenicy. Wg niepełnych rejestrów podatkowych z lat 1789-90 na opisywanym terenie w 15 osadach olęderskich było wówczas 636 „dymów” (gospodarstw).

Koloniści w nowo zakładanych osadach byli zróżnicowani narodowościowo i wyznaniowo. Na ogół olędrzy–Polacy byli katolikami i pochodzili z pobliskich terenów, natomiast Niemcy wyznawali protestantyzm i najprawdopodobniej przybyli z sąsiadujących prowincji: Brandenburgii, Śląska i Pomorza. Bywali jednak też Niemcy–katolicy (z głębi Niemiec, m.in. ze Szwabii i Bawarii), a nawet przybysze z Czech i Moraw (świadczą o tym nazwy wsi Stare Czeskie i Nowe Czeskie w sąsiedniej gminie Zbąszyń).

Osadnicy otrzymywali na korzystnych warunkach obszar lasu lub nieużytków do zagospodarowania i zamiany na grunty rolne. Spośród występujących różnych układów przestrzennych osad olęderskich w okolicach Nowego Tomyśla spotyka się wyłącznie osadnictwo rozproszone, co związane jest z karczunkiem rosnących tu lasów. Umowę z właścicielem terenu spisywała albo wspólnie cała grupa, albo jej wybrany przedstawiciel. Poszczególne osady były specyficznymi wspólnotami: istniał w nich samorząd, a mieszkańcy przed panem odpowiadali nie indywidualnie, lecz wszyscy solidarnie. W odróżnieniu od powszechnie obowiązującej wówczas pańszczyzny osadnicy cieszyli się wolnością osobistą. Właścicielowi zobowiązani byli opłacać ustalony czynsz (określany na ogół w ścisłej proporcji do obszaru gospodarstwa), a świadczenia w naturze stosowane były w minimalnym zakresie. W początkowym okresie zagospodarowania osadnicy otrzymywali *wolniznę* – zwolnienie z podatków na okres od jednego do siedmiu lat.

Zakładane osady otrzymywały nazwy od pobliskich starszych osad, nazw topograficznych, nazw uroczysk leśnych, mokradeł, różnych cech otaczającego krajobrazu. Pierwotnie nazwy te miały jednoznacznie polski charakter. Później pod wpływem władz zaborczych i niemieckojęzycznych mieszkańców zaczął się proces ich germanizowania. Na mapie z poł. XIX w. występują polskie nazwy zapisane w duchu języka niemieckiego (*Glinau*, *Paprotsch*, *Alt Jastrzemsker Hauland*), formy zmienione w sposób udziwniony (*Kunik* = Chojniki, *Sinskau* = Sękowo, *Kozlawski* = Kozie Laski), a także nowe nazwy niepolskie (*Neu Friedenau* = Nowe Jastrzębsko, *Scherlanke* = Przyłęk). W końcu XIX w. proces niemczenia nazewnictwa był o wiele bardziej zaawansowany. Polskie brzmienie nazw przywrócono po I wojnie światowej.

Wprowadzony we wsiach olęderskich system organizacyjny i ekonomiczny przyczyniał się do szybkiego rozwoju terenu, mimo iż tutejsze gleby były niskiej jakości. Mieszkańcy tych osad oprócz pracy na roli zajmowali się też hodowlą zwierząt, pszczelarstwem, rybołówstwem, ale także rzemiosłem, drobną wytwórczością, handlem, prowadzili karczmy itp. Przynosiło to dodatkowe dochody, a po sprzedaniu płodów rolnych oraz opłaceniu ustalonego czynszu dawało nadwyżki i prowadziło do wzrostu zamożności. Należy jednak podkreślić, że wspomniana możliwość szerszej działalności była powodem różnicowania ekonomicznego mieszkającej tu ludności.

Osadnicy wyznawali przeważnie wiarę ewangelicką, a nabożeństwa dla nich odprawiano w położonych daleko zborach w Wolsztynie, Rakoniewicach i Chlastawie. Dla uniknięcia dalekich wędrówek do kościoła w jednej z osad, zwanej *nova colonia Glinki*, wybudowano w latach 1778-79 świątynię ewangelicką. Stała się ona powodem powstania Nowego Tomyśla – Feliks Szoldrski uznał, że korzystne byłoby założenie obok kościoła ośrodka miejskiego, który pełniłby rolę centrum handlowo-rzemieślniczego dla okolicznych osad zamieszkałych przez ewangelików.

Gospodarstwa olęderskie zamieszkałe były przeważnie przez ludność niemieckojęzyczną. Część osób wyjechała stąd po I wojnie światowej do Niemiec, ale wielu przebywało tu do 1945 r. Ci, którzy nie uciekli wraz z wojskami hitlerowskimi, zostali później przymusowo wysiedleni. Na ich miejsce przybywali Polacy z innych części Wielkopolski, a także z terenów wschodnich, zabużańskich i reemigranci.

Zabudowania w poszczególnych zagrodach były solidne i obszerne, jednak niska jakość gleb i oddalenie gospodarstw od siebie zmniejszało atrakcyjność tego rejonu. Z tego powodu przedwojenny stan zaludnienia na wsi został osiągnięty dopiero w 1971 r.

Czasom kolonizacji olęderskiej zawdzięczamy dzisiejszy charakterystyczny układ zabudowy wiejskiej w okolicach miasta. Na dużej przestrzeni rozrzucone są oddalone od siebie duże gospodarstwa, które łączy niezmiernie skomplikowana sieć dróg, drózek i ścieżek. Poszczególne obejścia są na ogół obszerne i mają wiele starych, solidnie wykonanych budynków. Bardzo często są one jeszcze drewniane – z XIX, a nawet z XVIII w., a więc z czasów kolonizacji. Gospodarstwa olęderskie administracyjnie wchodzą dziś głównie w skład wsi Boruja Kościelna i Nowa, Chojniki, Cicha Góra, Glinno, Grubsko, Kozie Łaski, Paproć, Przyłęk, Szarki i Sękowo. Z uwagi na rozproszony układ zabudowy granice pomiędzy poszczególnymi sołectwami są niekiedy mało widoczne.

Budownictwo olęderskie z tych okolic reprezentowane jest w skansenie wsi wielkopolskiej w Dziekanowicach przez zagrodę zestawioną z obiektów z XVIII i XIX w. z Nowego Tomyśla, Paproci i Sątópów, przeniesionych tam w latach 1993-94.

Chmiel i wiklina

Początki wykorzystania chmielu do wyrobów spożywczych sięgają bardzo dawnych czasów. Oprócz najczęstszego stosowania do produkcji piwa, któremu chmiel nadaje smak i aromat, uzyskiwana z niego lupulina używana jest jako surowiec w farmacji, szyszki i wyciągi z nich wykorzystywane są w lecznictwie i przemyśle kosmetycznym, z łodyg uzyskuje się włókno stosowane głównie przy produkcji powrozów, a liście mogą stanowić paszę dla zwierząt.

Chmiel nie jest rośliną, którą można wszędzie uprawiać, a tutaj znalazł on sprzyjające warunki glebowe i klimatyczne. W okolicy musiał być znany od dawna, o czym może świadczyć nazwa położonej koło Lwówka wsi Chmielinko

(znanej od 1414 r.). Wg tradycji współczesną uprawę chmielu zapoczątkowano w niedalekiej wsi Czeskie, w której osiedlili się przybysze z Czech.

Do rozpowszechnienia uprawy przyczynił się szczególnie żydowski kupiec Józef Jakub Flatau (1808-87), który przeniósł się z Poznania do Nowego Tomysła w 1837 r. Przekonał się, że chmiel na tutejszych glebach będzie dobrze plonował i dzięki jego staraniom zbiory z ok. 500 centnarów rocznie wzrosły do 30 tys. centnarów (1,5 tys. ton) osiągniętych w 1860 r., okolice Nowego Tomysła zaś stały się centrum chmielarstwa wielkopolskiego. Za zasługi Flatau otrzymał 1 V 1858 r. tytuł honorowego obywatela miasta (zmarł w Berlinie).

Chmiel tutejszy zyskał bardzo dobrą markę. W 1851 r. zdobył *Grand Prix* na wystawie w Londynie, w kolejnych latach święcił też triumfy na wystawach w Monachium, Paryżu i Pradze. Innym dowodem na jego wysoką jakość może być fakt, że kupcy z Czech i Bawarii zakupiony tutaj chmiel przepakowywali i rozprowadzali po całej Europie jako swój „prawdziwy” produkt. Od poł. XIX w. odbywały się jarmarki chmielarskie.

Szczyt produkcji chmielu zanotowano w 1883 r. Osiągnął on wówczas najwyższe ceny i przyniósł producentom łącznie 6 mln marek. Plantacje chmielu w okolicach Nowego Tomysła zajmowały w 1886 r. łącznie powierzchnię 2076 ha. Później wystąpiło zjawisko nadprodukcji, a w efekcie spadek zamówień i obniżenie powierzchni upraw do ok. 700 ha w latach poprzedzających I wojnę światową. Dla poprawy sytuacji w 1911 r. powstał związek plantatorów, lecz wydarzenia wojenne zniweczyły podjęte przez niego starania.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości usunięto zaniedbania wojenne i odbudowano chmielarstwo, jednak potem nastąpił ogólnoswiatowy kryzys gospodarczy, który znacząco wpłynął na tę dziedzinę rolnictwa i przyniósł dalsze zmniejszenie areалу upraw – do 220 ha przed wybuchem II wojny światowej. Z rejonu nowotomyskiego pochodziła jedna dziesiąta chmielu zbieranego w Polsce. Mimo czynionych starań nie udało się zwiększyć tego udziału, niewiele pomogło też powołanie przez Wielkopolską Izbę Rolniczą Związku Plantatorów Chmielu, który miał działać w zakresie polepszenia upraw, podniesienia plonów i organizowania zbytu po korzystnych cenach. Ciekawe, że w 95% chmiel

uprawiano w małych gospodarstwach niemieckich. Mimo to w okresie okupacji hitlerowcy prawie całkowicie zlikwidowali chmielarstwo w tym rejonie, aby nie stanowiło konkurencji dla plantatorów z głębi Niemiec, głównie z Bawarii.

Pierwsza plantacja po wojnie powstała w 1946 r. w Cichej Górze, a w ciągu następnych 30 lat ich obszar doszedł do 120 ha. W 1984 r. została zarejestrowana odmiana *chmiel tomyski*.

Wikliniarstwo w okolicy zapoczątkowali jeszcze przed rozbiorem właściciele niedalekiego Trzciela. Początkowo do produkcji różnych wyrobów wykorzystywano dziko rosnące krzewy wierzby koszykarskiej, ale już w epoce napoleońskiej istniały plantacje wikliny na łąkach nadobrzezańskich. Rozwój uprawy i przerobu wikliny na większą skalę tradycja wiąże z mistrzem koszykarskim Ernestem Hoedtem z Trzciela, który w 1885 r. potajemnie sprowadził z Ameryki Płn. kilka odmian tamtejszej wikliny (krążą opowieści, że były to pędy moczone w wodzie w czasie podróży statkiem lub utrzymywane w wilgoci koszyk upleciony ze świeżych gałązek). Upowszechniła się jedna z nich, nazywana amerykańką trzcielską (*Salix americana*) i uprawiana dziś na obszarze od Trzciela po Wolsztyn. Cechuje ją drewno zwarte, o małym rdzeniu, połyskująco białe, łupliwe, a jednocześnie giętkie, łatwo poddające się korowaniu, pod działaniem pary lub gorącej wody nabierające barwy brązowo-czerwonej.

W latach międzywojennych plantacje wikliny nadal zajmowały znaczny obszar – w nadgranicznym pasie nowotomyskim z 800 ha plantacji uzyskiwano przeciętnie ok. 12 tys. ton wikliny zielonej, z czego po okorowaniu i wysuszeniu otrzymywano 3-3,5 tys. ton półfabrykatu do dalszego przerobu. I tutaj dały się odczuć negatywne skutki światowego kryzysu gospodarczego, które przezwyciężono dopiero w 1934 r. Trzy czwarte tutejszej wikliny było wysyłane na eksport – w większości w stanie nieprzetworzonym jako surowiec dla zakładów koszykarskich w Niemczech. Aby zmienić ten niekorzystny układ prowadzono starania o rozwój warsztatów koszykarskich, a nawet chałupnictwa. W 1936 r. odbyła się pierwsza kompleksowa wystawa wyrobów wikliniarskich, a 4 l następnego roku założono w Nowym Tomysłu spółdzielnię wikliniar-

sko-koszykarską w celu organizowania zaopatrzenia, przeróbki i zbytu (także zagranicą). Naukę koszykarstwa podjęło wówczas 31 osób.

Zaniedbania wojenne i powojenne spowodowały regres w uprawie wikliny. Dla jego przezwyciężenia w latach pięćdziesiątych rejon nowotomyski objęto działalnością specjalnego inspektoratu wikliniarskiego z siedzibą w Poznaniu, a w terenie jego pracownicy udzielali fachowych porad, można było także otrzymać specjalne kredyty. Powierzchnia plantacji wzrosła, szczególnie w latach 1953-56, a w 1967 r. w powiecie nowotomyskim było ich 1004 ha (w okolicach Nowego Tomyśla, Miedzichowa i Zbąszynia). Później obszar ten zaczął się raptownie kurczyć wskutek rzekomej nieopłacalności uprawy i w 1985 r. spadł do areału 420 ha (na 4800 ha plantacji istniejących wówczas w kraju). Działalność przedwojennej spółdzielni w zakresie wikliniarstwa i koszykarstwa kontynuowało po wojnie Przedsiębiorstwo „Las”, które jednak nie odnalazło się w warunkach gospodarki wolnorynkowej i w 1993 r. zostało postawione w stan upadłości.

Obecnie Nowy Tomyśl, obok Rudnika nad Sanem, jest czołowym ośrodkiem tej branży w kraju. W 1996 r. w gminie 130 plantatorów uprawiało wiklinę na powierzchni 220 ha (największa plantacja w Nowej Borui zajmowała obszar 30 ha), natomiast jej przerobem zajmowały się 44 prywatne zakłady wikliniarskie i koszykarskie.

Wiklina uprawiana jest na wydzielonych wieloletnich polstkach (plantacjach), które wymagają odpowiednich zabiegów pielęgnacyjnych, przede wszystkim głębokiej orki i utrzymywania wilgoci. „Żniwa” wikliniarskie mają miejsce w listopadzie-grudniu każdego roku, po pierwszych mrozach. Następnie pręty poddawane są sortowaniu, okorowaniu, suszeniu i wstępnemu uszlachetnieniu. W ten sposób otrzymywana jest wiklina biała. Wiklinę czerwoną, używaną zwłaszcza do wyrobów koszykarskich, uzyskuje się przez gotowanie przez 2-3 godziny lub poddanie działaniu gorącej pary wodnej, a następnie suszenie przez okres do 10 dni.

Należy stwierdzić, że zarówno uprawa chmielu, jak i plantacje oraz przerób wikliny są pracochłonne. Dawало to zajęcie wielu mieszkańcom tutejszych osad i przeciwdziało bezrobociu. Duże znaczenie miał też fakt, że uprawami tymi

zajmowali się – odmiennie niż w innych regionach kraju – drobni rolnicy, a przecież większość tutejszych gospodarstw zaliczano do małorolnych.

Wśród producentów chmielu i wikliny zrodził się pomysł utrwalenia tradycji i dorobku tych specyficznych upraw. Dzięki pomocy władz i działaczy społecznych zostało to zrealizowane w formie Muzeum Wikliniarstwa i Chmielarstwa (patrz s. 55). Wykorzystanie wikliny jako tworzywa dla dzieł sztuki propagowały organizowane od 1970 r. plenery wikliniarskie dla artystów z kraju i zagranicy.

Do zainaugurowanych w 1936 r. wystaw wyrobów z wikliny i dawnych targów chmielarskich nawiązują odbywające się od września 1977 r. Jarmarki Chmielarsko-Wikliniarskie, łączone obecnie z obchodami dożynek gminnych. Przyciągają one nie tylko mieszkańców miasta i okolicznych wiosek, ale także gości z dalszych stron województwa i kraju.

Atrakcje krajoznawcze

Nowy Tomyśl i jego okolice nie mają opinii terenu atrakcyjnego dla turystów, choć można znaleźć tu wiele ciekawych, pełnych uroku zakątków. Przede wszystkim na uwagę zasługuje interesujący układ zabudowy wiejskiej, z wieloma starymi zabudowaniami i ładnie zadrzewiony. Dość często spotyka się drzewa o okazałych rozmiarach – zwłaszcza dęby, ale są też dorodne okazy innych gatunków liściastych. Spośród pomników przyrody na wymienienie zasługują przede wszystkim trzy dęby w Przyłęku oraz zabytkowa aleja w Wytomyślu.

Nie ma tu jezior, ale tuż za granicą gminy leży malownicze Jez. Kuźnickie o czystej wodzie, w lecie liczne odwiedzane przez osoby poszukujące miejsca do wypoczynku. Rozległe obszary leśne na zach. i półd. od miasta zapraszają na grzybobranie.

Spośród obiektów zabytkowych trzeba wymienić nietypowy układ urbanistyczny Nowego Tomyśla, a także znajdujące się w mieście dwa kościoły i zespół starych kamieniczek. Interesujące są drewniany kościół w Bukowcu oraz klasycystyczna świątynia w Wytomyślu. W Starym Tomyślu zachował się barokowy dworek w stylu staropolskim. Skupiskami wysokiej

i starej zieleni są parki dworskie w Starym Tomyślu i Wyto-
myślu, niedawno zaś powstał ładny Park Kultury i Wypoczyn-
ku w Nowym Tomyślu. Na szczególną uwagę zasługuje
ciekawy zespół obiektów zabytkowych w Wąsowie, z pałacem,
wielkim pseudozamkiem, zabudowaniami folwarcznymi i pięk-
nym parkiem.

W lesie obok leśniczówki Smolarnia (7 km na płn.zach. od
miasta) w listopadzie 1994 r. staraniem Nadleśnictwa Bolewi-
ce i nowotomyskich myśliwych wybudowano stanicę „Wig-
wam", w której po uzgodnieniu z gospodarzem terenu można
organizować imprezy plenerowe.

NOWY TOMYŚL

Położenie, nazwa, herb

Miasto o powierzchni 5,02 km², liczące ponad 15 tys. mieszkańców (dziesiąty co do wielkości ośrodek miejski w województwie poznańskim). Położone jest 60 km na zach. od Poznania i 200 km na wsch. od Berlina, przy linii kolejowej Poznań–Rzepin, w pobliżu planowanego zjazdu z autostrady A 2. Siedziba Urzędu Rejonowego i samorządowej gminy miejsko-wiejskiej. Miasto przemysłowe o dużym potencjale gospodarczym (głównie przemysł precyzyjny, rolno-spożywczy, odzieżowy, drzewny i chemiczny), centrum usługowo-handlowe dla rolniczej okolicy, ośrodek szkolnictwa. Ze względu na małą powierzchnię występuje tu duża gęstość zaludnienia – 3035 osób na km² (po Swarzędzu jest to najgęściej zaludnione miasto w województwie).

Nazwa związana jest z wsią *Tomyśl* o średniowiecznej metryce, którą po powstaniu miasta zaczęto nazywać Starym Tomyślem (patrz oddzielne hasło). Jest to forma dzierżawcza od imienia Tomysł lub Tomisław (ewentualnie Lutomysł, na co mogą wskazywać zapiski z 1407 r.). Jako źródłosłów tego imienia wskazuje się zbitkę słów *to-mysłę*; podobne pochodzenie ma nazwa wsi Takomyśle (*tako-mysłę*) koło Kalisza.

W herbie Nowego Tomyśla widnieje Łódzia – jeden z bardziej znanych w Polsce i Wielkopolsce herbów szlacheckich. Własny herb nadał miastu jego założyciel, Feliks Szoldrski.

Kalendarium dziejów miasta

11 tys. lat temu pierwsze ślady osadnictwa w okolicach dzisiejszego miasta, pochodzące z okresu mezolitu

II w. n.e.	odkryto piec garncarski z okresu wpływów rzymskich, a także denar cesarza Hadriana, który dowodzi kontaktów handlowych okolic Nowego Tomyśla z cesarstwem rzymskim
XI-XIV w.	w początkach państwowości opisywany teren leżał w zasięgu kasztelanii zbąszyńskiej
XV-XVII w.	okolice dzisiejszego miasta, w większości pokryte lasem, znajdowały się na pograniczu wielkich dóbr lwóweckich, trzcielskich i grodzisko-opalenickich, którymi władały znane rody wielkopolskie
pocz. XVIII w.	Maria Bogumiła z Unrugów wniosła w wianie wieś Tomyśl i okoliczne dobra Ludwikowi Szołdrskiemu (posiadaczowi m.in. Czempinia, późniejszemu wojewodzie poznańskiemu)
1754	dobro po śmierci dziadka objął 18-letni Feliks Szołdrski
1779	wybudowano kościół dla mieszkańców okolicznych osad olęderskich wyznania ewangelickiego
1786	8 IV dzięki zabiegom Feliksa Szołdrskiego król Stanisław August Poniatowski wydał przywilej, pozwalający na założenie miasta na prawie magdeburskim; leżało ono w powiecie i województwie poznańskim, blisko przebiegającej nieco dalej na płd. granicy z ówczesnym powiatem kościańskim; mieszkańcy miasta otrzymali zwolnienie z podatków na trzy lata, wolno też było organizować sześć jarmarków w roku; pierwszym burmistrzem został Johann Martin Längner
1787	21 XI statut otrzymał cech młynarzy; dwa miesiące później właściciel potwierdził statut cechu szewców
1788	18 II Feliks Szołdrski nadał przywilej przybyłym z Brandenburgii i zezwolił im na osiedlenie się w mieście
1789	9 VII wydano dokument zezwalający na założenie Bractwa Kurkowego (reaktywowane, istniało w latach 1920-39)

1793	15 I w wyniku drugiego rozbioru Polski miasto przeszło pod zabór pruski i zostało włączone do powiatu babimojskiego; miało już wówczas 55 drewnianych domów i 358 mieszkańców (w tym tylko 16 katolików; między nimi było 49 rzemieślników oraz chirurg, aptekarz i 2 położne), a także 6 wiatraków i garbarnię, natomiast spośród wytyczonych parceli 13 nie było jeszcze zajętych
1807-15	Nowy Tomyśl znajdował się w Księstwie Warszawskim (w departamencie poznańskim)
1815	miasto powróciło do zaboru pruskiego; osiedlali się w nim głównie Niemcy i ziemczeni Żydzi
1816	miasto liczyło 614 mieszkańców (w tym 579 ewangelików) i 65 domów
1818	Nowy Tomyśl włączono do nowo utworzonego powiatu bukowskiego
1833	powstało wójtostwo – jednostka administracyjna obejmująca tereny wiejskie w najbliższej okolicy miasta
1840	1 IV rozpoczęła działalność agencja pocztowa, która cztery razy w tygodniu wysyłała przesyłki do Grodziska (początkowo kierował nią aptekarz Weiss)
1848	po powstaniu Wiosny Ludów władze pruskie przeniosły siedzibę landrata bukowskiego do bardziej ziemczonego Nowego Tomyśla
1861	miasto liczyło 1188 mieszkańców
1870	26 VI uruchomiono połączenie kolejowe Berlin–Poznań ze stacją w Nowym Tomyślu
1871	w 104 domach mieszkało 1218 osób (923 ewangelików, 130 katolików i 165 Żydów)
1879	kosztem 58 540 marek wybudowano nowy ratusz; wobec powtarzających się pożarów utworzono ochotniczą straż ogniową
1881	23 VI założono Towarzystwo Upiększania Miasta, które miało na celu podniesienie poziomu estetycznego i poprawę warun-

ków życia mieszkańców; 1 X rozpoczęła działalność wyższa szkoła żeńska, a 1 VII następnego roku – męska (faktycznie były to szkoły średnie, przygotowujące do studiów uniwersyteckich)

- 1886-87 w ramach przygotowań do 100-lecia miasta przebrukowano Stary Rynek (obecnie pl. Chopina), a nowy bruk położono na Nowym Rynku (pl. Niepodległości)
- 1887 1 X zlikwidowano powiat bukowski i utworzono mniejsze powiaty: grodziski, a także nowotomyski, w którym ludność niemiecka stanowiła prawie połowę mieszkańców; rozpoczął się okres intensywniejszego rozwoju miasta (istniały w nim m.in. fabryka cygar, tartak i browar, odbywały się 4 jarmarki w roku); w okresie nasilonej germanizacji w użyciu była tylko niemiecka forma nazwy miasta: *Neutomischel*
- 1898 uruchomiono wąskotorową linię kolejową przez Wąsowo do Trzcianki, gdzie łączyła się ona z koleją opalenicką
- 1905 46% ludności powiatu nowotomyskiego stanowili Niemcy; Nowy Tomyśl był jeszcze bardziej zniemczony – było tu tylko 8,2% Polaków, ale ich liczba stale rosła
- 1910 ze składek rolników powstała nowoczesna płatkarnia ziemniaków, zatrudniająca ok. 300 robotników; rozbudowywana była w 1916 r. i w latach międzywojennych
- 1912 miasto zajmowało obszar 72 ha, miało 187 domów i 2015 mieszkańców; odbyła się wystawa rolnicza, obejmująca również trzy sąsiednie powiaty
- 1914-18 I wojna światowa przyniosła obniżenie koniunktury gospodarczej i regres w rozwoju miasta
- 1919 3 I nad ranem w wyniku ataku powstańców wielkopolskich Nowy Tomyśl uzyskał wolność
- 1919-39 w latach II Rzeczypospolitej Nowy Tomyśl był miastem powiatowym, lecz położony

blisko zach. granicy nie miał większych szans rozwoju; w powiecie mniejszość niemiecka stanowiła 29% ludności, ale w samym mieście było jej 36%, a do Niemców należała większość domów (w 1938 r. 54%), zakładów przemysłowych (17 niemieckich i 4 polskie) oraz przedsiębiorstw handlowych (w 1938 r. 47 niemieckich i 27 polskich), jedynie liczba polskich warsztatów rzemieślniczych dorównywała niemieckiej (64 i 65); mimo na ogół lojalnej postawy Niemców dochodziło niekiedy do wystąpień przeciwko państwu polskiemu

- p>1921miasto liczyło 2083 mieszkańców i 240 domów
p>1922rozpoczął urzędowanie pierwszy polski burmistrz Tomasz Konieczny; 12 IX powstał Klub Sportowy „Huragan” (od 1932 r., po połączeniu z Nowotomyskim Kołem Tenisowym – „Polonia”); założono Kółko Rolnicze (w 1936 r. mające 42 członków)
p>1923założono Bank Ludowy – spółdzielczą instytucję finansowo-kredytową
p>19251 VII utworzono parafię pod wezwaniem Matki Boskiej Nieustającej Pomocy
p>1931w mieście, które zajmowało obszar 175,65 ha, mieszkało 2550 osób
p>19321 IV powiat grodziski włączono do powiatu nowotomyskiego, który wskutek tego powiększył się z 843 km
- ²
- powierzchni i 59252 mieszkańców do 1273 km
- ²
- i 86800 osób
p>193519 VII objął urząd drugi z kolei przedwojenny burmistrz Nowego Tomyśla, Czesław Kurzowski
p>193726 II otwarto stałe kino
p>193810 VII na Nowym Rynku odbyło się manifestacyjne przekazanie wojsku uzbrojenia, które zakupiono za zebrane wśród społeczeństwa 134,9 tys. zł
p>1939w Nowym Tomyślu mieszkały 2962 osoby; obszar miasta liczył nadal tylko 176 ha, a cmentarz, stacja kolejowa i niektóre za-

kłady przemysłowe położone były już za miastem; 31 VIII oddział młodzieży nowotomyskiej pod dowództwem sierżanta Ambrożego Błocha wzmocnił placówkę Straży Granicznej w Zbąszyniu i wziął udział w walkach obronnych; 3 IX do Nowego Tomyśla wkroczyły wojska niemieckie

1939-45

okupacja hitlerowska – germanizacja zajętych ziem i eksterminacja ludności polskiej, realizacja hasła „Niemcy dla Niemców”; z terenu powiatu do Generalnego Gubernatorstwa i na roboty do Rzeszy wywieziono 11 650 Polaków; do 1941 r. w nowotomyskim ratuszu mieściło się więzienie śledcze, z którego więźniów rozstrzelano m.in. w lesie pod Bolewickiem; mieszkańcy Nowego Tomyśla są też wśród ofiar zamordowanych w lasach kobylnickich koło Szamotuł, a kilkadziesiąt osób zginęło w poznańskim Forcie VII

1945

26 I zamordowano ośmiu niewinnych zakładników; nazajutrz wypędzenie Niemców przez oddziały I Frontu Białoruskiego Armii Czerwonej; jeszcze tego samego dnia w holu ratusza odbyło się pierwsze posiedzenie Rady Miejskiej, na którym wybrano burmistrzem Jana Strzeszyńskiego; 4 II objął urząd starosta Sarbak; do czerwca działała też komendantura radziecka, którą kierował major gwardii Sowcow; zaludnienie zmniejszyło się do 1536 osób (w tym 233 Niemców); miasto nie było zniszczone wskutek działań wojennych, więc odbudowa gospodarki nastąpiła stosunkowo szybko

1945-47

w ramach zagospodarowania Ziem Odzyskanych Nowy Tomyśl sprawował patronat nad zasiedleniem Międzyrzecza i (nieformalnie) Świebodzina

1945-75

Nowy Tomyśl był miastem powiatowym w zach. części województwa poznańskiego,

	a obszar powiatu należał do największych w regionie
1946	zakończono akcję wysiedlania ludności pochodzenia niemieckiego, na której miejsce przybywali Polacy z innych części Wielkopolski, z Polski centralnej, z terenów wschodnich i reemigranci z zach. Europy
1957	23 VI w Nowym Tomysłu odbył się zjazd założycielski Polskiego Związku Plantatorów Wikliny o zasięgu ogólnopolskim
1961	miasto liczyło 4696 mieszkańców
1963	21 VII na pl. Niepodległości odsłonięto pomnik powstańców wielkopolskich
1965	5 XI otwarto nowoczesną siedzibę biblioteki
1973	1 I w wyniku reformy administracyjnej powstała gmina Nowy Tomyśl, w skład której weszły tereny gromad Bukowiec, Boruja Kościelna i Nowy Tomyśl; 2 I rozpoczął działalność Zespół Opieki Zdrowotnej dla zintegrowanego zarządzania służbą zdrowia na terenie całego powiatu
1974	1 IX rozpoczęła działalność Państwowa Szkoła Muzyczna I stopnia
1975	1 VI zlikwidowano powiat nowotomyski; 19 VI miasto i gminę połączono w jedną jednostkę administracyjną stopnia podstawowego, wchodzącą w skład „małego” województwa poznańskiego; Nowy Tomyśl osiągnął liczbę 7694 mieszkańców
1976	25 VI przeciwko podwyżkom cen żywności strajkowała część pracowników „Chify” (jako jedyny zakład w Wielkopolsce)
1977	10-11 IX odbył się pierwszy Jarmark Chmielarsko-Wikliniarski, który wkrótce potem stał się tradycyjnym świętem regionalnym
1979	2 V oddano do użytku gmach Nowotomyskiego Ośrodka Kultury
1980	po rozbudowie tutejszej centrali Nowy Tomyśl włączono do automatycznej sieci łączności telefonicznej

1982	przez usamodzielnienie istniejącego od siedmiu lat oddziału WOSiR-u powstał Nowotomyski Ośrodek Sportu i Rekreacji
1985	21 XII oddano do użytku rozbudowany gmach Biblioteki Publicznej
1986	obchody 200-lecia miasta; zasłużonych obywateli miasta upamiętniono nazwami ulic; 22 VII wyszedł pierwszy numer lokalnego miesięcznika „Wiadomości Nowotomyskie” (ukazywały się do stycznia 1994 r.); 30 VIII otwarto Muzeum Wikliniarstwa i Chmielarstwa
1987	6 VII otwarto dworzec autobusowy PKS
1990	pierwsze wybory samorządowe; pierwszym po dłuższej przerwie burmistrzem wybrano Jerzego Pańczaka
1991	Nowy Tomyśl, jako jedyna gmina z Wielkopolski, znalazł się w gronie 17 krajowych laureatów konkursu „Gmina 2000”; 26 VII oddano do użytku zmodernizowany budynek dworca kolejowego
1992	dla ułatwienia wymiany gospodarczej regionu ze światem otwarto posterunek Urzędu Celnego, przekształcony w czerwcu 1995 r. w Oddział Celny
1993	19 XI uruchomienie nowoczesnej wieży ciśnień zakończyło prowadzoną od 1986 r. budowę nowego wodociągu
1994	19 VI drugie wybory samorządowe, po których funkcję burmistrza 21 VII przejął Henryk Helwing; 18 X otwarto zmodernizowany urząd pocztowy przy ul. Piłsudskiego
1995	w lutym ukazał się pierwszy numer pisma samorządowego „Magazyn Informacyjny Gminy”
1996	10 II oddano do użytku halę widowisko-sportową na osiedlu Północ; 2 X rozpoczęło naukę 19 studentów filii Kolegium Języków Obcych UAM (sekcji niemieckiej); 31 XII miasto liczyło 15 293 mieszkańców

1997

11 III oddano do użytku rozbudowaną część szpitala z nową izbą przyjęć, dwiema salami operacyjnymi i zapleczem.

Dzień dzisiejszy

W ostatnim 50-leciu Nowy Tomyśl wyróżniał się korzystnie na tle innych miast Wielkopolski dynamizmem rozwoju gospodarczego i ludnościowego. Ze skromnego miasteczka rzemieślniczo-handlowego, obsługującego okoliczne tereny rolnicze, stał się ruchliwym ośrodkiem przemysłowym z kilkoma ważnymi zakładami różnych branż. Wobec wyjazdu ludności pochodzenia niemieckiego i napływem na ich miejsce osób z różnych stron było to jakby miasto z terenu Ziem Odzyskanych położone na obszarze rdzennej Wielkopolski. Zaowocowało to m.in. przyrostem naturalnym dwukrotnie wyższym od średniej dla regionu, a także szybkim wzrostem zaludnienia. Początkowo Nowy Tomyśl był piątym co do wielkości wśród sześciu miast powiatu (większe od niego były Buk, Grodzisk, Opalenica i Zbąszyń), ale do 1980 r. wyprzedził je wszystkie pod względem liczby mieszkańców.

Rozwój ludnościowy wywołał poszerzenie układu przestrzennego i powstanie wielu nowych domów. Osiedla bloków mieszkalnych zbudowano po zach. stronie centrum, natomiast pod budownictwo jednorodzinne przeznaczono rozległy teren ograniczony ulicami Kościuszki i Sienkiewicza oraz torem kolejki wąskotorowej, a także grunty m.in. w ptn.-zach. części miasta. Prowadzona w planowy sposób rozbudowa spowodowała, że miasto ma zwarty charakter, bez występujących gdzie indziej rozległych przedmieść (ich funkcję pełnią częściowo okoliczne wsie: Glinno, Sękowo, Przyłęk, Paproć i Chojniki).

Nietypowość miasta oraz ruchliwość i pracowitość jego mieszkańców najlepiej uwidoczniły się w konfrontacji z innymi ośrodkami w kraju. W konkursach „Mistrza Gospodarności” Nowy Tomyśl uzyskał wyróżnienie za lata 1974-75, w latach 1976 i 1977 zajął pierwsze miejsce w województwie, a za okres 1978/79 wygrał współzawodnictwo ogólnopolskie w grupie miast od 5 do 15 tys. mieszkańców. W konkursie dotyczącym lat 1979-80 miasto zajęło drugie miejsce w województwie,

w 1983 r. jeszcze raz było pierwsze w Poznańskim i uzyskało wyróżnienie na szczeblu krajowym, a wicemistrzem wojewódzkim było za rok 1986. Sukcesem zakończyły się też występy w telewizyjnym „Banku 440” w latach 1976-77 i udział w konkursie „Gmina 2000” w 1991 r.

Najważniejszym zakładem przemysłowym miasta jest wytwórnia narzędzi medycznych „Chifa”. Najpierw istniała tu założona w 1904 r. fabryczka wytwarzająca powszechnie wówczas używane siatki do lamp naftowych i gazowych (tzw. koszulki). W okresie międzywojennym Polski Bank Handlowy wykupił ją z rąk niemieckich i działała ona jako Fabryka Osłon Żarowych „Żar” SA, zatrudniającą w 1924 r. 466 pracowników. Trzy piąte produkcji wysyłano na eksport, przede wszystkim do Anglii. Później postępująca elektryfikacja wymusiła ograniczenie wytwarzania siatek żarowych, a liczba zatrudnionych spadła do 70 osób. Mimo to fabryka zaspokajała przed wybuchem II wojny światowej ok. 80% krajowego zapotrzebowania na te wyroby. Próby zmiany asortymentu produkcji (m.in. wytwarzano bibułkę do papierosów) niezbyt się powiodły.

Po II wojnie światowej podjęto tu produkcję narzędzi medycznych i ta zmiana wyrobów udała się nadzwyczaj dobrze. W 1956 r. zapoczątkowano produkcję eksportową, która z czasem stała się dominująca, a zarazem wymuszała wysoką jakość i różnorodność wyrobów. Po przeprowadzonym w latach 1974-76 drugim etapie rozbudowy fabryka stała się faktycznie monopolistą krajowym w zakresie produkcji narzędzi chirurgicznych, zatrudnienie zaś osiągnęło poziom 965 osób. W 1984 r. podjęto wytwarzanie narzędzi do mikrochirurgii, wymagających szczególnej precyzji wykonania.

W 1992 r. zakład poddano prywatyzacji, a większość udziałów objął niemiecki koncern „Aesculap AG”. Nadal w fabryce i związanych z nią spółkach zatrudnionych jest ok. 900 osób, a produkcja roczna obejmuje ok. 1 mln sztuk wyrobów w 2500 wzorach. Są wśród nich specjalistyczne narzędzia chirurgiczne, mikrochirurgiczne, stomatologiczne i weterynaryjne (w tym jednostkowe, wykonywane na specjalne zamówienia), a także wyroby na rynek ogólny, jak toporki strażackie, klucze samochodowe, noże kuchenne czy myśliwskie. Eksport (nawet do Japonii i USA) kształtuje się na poziomie trzech czwartych produkcji.

Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska zawsze była znana z wysokiej jakości swoich wyrobów. Obecnie produkuje szeroki asortyment przetworów z mleka: śmietanę, twaróg, twarożki smakowe, ser smażony, jogurty naturalne i owocowe, kefir, masło niskotłuszczowe, lecznicze mleko acidofilne. W ok. 60% jej wyroby wysyłane są do Poznania. Większość produktów sprzedawana jest pod firmową nazwą „Top Tomyśl”. Ze względów ekologicznych w dużym stopniu spółdzielnia stosuje opakowania szklane wielokrotnego użytku.

Również inne zakłady o dłuższej tradycji znalazły swoje miejsce w obecnej sytuacji gospodarczej. Rejonowa Spółdzielnia Ogrodniczo-Pszczelarska wytwarza przetwory owocowo-warzywne, konserwy warzywno-mięsne, eksportuje też świeże warzywa i owoce. Nadal działa Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska”, która przez kilka lat funkcjonowała jako Przedsiębiorstwo Wielobranżowe „Dobra Wola”. Zakład stolarski, należący do spółdzielni „Stemeb” ze Stężewa, wytwarza meble kuchenne pojedyncze i w kompletach. Istniejący od 1950 r. Zakład Wylęgu Drobiu jest od 1992 r. spółką pracowniczą; „produkuje” ona pisklęta gęsie i kurze oraz, w mniejszym zakresie, kaczki. Spółdzielnia chemiczna „Latex” wytwarza m.in. tkaniny podgumowane i rękawice ochronne. Na bazie zakładu remontowego spółdzielni mieszkaniowej, który istniał przez 15 lat, powstało w 1993 r. przedsiębiorstwo „Dombud”, zatrudniające ponad 100 osób. Rejon Dróg Publicznych w 1992 r. rozdzielono na Zarząd Dróg i Przedsiębiorstwo Robót Inżynieryjno-Drogowych. W branży budowlanej działają też spółdzielnia „Remo-Bud” i zakład robót drogowych „Budodróg”. Dotychczasową działalność w zakresie przetwórstwa spożywczego kontynuują młyn przy ul. Zbąszyńskiej i mieszalnia pasz przy ul. Kolejowej. Duży tartak przy ul. Kościuszki wchodzi w skład wielozakładowego przedsiębiorstwa „Witar”.

Nie wszystkie istniejące tu wcześniej przedsiębiorstwa dały sobie radę w dzisiejszych warunkach ekonomicznych. Upadł zakład wikliniarsko-koszykarski przedsiębiorstwa „Las”. Zaprzeształa produkcji znana przetwórnia owocowo-warzywna, która zajmowała obiekty starego pruskiego browaru (zamkniętego w 1948 r.). Pomieszczenia zlikwidowanej wytwórni urządzeń magazynowych „Promag” sprzedano w 1992 r. prywatnym inwestorom, którzy uruchomili w nich placówki handlu hurtowego. Ubytek zlikwidowanych przedsię-

biorstw zrekompensowany został utworzeniem szeregu nowych, o wiele nowocześniejszych zakładów, poprzez współpracę z kapitałem i odbiorcami zagranicznymi mających ścisły kontakt z najnowszymi technologiami, materiałami i wyrobami.

W 1990 r. w pld. części miasta powstała „Moda Nowy Tomyśl” – spółka należąca do holenderskiej firmy „ECC Couture”. Produkuje się tu koszule męskie i, na mniejszą skalę, bluzki damskie, w 80% wysyłane na eksport. Spółka zatrudnia 150 osób i drugie tyle w filialnym zakładzie w Gnieźnie. Zlokalizowany obok nowy zakład „Scanbech” (inwestycja duńska) jest wytwórcą opakowań z tworzyw sztucznych do kosmetyków, lekarstw i produktów chemii gospodarczej. W tej części miasta działa też Zakład Produkcji Odzieży „Condor” – jeszcze jedno przedsiębiorstwo przemysłu lekkiego, założone w 1989 r., wytwarzające odzież damską i wraz z oddziałem w Dąbrowce Wlkp. zatrudniające ok. 500 osób. Przedsiębiorstwo Produkcji Elektronicznej „Wielkopolska”, utworzone z udziałem kapitału niemieckiego, wytwarza specjalistyczne urządzenia elektroniczne. Docelowo ma tu znaleźć zatrudnienie 600 osób. Ze Spółdzielni Ogrodniczo-Pszczelarskiej wydzieliła się Suszarnicza Spółka „Ogrodnik”, wytwarzająca głównie susz warzyw i pracująca przede wszystkim na eksport. Istniejący od 1989 r. zakład stolarski „Kroma” wytwarza galanterię kuchenną z drewna sosnowego i bukowego, wysyłaną w większości za granicę.

Z miastem związane są też nowe jednostki, powstałe na terenie pobliskiej wsi Paproć. Spółka „Qualitex” wytwarza stroje narciarskie. Sąsiadujący z nią zakład „Eiserol”, będący polsko-szwedzką spółką *joint venture*, produkował do niedawna ekskluzywne stroje myśliwskie ze skóry, ubiory dla alpinistów i odzież ochronną ze specjalnych tkanin. Przedsiębiorstwo „Bartex”, które powstało w 1990 r., produkuje i rozlewa niskoprocentowe wyroby alkoholowe, specjalizując się w dystrybucji win chorwackich.

W dziedzinie obsługi finansowej, obok istniejącego od 1924 r. Banku Spółdzielczego, działają w Nowym Tomyślu oddziały większych jednostek: Powszechnej Kasy Oszczędności, Wielkopolskiego Banku Kredytowego i Banku Komercyjnego z Lublina.

Miasto jest tradycyjnie ważnym ośrodkiem szkolnictwa, oddziałującym na znaczny obszar w okolicy. Obok trzech dużych szkół podstawowych działa tu Zespół Szkół Ogólno-

kształcących, Zespół Szkół Zawodowych i Zasadnicza Szkoła Zawodowa. W 1996 r. w Nowym Tomyszu dzięki staraniom władz samorządowych i Urzędu Rejonowego otwarto filię Kolegium Języków Obcych Uniwersytetu im. A. Mickiewicza z Poznania, prowadzącą studia w zakresie języka niemieckiego.

W styczniu 1996 r. z połączenia Zespołu Ekonomiczno-Administracyjnego Szkół oraz Nowotomyskiego Ośrodka Sportu i Rekreacji powstał podległy władzom samorządowym Ośrodek Oświaty i Sportu. Zajmuje się on administracją placówek oświatowych oraz prowadzeniem obiektów sportowych i kultury fizycznej.

W dalszym ciągu w mieście działa kino „Nowości”. Działalność społeczną w zakresie kultury prowadzi Nowotomyskie Towarzystwo Kulturalne, które m.in. od 1996 r. organizuje „Big-Band-Festiwal” o zasięgu ogólnopolskim. Znana jest nowotomska Kapela „Zza Winkla”, założona we wrześniu 1981 r. i wykonująca piosenki z tekstami w gwarze poznańskiej. Komenda Hufca ZHP, oprócz typowych form pracy harcerskiej, prowadzi przeglądy małych form teatralnych „Teatr w Walizce”. Od 1962 r. działa w mieście delegatura Automobilklubu Wielkopolskiego, zajmująca się organizacją szkoleń i imprez motorowych.

Chlubą miasta są rozległe i dobrze zagospodarowane ogródki działkowe, będące – obok parków – ważnymi obszarami zieleni. Wśród nich szczególne miejsce zajmuje Pracowniczy Ogród Działkowy im. Świerczewskiego (371 działek o łącznej pow. 17,5 ha), zdobywca wielu nagród we współzawodnictwie regionalnym i ogólnopolskim.

W zakresie urządzeń komunalnych sytuacja systematycznie ulega poprawie. Z instalacji wodociągowej w końcu 1995 r. mogło korzystać 94,7% mieszkańców miasta, a nowa stacja uzdatniania wody otrzymała zbiornik wieżowy o ciekawym kształcie. Tutejsza oczyszczalnia ścieków ma przepustowość 4635 m³ na dobę, efektywny zaś stopień oczyszczania dopływających do niej ścieków przekracza 90%. W zakresie odprowadzania nieczystości jest jeszcze sporo do zrobienia, gdyż sieć kanalizacyjna, choć stale poszerzana, obejmuje mieszkania tylko 72,6% ludności miasta. Nowy Tomyś ma natomiast pełne zaopatrzenie w gaz ziemny – w 1995 r. korzystało z niego 99,7% mieszkańców.

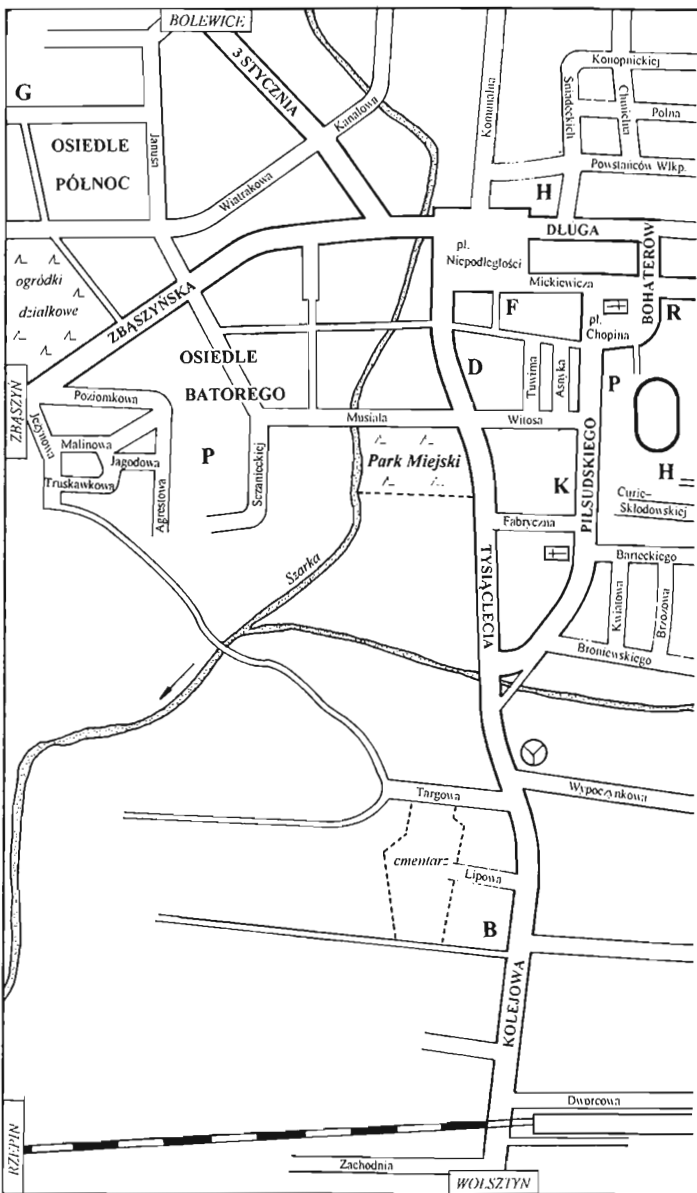
Dużą szansą dla miasta jest planowana na najbliższe lata budowa autostrady A 2. Będzie ona przebiegała nieco na płn. od Nowego Tomyśla, a na skrzyżowaniu z szosą w kierunku Bolewic, 4 km od centrum miasta, przewidziano węzeł zjazdowy. W związku z tym w planie zagospodarowania przestrzennego proponuje się budowę kompleksowego ośrodka obsługi podróżnych, w pobliżu wyznaczono tereny pod inwestycje przemysłowe, przewidziano też miejsce na hotel o europejskim standardzie. Wobec prawdopodobnego zwiększenia się w związku z tym ruchu drogowego paląca staje się potrzeba budowy obwodnicy, która usunęłaby przewozy tranzytowe poza uliczki centrum miasta.

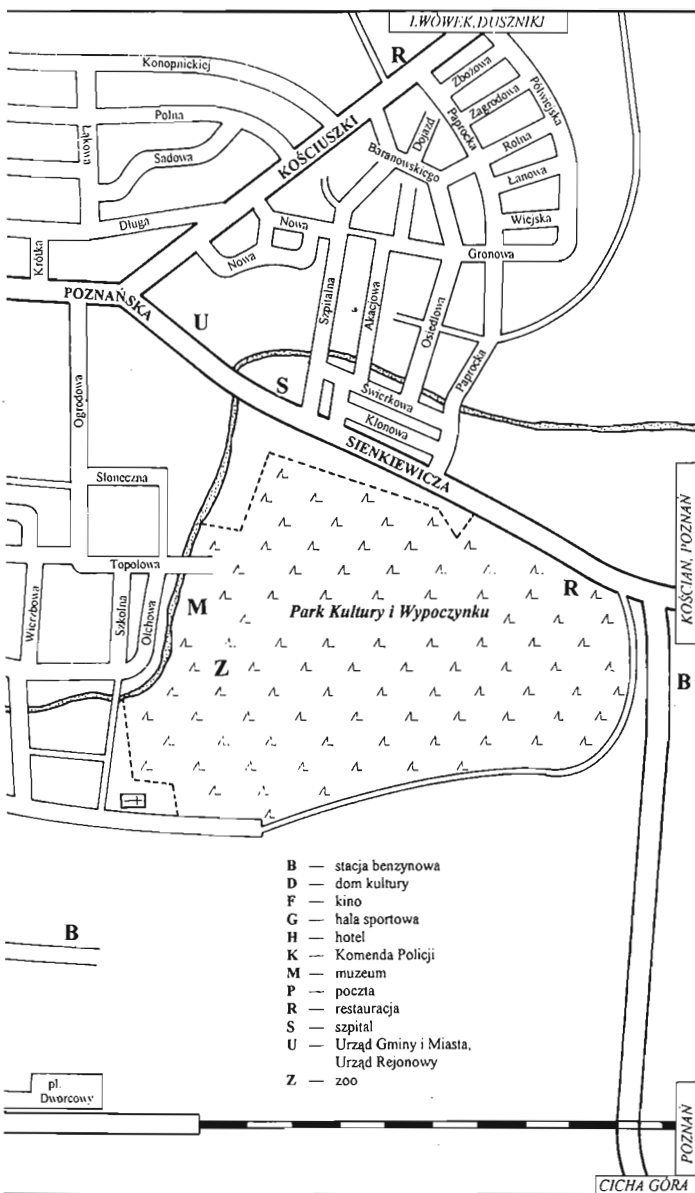
Władze samorządowe miasta i gminy w 1993 r. rozpoczęły partnerską współpracę z bretońskim miastem Redon (Francja), a od 1996 r. datują się podobne więzi z 24-tysięcznym miastem Goch w Niemczech (położonym blisko granicy z Holandią). Nowy Tomyśl nawiązał też kontakty z takimi miastami, jak: Oisterwijk (Holandia), Bastad (Szwecja), Langa (Dania), Stören (Norwegia), Emöd (Węgry) oraz Andover i Dredford (Anglia).

Zwiedzanie

Najcenniejszym zabytkiem Nowego Tomyśla jest **układ urbanistyczny** jego najstarszej części. Pierwszym obiektem był tutaj kościół ewangelicki, przy którym szybko powstało centrum handlowe obsługujące mieszkańców okolicznych osad olęderskich. Przy przykościelnym placu targowym zaczęli osiedlać się rzemieślnicy i kupcy, przeważnie Niemcy i Żydzi. Aby wykorzystać pomyślną koniunkturę, Feliks Szoldrski, właściciel okolicznych dóbr, wystarał się o przywilej na założenie miasta.

Cały ten proces był bardzo krótki i w 10 lat od wybudowania kościoła nowy organizm miejski był już dokładnie rozplanowany. Wytyczono obszerny rynek (obecnie pl. Niepodległości), połączony ul. Złotą (obecną Mickiewicza) z nieco mniejszym placem kościelnym (dzisiejszym pl. Chopina). Pierwotne miasto obejmowało też kilka ulic przylegających do obu wymienionych placów. Odmienne niż w miastach zakładanych wcześniej poszczególne parcele

były zabudowywane jednostronnie i nie tworzyły bloków zabudowy. Układ dróg wylotowych świadczy, że Nowy Tomyśl powstał nie przy którymś z ważnych traktów, lecz na skrzyżowaniu bocznych dróg o lokalnym znaczeniu (do Lwówka, Grodziska, Wolsztyna i Zbąszynia).

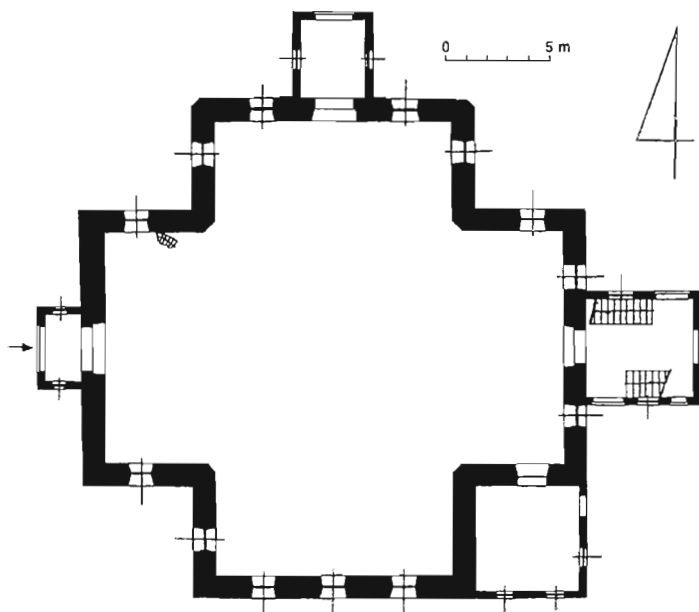
Zabudowa centrum Nowego Tomyśla ma cechy typowe dla małych miast Wielkopolski. Zachowało się tu kilkadziesiąt domów o cechach zabytkowych, pochodzących przeważnie z 2 poł. XIX i pocz. XX w. Są to budynki murowane, a coraz mniej liczne domy szachulcowe otynkowano w taki sposób, że zewnętrznie nie różnią się od domów wzniesionych z cegieł. Zanikły natomiast powszechnie dawniej spotykane domy drewniane, na które dziś można natrafić jedynie na przedmieściach i w okolicznych wsiach.

Pośrodku pl. Chopina wznosi się **kościół poewangelicki** Serca Pana Jezusa.

Osiedlający się w okolicy olędrzy przeważnie byli protestantami. W pobliżu nie było żadnej świątyni ewangelickiej (najbliższa znajdowała się w Zbąszyniu), więc rektor zboru z Trzciela, Jan Chrystian Bräuning, odprawiał od czasu do czasu nabożeństwa w szkole w Sękowie. Gdy powstała gmina ewangelicka w Nowym Tomyślu, Bräuninga wybrano tutejszym kaznodzieją i objął on tę funkcję 2 II 1778 r. Innowiercom nie czyniono wówczas większych przeszkód w budowie kościołów, gdyż w 1768 r. sejm uchwalił ustawę o tolerancji religijnej. Dzięki staraniom poczynionym przez tutejszych ewangelików, Feliks Szołdrski, właściciel okolicznych dóbr, 13 VIII 1778 r. podarował pół włóki ziemi na terenie wsi Glinno pod budowę świątyni i zobowiązał się do dostarczenia materiałów budowlanych. Następnie 13 II 1779 r. uzyskano pozwolenie konsystorza na budowę, 7 V położono kamień węgielny i jeszcze w tym samym roku poświęcono nowy kościół. Z czasem wokół kościoła wyrosło miasto.

Kościół był kilkakrotnie odnawiany, m.in. w latach 1844-46, 1880 i 1962. Od 1946 r. jest świątynią katolicką, od 1 VI 1981 r. zaś kościołem parafialnym. Od początku przy kościele stała barokowa wieża, która uległa pożarowi w 1913 r. Odbudowano ją wkrótce (ze zmianą kształtu i wysokości zwieńczenia), ale groziła zawaleniem i ostatecznie została rozebrana w 1940 r.

Kościół jest budowlą murowaną i otynkowaną, ma plan krzyża greckiego o równych ramionach. Każde z ramion otrzymało dwuspadowy dach kryty dachówkami i szczyt o dekoracji schodkowej (szczyt od strony płu. wyróżniony jest pilastrami o korynckich głowicach). Wejście umieszczono od strony zach. — przez kruchtę, która powstała po rozbiórce wieży. Wnętrze kryte jest pozornym sklepieniem drewnianym,

Rzut kościoła Serca Pana Jezusa

wykonanym na wzór rozwiązań stosowanych wówczas w okazałych świątyniach barokowych. Wokół rozmieszczone są typowe dla świątyń ewangelickich, dwukondygnacyjne drewniane empory o ściętych narożnikach w części centralnej. Wspierające je słupy są profilowane, a na balustradach widnieją dekoracje o motywach rokokowych. W barokowym ołtarzu głównym znajduje się nowszy obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem, po prawej stronie – ambona z ok. 1780 r. z herbem Łodzi (założyciela miasta) na korpusie i rzeźbą Mojżesza na baldachimie, a w części zach. chór muzyczny.

Niedaleko kościoła, w ptn.-zach. narożniku placu, znajduje się nieduży **pomnik** Konstytucji 3 Maja, ufundowany przez nowotomyskich rzemieślników i odsłonięty 16 V 1987 r.

Plac Chopina, w XIX w. zwany Starym Rynkiem, ma kształt zbliżony do kwadratu o boku 100 m, ale pierzeja pld. jest nieco skośna, a wsch. krótsza od zach. Po jego pld. stronie pierwotnie wyznaczono miejsce dla domów osób związanych z gminą ewangelicką oraz dla szkoły

wyznaniowej. W pierwszej kolejności zabudowano wsch. i zach. stronę placu, o czym świadczy wielkość działek i ich układ, odbiegający od pozostałych w najstarszej części miasta. Kilka domów stało tu już w chwili lokacji Nowego Tomysła.

Zabudowa placu jest niejednolita. W pierzei zach. stoją najładniejsze domy: nr 17 z pocz. XX w. – czterokondygnacyjny, najwyższy w starej części miasta, a także nr 21 z końca XIX w., z dekoracją eklektyczną i wykuszem. Dom nr 8 na narożniku ul. Poznańskiej to dawny hotel, zbudowany po poł. XIX w. w formach architektury neorenesansowej. Ma ścięty narożnik i stylowe ozdoby na fasadzie, m.in. we wnękach nad parterem umieszczone są rzeźby dwóch muz. Dalej w kierunku wsch. stoją przy ul. Poznańskiej trzy podobne w charakterze domy (nr 4, 6 i 8) z tego samego czasu, również z eklektycznymi ozdobami na elewacjach. W tym rejonie zachowały się też trzy parterowe domy (ul. Poznańska 3, 15 i 16) o wcześniejszej metryce, powstałe wtedy, gdy budynki w mieście miały mniejsze rozmiary.

Z drugiej strony dawnego hotelu stoi skromniejszy dom (pl. Chopina 9) również z 2 poł. XIX w., a dalej budynek nr 10 z końca XIX w. z boniowanymi narożnikami.

Obok prowadzi wejście z pl. Chopina na **stadion sportowy**. Został on urządzony w latach pięćdziesiątych, ma widownię na 2 tys. miejsc. Korzysta z niego przede wszystkim drużyna piłkarska MKS „Polonia”, występująca w klasie okręgowej. W części stadionu od strony placu rosną pomnikowe drzewa: dąb o obw. 410 cm i klon pospolity 330 cm. Po jego płd. stronie znajduje się oddany do użytku w 1989 r. budynek mieszczący pawilon sportowy, a także niewielki hotel (przejęty w 1996 r. przez prywatnego dzierżawcę, który rozpoczął modernizację i rozbudowę obiektu).

Przy pl. Chopina 12 znajduje się dom z końca XIX w., użytkowany obecnie przez Telekomunikację Polską. Wcześniej był to budynek szkoły podstawowej, a w latach 1946-1967 mieściło się tu nowotomyskie Liceum Ogólnokształcące. Przed budynkiem rośnie pomnikowa **lipa** drobnolistna o obw. 400 cm – ostatnie drzewo z większego dawniej zespołu, posadzonego zapewne równocześnie z wytyczeniem placu i budową kościoła.

Budynek Zasadniczej Szkoły Zawodowej (pl. Chopina 14) jest również zabytkiem z 2 poł. XIX w. Szkoła ma trudne warunki lokalowe, prowadzi działalność również w innych

obiektach i czyni starania o uzyskanie nowej siedziby na osiedlu Północ. Na ścianie szkoły umieszczono **tablicę** ku czci rozstrzelanych Polaków.

Wycofujący się oddział SS aresztował 26 I 1945 r. ok. 30 zakładników i umieścił ich w jednej z izb szkolnych. Ok. godziny 14 któryś z pilnujących żołnierzy wrzucił do środka dwa granaty, po czym Niemcy wpadli do szkoły i zaczęli dobijać rannych. Uwięzieni rozproszyli się, było kilku ciężiej lub lżej rannych, a ośmiu niewinnych Polaków w przeddzień wyzwolenia straciło życie. Pochowano ich w zbiorowej mogile na tutejszym cmentarzu. W pierwszą rocznicę oswobodzenia miasta odsłonięto na gmachu szkoły tablicę z nazwiskami ofiar, a 28 IX 1976 r. otwarto w jednym z pomieszczeń Izbę Pamięci, poświęconą czasom okupacji hitlerowskiej.

W kierunku płd. z pl. Chopina wybiega ul. Piłsudskiego (dawniej Kolejowa, reprezentacyjna ulica miasta), której gruntowny remont zakończono w 1996 r. Domy przy niej pochodzą częściowo z 2 poł. XIX i pocz. XX w. Znajduje się tu też budynek **poczty** z 1884 r., który w latach 1992-94 poddano gruntownej modernizacji (m.in. dostawiono nowe skrzydło i nadbudowano hol).

Przesunięcie obu głównych placów w taki sposób, aby łączyła je tylko jedna ulica, jednoznacznie określiło handlowy charakter tego łącznika (jest to jedyne tego rodzaju rozwiązanie w Wielkopolsce). Znaczenie ulicy podkreślono dodatkowo zwróceniem ku jej wylotom fasad kościoła i ratusza. Mimo upływu 200 lat funkcja ul. Mickiewicza jest dziś taka sama jak dawniej, obecnie jako deptaka z wieloma sklepami i zakładami usługowymi. W 1997 r. ułożono tu nową nawierzchnię i zainstalowano oryginalne oświetlenie.

Niejednolita zabudowa ul. Mickiewicza jest pamiątką po różnych okresach przeszłości miasta. Wzdłuż obu pierzei stoją zwarcie domy z lokalami handlowymi i usługowymi, z których najstarsza jest okazała narożnikowa kamienica nr 1 z 2 poł. XIX w. Kilka domów pochodzi z końca XIX w., inne są młodsze. Zwracają uwagę parterowe domy nr 6 i 8 oraz piętrowa eklektyczna kamienica nr 4, efektownie prezentuje się budynek księgarni (nr 15), wybudowany w 1976 r.

Drugi z głównych placów Nowego Tomysła – pl. Niepodległości (dawniej Nowy Rynek, w latach 1935-39 pl. Marszałka Piłsudskiego) – jest obszerniejszy i bardziej regularny. Ma plan kwadratu o wymiarach 130×130 m. Z narożników placu wychodzą cztery ulice, piąta zaś była

wąska uliczka wyprowadzająca ze środka pierzei płn. ku nieistniejącemu już cmentarzowi gminy ewangelickiej.

Z **zabudowy** stojącej wokół pl. Niepodległości najstarszy jest dom nr 21 z końca XVIII w. – niski, z wystawką w dachu i wysuniętym okapem. Budynek nr 4 w pld. pierzei (obecnie „Sanepid”) pochodzi z lat osiemdziesiątych XIX w. Nieco wcześniej zbudowano parterowe domy nr 6 i 8. W pierzei zach. zwracają uwagę okazałe kamienice z pocz. XX w. – nr 11 z ciekawą starą bramą i nieco większa nr 14, nietynkowana.

Na tyłach jednego z budynków w pld. pierzei placu mieści się **kino** „Nowości” z widownią na 250 miejsc, gruntownie zmodernizowane w latach 1975-76.

Ruch kołowy odbywa się okrężnie wokół placu, natomiast jego środek zagospodarowano w formie zieleńca. Wznosi się tu okazały eklektyczny **ratusz**. Pierwsza, jeszcze szachulcowa budowla w tym miejscu została zbudowana na pocz. XIX w. Obecny ratusz powstał w 1879 r. kosztem 58,5 tys. ówczesnych marek. Składa się z części zasadniczej i dwóch skrzydeł bocznych. Od 1974 r., po przeniesieniu siedziby władz miejskich do gmachu starostwa, mieści się tu szkoła muzyczna (łącznie z filią w Wolsztynie ma ona ok. 170 uczniów). Nad wejściem znajduje się kartusz z herbem Nowego Tomyśla i rokiem budowy, natomiast z prawej strony widnieje odsłonięta w styczniu 1984 r. **tablica** upamiętniająca ofiary hitlerowskiego więzienia, które tu się znajdowało w latach 1939-41.

Na pl. Niepodległości znajduje się **pomnik** powstańców wielkopolskich, odsłonięty w 1963 r. Zaprojektował go Jan Maria Jakób – w formie obelisku wykutego z granitu, na którego bokach widnieją płaskorzeźby postaci w mundurach i ubraniach cywilnych. Obok ratusza stoi także **rzeźba** tancerki, dzieło prof. Józefa Petruka z 1975 r.

Przy wychodzącej w kierunku wsch. ul. Długiej, będącej chyba najdłuższą spośród bocznych ulic miasta, zachował się większy zespół **domów** mieszkalnych różnej wielkości z końca XIX i pocz. XX w.

Z pl. Niepodległości w kierunku płn. wybiega ul. Komunalna. Dawniej wystarczała niewielka jej szerokość, a obecnie dla umożliwienia pieszym bezpiecznego przejścia trzeba było wykonać podcienia, m.in. w budynku gospodarczym z końca XIX w. Po zach. stronie tej ulicy znajdował się dawniej cmentarz ewangelicki, po którym pozostało stare zadrzewie-

nie, m.in. **dąb** o obw. 360 cm i **lipa** drobnolistna 490 cm przed pawilonem baru „Wembley”. W części ptn. tego terenu na pniach drzew występują licznie ładne okazy bluszczu, po stronie pld. zaś, przy garażach, rośnie lipa o obw. 310 cm. Po prawej stronie, przed budynkiem Państwowej Straży Pożarnej na początku ul. Powstańców Wlkp., ustawiono zabytkową sikawkę ręczną. Przy ul. Komunalnej 4 zachował się zespół przebudowanych obiektów dawnej **gazowni** z 1907 r. (obecnie miasto korzysta z gazu ziemnego).

W tym rejonie zwraca uwagę stara **wieża ciśnień** z pocz. XX w., wysoka na 27 m, ze zbiornikiem o pojemności 100 m³, który obecnie pełni rolę zabezpieczenia przeciwpożarowego. Nieco dalej znajduje się uruchomiony w 1993 r. nowy **zbiornik** wody wodociągowej, o wysokości 42 m, mogący pomieścić 1500 m³ wody. Jest prawdopodobnie największym obiektem tego rodzaju w Polsce.

Zabytkiem budownictwa przemysłowego jest zespół zabudowań **młyna** z ok. 1885 r. na początku ul. Zbąszyńskiej, z okazałym budynkiem głównym z nietynkowanych cegieł, spichrzem, kotłownią i niewielkim budynkiem administracyjnym. Spośród zabudowy mieszkalnej przy tej ulicy na uwagę zasługuje willa nr 12 z 1912 r. i nieco podobny do niej dom nr 14.

Na początkowym odcinku ul. 3 Stycznia zachował się zespół jednolitych stylowo **domów** eklektycznych z pocz. XX w. o urozmaiconych elewacjach (nr 3, 5, 7 i 9). Na ścianie domu przy ul. 3 Stycznia 3 (gdzie obecnie mieści się Komenda Garnizonu) **tablicą** z czerwonego piaskowca upamiętniono oswobodzenie miasta przez powstańców wlkp. po 126 latach niewoli. Tablicę zaprojektował Stefan Wierkiewicz, a została odświeżona 28 XII 1978 r.

Atak sił polskich pod dowództwem podporucznika Kazimierza Zenktelea nastąpił w nocy z 2 na 3 I 1919 r. Od wsch. nacierała kompania opalenicka (ok. 130 osób z dwoma karabinami maszynowymi) uzupełniona ochotnikami z Bukowca, a od ptn. – kompania lwówecka (łącznie 140 osób). Około godziny 3 powstańcy weszli do miasta i rozbroili oddziały niemieckie prawie bez wystrzału. Wzięto też do niewoli załogę samolotu i czterech oficerów niemieckich, którzy przylecieli na pomoc Niemcom. Opanowanie Nowego Tomysła przez powstańców miało duże znaczenie, gdyż zabezpieczało przed ewentualnym przesłaniem kolejną oddziałów niemieckich w kierunku Poznania.

Szkoła Podstawowa nr 2 (ul. 3 Stycznia 12) zajmuje obszerny budynek wzniesiony w 1934 r., poszerzony i nadbudowany po 1983 r. Od 1966 r. nosi imię Marii Curie-Skłodowskiej. Jedną z tablic na szkole przypomina o szpitalu wojennym, który mieścił się tu od stycznia do maja 1945 r. Przy ul. 3 Stycznia 22, nieco w głębi, zachowało się dawne gospodarstwo olęderskie z drewnianymi budynkami z poł. XIX w., dziś otoczone zabudowaniami o miejskim charakterze. Dalej, obok domu nr 41, rośnie dorodny dąb o obw. 300 cm.

Ul. 3 Stycznia jest wylotem drogowym w kierunku Bolewic, a w przyszłości będzie zapewniać połączenie z najbliższym węzłem autostradowym. Przy tej drodze (1 km od ostatnich zabudowań miasta, już na terenie wsi Przyłęk) zlokalizowano cmentarz żołnierzy radzieckich (patrz s. 68).

Po zach. stronie ul. 3 Stycznia położone jest **osiedle Północ** z nowymi blokami o interesującej architekturze (w latach 1986-90 było to osiedle Małeckiego). Powstała tu Szkoła Podstawowa nr 3, wzniesiona wg typowego projektu w latach 1987-90 i dysponująca 32 salami lekcyjnymi. W latach 1990-96 wybudowano przy niej nowoczesną halę widowisko-sportową o wymiarach 42 × 24 m z widownią na 413 miejsc i mniejszą salą gimnastyczną dla potrzeb szkolnych (24 × 12 m).

Z pl. Niepodległości wybiega na południe ul. Tysiąclecia. Budynek nr 2 przy tej ulicy został wzniesiony w 1883 r. kosztem 11 100 marek; były w nim *wygodny i celowo urządzony szpital oraz więzienie* (obecnie jest przebudowany i nie pełni już pierwotnej funkcji).

Nieco dalej zwraca uwagę obszerna bryła okazałego **domu kultury**, otwartego w 1979 r.

Nowotomyski Ośrodek Kultury powstał w 1958 r. Pracował w trudnych warunkach lokalowych, w związku z czym w 1972 r. z inicjatywy społecznej przystąpiono do budowy nowoczesnego obiektu, mogącego zaspokoić potrzeby kulturalne rozległego powiatu (proj. K. Chojnowski). Dysponuje m.in. salą widowiskową na 314 miejsc, holą wystawową, pomieszczeniami dla pracowni i grup zainteresowań, salami konferencyjnymi, kawiarnią. Swego czasu uchodził za największy miejsko-gminny obiekt tego rodzaju w Polsce. Ośrodek organizuje koncerty, wystawy, imprezy, turnieje i kiermasze. Prowadzi zespoły taneczne, teatralne i muzyczne, organizuje zajęcia plastyczne i modelarskie. Jest głównym organizatorem Jarmarku Chmielo-Wikliniarskiego – regionalnej imprezy kulturalnej, odbywającej się corocznie we wrześniu.

Dawne starostwo, obecnie siedziba władz samorządowych
i Urzędu Rejonowego

Deftak na ul. Mickiewicza

Kościół poewangelicki Serca Pana Jezusa na pl. Chopina

Ratusz

Kościół Matki Boskiej Nieustającej Pomocy przy ul. Piłsudskiego

Fragment osiedla Północ

Budynek Biblioteki Publicznej

Nowotomyski Ośrodek Kultury

Stara i nowa wieża wodociągowa

Eklektyczny budynek Komendy Rejonowej Policji przy ul. Piłsudskiego

Muzeum Chmielarstwa i Wikliniarstwa

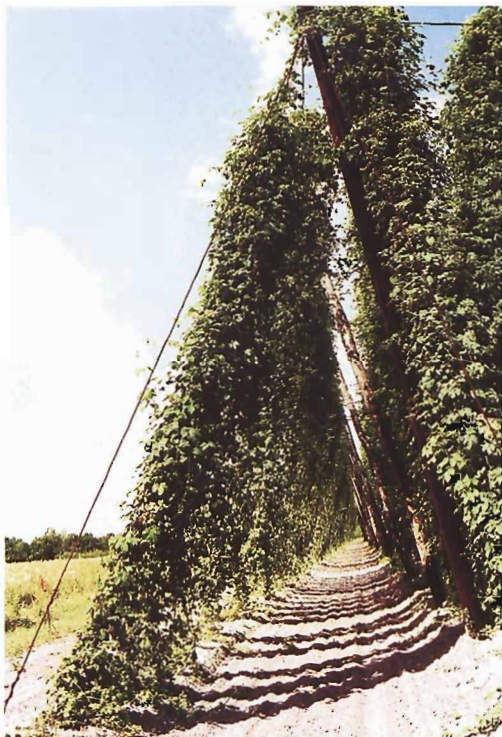
Fragment ogrodu zoologicznego

Jedno z dawnych gospodarstw olęderskich w Cichej Górze

„Wigwam” myśliwski przy leśniczówce Smolarnia

Plantacja chmielu w okolicach Nowego Tomyśla

Dojrzałe szyszki chmielowe

Plantacja wikliny

Wiklina przygotowana do dalszego przerobu

Kościół parafialny w Bolewicach

Kościół poewangelicki w Borui Kościelnej

Zabytkowy dom drewniany w Borui Kościelnej

Kościół parafialny w Bukowcu

Zabytkowy dom szachulcowy w Kuźnicy Zbąskiej

Kąpielisko nad Jez. Kuźnickim

Grupa pomnikowych dębów w Przyłęku

Kościół poewangelicki w Sątópach

Nowy terminal w Sękowie

Zespół Szkół Rolniczych w Starym Tomyślu

Barokowy dworek w Starym Tomysłu

Pałac barokowo-klasycystyczny w Wąsowie

Zamek w Wąsowie

Pomnikowa aleja dębowo-bukowa w Wytomyślu

W sąsiedztwie domu kultury w lipcu 1992 r., po dwóch latach budowy, otwarto nowoczesną siedzibę oddziału **Powszechnej Kasy Oszczędności**. Obok stoi w głębi obszerny nietynkowany dawny **spichrz** z pocz. XX w.

Na narożniku ul. Witosa znajduje się siedziba **biblioteki**, wybudowana w 1965 r. (proj. Tadeusz Chmielewski) przy udziale środków Społecznego Funduszu Odbudowy Kraju i Stolicy. Po 20 latach budynek okazał się za szczupły, w związku z czym w latach 1984-85 dobudowano od płn. nowe skrzydło.

Powiatowa Biblioteka Publiczna powstała w 1947 r., a w 1975 r. przekształcono ją w placówkę miejsko-gminną. Jej zbiory liczą łącznie ponad 120 tys. tomów. Oprócz głównej siedziby w centrum miasta ma pięć filii (w Bukowcu, Borui Kościelnej, Jastrzębsku, Sątopach i Wyto-myślu) oraz trzy punkty biblioteczne (w szpitalu nowotomyskim, Grubsku i Starym Tomyslu). Biblioteka prowadzi także galerię malarstwa, przedstawiającego pejzaż i budownictwo Nowego Tomysla i okolic (prace zgromadzono w latach 1970-96 dzięki organizacji ogólnopolskich i regionalnych plenerów artystycznych). Biblioteka ma też spory dorobek wydawniczy, zwłaszcza w zakresie poezji. Od niedawna w bibliotece działa komputerowy Ośrodek Informacji o Regionie.

W niewielkim parku po pld. stronie biblioteki umieszczono kompozycję przestrzenną, przypominającą udział miasta w latach 1976-77 w telewizyjnym „Banku 440” (współzawodnictwo z Głogówkiem na Opolszczyźnie rozgrywane było właśnie w tym miejscu).

Po przeciwnej stronie ul. Tysiąclecia znajduje się **Liceum Ogólnokształcące** im. M. Kopernika.

Miejskie Gimnazjum i Liceum w Nowym Tomyslu rozpoczęło działalność 11 IX 1945 r. w siedzibie szkoły podstawowej przy ul. 3 Stycznia. Od następnego roku znalazło siedzibę w budynku przy pl. Chopina. W 1950 r. otrzymało prawa szkoły państwowej i przemianowano je na Liceum Ogólnokształcące. Warunki lokalowe miało bardzo trudne, w związku z czym w latach 1964-67 powstał obecny, 17-izbowy budynek. Obok w 1968 r. oddano do użytku internat na 100 miejsc dla zamiejscowej młodzieży. W okresie obchodów 500-lecia urodzin Mikołaja Kopernika, 8 X 1973 r., Liceum otrzymało imię wielkiego astronoma. W 1992 r. Liceum weszło w skład Zespołu Szkół Ogólnokształcących.

W holu szkoły znajduje się popiersie Mikołaja Kopernika, dzieło Michała Gołąbka z 1974 r. Na piętrze wmurowano tablicę ku czci Stanisława Musiała (patrz s. 59), zaprojektowaną przez Romana Czeskiego i odsłoniętą 15 V 1982 r.

Wtedy również imię Musiała otrzymała sąsiadująca ulica. Przed budynkiem 16 IX 1995 r., w czasie obchodów 50-lecia Liceum, odsłonięto głaz z tablicą pamiątkową.

Po przeciwnej stronie ul. Musiała rozciąga się **Park Miejski**. Na jego płd.-zach. skraju rosną potężne topole o obw. 430 i 460 cm. W głębi ładnego zadrzewienia na uwagę zasługują dąb o obw. 390 cm i białodrzew 420 cm, a także szpaler buków. Jest tu też okazała fontanna.

W zach. części miasta powstało **osiedle Batorego** (dawniej Świerczewskiego). Pierwsze bloki oddano tu do użytku w 1964 r.

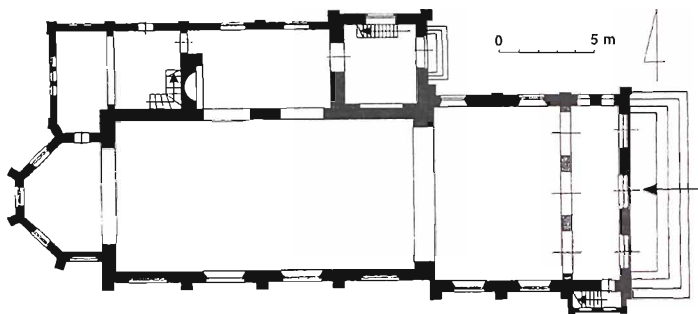
Według stanu na 1995 r. tutejsza Spółdzielnia Mieszkaniowa administrowała na terenie miasta 3563 mieszkaniami z 13053 izbami, a mieszkała w nich połowa ludności Nowym Tomyśla. Oprócz tego Spółdzielnia działa również w Buku, Opalenicy i Pniewach, z niej też wydzieliła się w 1987 r. podobna spółdzielnia w Grodzisku. Od 1982 r. na osiedlu Batorego działa klub osiedlowy. Po wyczerpaniu wolnych terenów nowe budownictwo mieszkaniowe przeniosło się na drugą stronę ul. Zbąszyńskiej, gdzie powstaje osiedle Północ. Trzecim, a zarazem najmniejszym nowym osiedlem jest zespół bloków po płn. stronie ul. Wypoczynkowej.

Na skraju osiedla Batorego, przy ul. Szczanieckiej, mieści się Zespół Szkół Zawodowych im. Stanisława Staszica. Jego obiekty, zbudowane w latach 1969-71, obejmują 10 izb lekcyjnych oraz warsztaty szkoleniowe.

Po płd. stronie centrum miasta, przy ul. Piłsudskiego, wznosi się **kościół parafialny** Matki Boskiej Nieustającej Pomocy.

W Nowym Tomyślu mieszkała dawniej głównie ludność wyznania ewangelickiego. Z czasem zaczęli się tu osiedlać również katolicy, przeważnie narodowości polskiej. Miejscowy rzeźnik Walenty Kupczyk i jego żona Walentyna ofiarowali 30 arów ziemi pod budowę świątyni, aby tutejsi katolicy nie musieli wędrować na nabożeństwa do odległego o 8 km kościoła parafialnego w Wytomyślu. Zrealizowanie kościoła powierzono budowniczemu Hausenfelderowi, a koszt budowy, określony na 14 tys. marek, pokryto ze składek wiernych. Pierwsze nabożeństwo w nowej świątyni odprawiono 15 VIII 1895 r. Stojący obok budynek wikariatu (obecnie plebanii, nr 34) zbudowała przed 1914 r. firma Marcinkowskiego z Poznania.

W 1925 r. kościół został (wg projektu Michała Preislera) powiększony z przodu o jedno przęsło, dobudowano też wieżę. W tym samym roku utworzono tu parafię, wydzielając jej obszar z parafii w Wytomyślu i Zbąszyniu. W okresie międzywojennym kościół okazał się za

Rzut kościoła Matki Boskiej Nieustającej Pomocy

mały i planowano wzniesienie na zach. skraju miasta wielkiej świątyni zaprojektowanej przez Stefana Cybichowskiego. Zamiar ten jednak nie został zrealizowany i aż do 1981 r. ten kościół był siedzibą parafii dla całego Nowego Tomyśla oraz dużych obszarów wokół miasta. W latach 1994-95 przeprowadzono jego remont.

W architekturze kościoła można dopatrzeć się form romani-zujących (tzw. styl okrągłego łuku). Wieża kryta jest hełmem namiotowym z ośmioboczną wieżyczką na sygnaturkę. W ołtarzu głównym znajduje się płaskorzeźbiona kompozycja przedstawiająca patronkę kościoła (rzeźbił Zygmunt Groma-dziński).

Na ścianie domu naprzeciwko kościoła umieszczono **tablicę** upamiętniającą Wojciecha Barteckiego (patrz s. 58). Nieco dalej na płn., przy ul. Piłsudskiego 37, znajduje się siedziba Komendy Rejonowej Policji, która zajmuje okazały eklektyczny **budynek** z 2 poł. XIX w., jeden z najładniejszych w mieście.

Dalej na pld. ul. Piłsudskiego łukiem w prawo dochodzi do ul. Tysiąclecia. Po zach. stronie skrzyżowania stoją obiekty fabryki „**Chifa**” (patrz s. 35).

Jeszcze dalej na pld., po zach. stronie ul. Kolejowej, znajduje się **dworzec autobusowy** PKS, wybudowany w latach 1984-87. Dzięki temu można było zlikwidować ciasne stanowiska odjazdowe na tyłach ratusza.

Nieco dalej odchodzi w prawo ul. Targowa. Zwraca uwagę rosnący wzdłuż niej szpaler 9 **dębów** o obw. do 390 cm. Ulicą tą można dojść do nowotomyskiego cmentarza, na którego rozległym terenie spoczęło na zawsze wiele pokoleń mieszkańców miasta. Przy głównej alejce niedaleko bramy

płn. znajduje się zbiorowy grób ofiar zamordowanych 26 I 1945 r. (patrz s. 45). Cały teren cmentarza charakteryzuje się ładną zielenią; zachowało się tu wiele starych drzew, z których najokazalszy jest dąb o obw. 410 cm rosnący przy bramie płd.

Dalej w kierunku płd. ul. Kolejowa doprowadza do linii kolejowej Poznań–Rzepin. Uruchomiono ją w 1870 r., od 20 XII 1979 r. przewozy prowadzone są trakcją elektryczną. Do **stacji kolejowej** należy przed przejazdem skręcić w lewo.

Budynek dworca powstał w 1872 r., a ostatnio został zmodernizowany w 1991 r. W czerwcu 1997 r. przystąpiono do gruntownej przebudowy układu torowego stacji, związanej z przystosowaniem linii kolejowej do prędkości 160 km/godz. Dowodem uznania znaczenia miasta i jego dalekosiężnych kontaktów może być fakt, że od 1 VI 1997 r. na tutejszej stacji zatrzymuje się ekspres „Lubuszanin” z Zielonej Góry przez Poznań i Warszawę do Lublina (starania o to władze miejskie i Urząd Rejonowy prowadziły przez dłuższy czas).

Wieża ciśnień stojąca po płd. stronie torów powstała w 1913 r. (używana była do 1990 r.).

Po płn. stronie pl. Dworcowego zachowały się obiekty **kolei wąskotorowej**: budynek stacji i parowozownia z 1898 r. oraz dom dla kolejarzy z 1924 r.

Odcinek toru o dł. 11,7 km z Nowego Tomyśla do Wąsowa (gdzie linię kolejową doprowadzono już dwa lata wcześniej) wybudowano w 1898 r. i uzyskano w ten sposób połączenie z istniejącą już od 12 lat kolejką opalenicką. Pociągi do stacji w Trzciance zaczęły kursować 6 XII 1898 r. Kolej ta obsługiwała miasta oraz majątki w okolicy i przyczyniała się do rozwoju gospodarczego, oszczędzając przy tym drogi kołowe, których stan pozostawiał wiele do życzenia (powiat nowotomyski miał tu szczególne zaniedbania). Szczyt przewozów na kolejce opalenickiej przypadł na 1927 r., gdy przetransportowano 144637 ton towarów i 172910 pasażerów. W okresie szczytowego rozwoju sieć torów osiągnęła długość 88,4 km. Później jednak wybudowanie szos o dobrej nawierzchni oraz rozwój trakcji samochodowej spowodował spadek przewozów i powolne obumieranie kolejki. Włączenie w 1948 r. sieci wąskotorowej do przedsiębiorstwa PKP spowodowało zepchnięcie tego środka komunikacji na margines. Połączenie do Nowego Tomyśla przestało funkcjonować w 1991 r., a obecnie kolejka działa w bardzo ograniczonym zakresie tylko między Opalenicą a Lwówkiem. Po torowisku kolejki między Nowym a Starym Tomyślem biegnie od 1996 r. dróżka rowerowa.

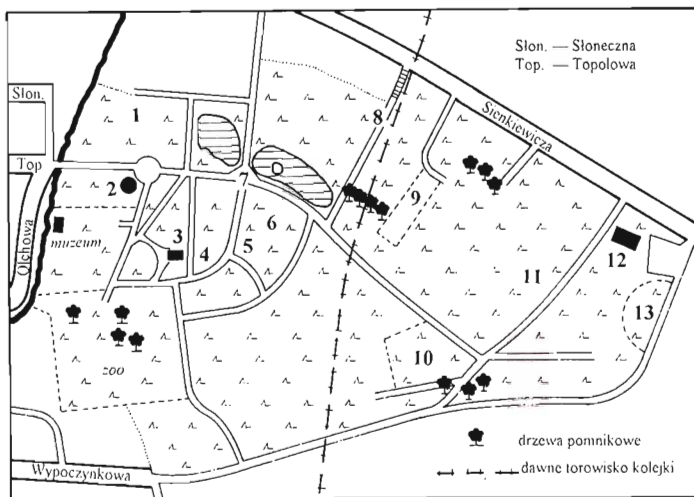
Po wsch. stronie centrum miasta, opodal rozwidlenia ulic Poznańskiej i Kościuszki, znajduje się niewielki placzyk, przy którym w latach siedemdziesiątych powstał Dom Usług. Obok

w 1979 r. ustawiono niewielki **pomnik**, upamiętniający zdobycie przez Nowy Tomyśl tytułu Mistrza Gospodarności, znajduje się tu też oryginalny betonowy słup drogowy z herbem miasta. Rozpoczynająca się w tym miejscu ul. Kościuszki jest jedną z głównych ulic miasta, wylotową w kierunku Dusznik i Lwówka. Wśród stojących przy niej **domków** kilka pochodzi z pocz. XX w. Przy końcu ulicy znajduje się tartak (obecnie działający w ramach przedsiębiorstwa „Witar”), a obok niego stoi dawny dom właściciela tartaku (nr 102), zbudowany na pocz. XX w.

Przy ul. Poznańskiej 33 znajduje się siedziba władz samorządowych oraz Urząd Rejonowy. Starsza część gmachu to dawny budynek **starostwa**, zbudowany w 1900 r. (data na fasadzie) wg projektu berlińskiego architekta Knoblaucha. Obok w 1966 r. postawiono **pomnik** 1000-lecia państwa polskiego, wykonany z kamieni polnych. Jeszcze dalej na wsch., na początku ul. Sienkiewicza, znajduje się **szpital**, dysponujący 155 łózkami w 4 oddziałach. Został wzniesiony w 1905 r. (najstarsza część ma szachulcowe szczyty), był poszerzany w latach 1959-62 oraz w 1981 r. Zwraca uwagę jego nowa część, dobudowana od zach. w latach 1995-97 wg projektu Ewy i Stanisława Sipińskich. Po przeciwnej stronie ulicy znajduje się budynek przychodni, postawiony w latach 1956-60.

Przy ul. Wierzbowej znajduje się **Szkoła Podstawowa** nr 1, której 20-izbowy gmach powstał jako pomnik Tyśiąclecia w latach 1962-65. Od 1966 r. nosi imię Tadeusza Kościuszki. W latach 1975-82, w ramach wprowadzonej wówczas reformy organizacji oświaty, pełniła funkcję zbiorczej szkoły gminnej.

W pld.-wsch. części miasta w 1972 r. rozpoczęto budowę **Parku Kultury i Wypoczynku** o pow. 34 ha. W istniejące wcześniej zadrzewienie wkomponowano alejki spacerowe, wydłużony staw, kanały, nad którymi przerzucono mostki. Powstała miniatura kamiennego zamku średniowiecznego, ustawiono też model wiatraka, urządzono teren do nauki przepisów ruchu drogowego. Wzdłuż stawu zbudowano pergolę, którą przez kilkanaście lat zdobiły posągi czterech bogiń rzymskich, pochodzące z Nowego Dworu koło Zbąszynia (w 1993 r. powróciły one do właściciela, a na cokółkach umieszczono wazy). Na terenie Parku znalazły również siedzibę muzeum i ogród zoologiczny. Na skraju terenu parkowego od

Plan Parku Kultury i Wypoczynku

1 – estrada koncertowa, 2 – „baszta” (punkt gastronomiczny), 3 – dworek myśliwski, 4 – piramida kamienna, 5 – wiatrak, 6 – sztuczne ruiny, 7 – pomnik-kotwica, 8 – samolot, 9 – strzelnica, 10 – ogródek szkoleniowy ruchu drogowego, 11 – budowa basenu kąpielowego, 12 – restauracja, 13 – miejsce pod amfiteatr

strony szosy znajduje się restauracja, a obok niej wyznaczono korzystne miejsce na urządzenie amfiteatru. Dokończenia wymaga rozpoczęcia przed laty budowa basenu kąpielowego, celowe byłoby też powiększenie zbudowanego tu ośrodka sportów obronnych. Rozebrano przebiegający przez ten teren tor kolei wąskotorowej, a na jego miejscu planowana jest budowa drożki dla rowerzystów.

Spośród rosnących w parku drzew do rejestru pomników przyrody wpisano 15 okazów. Są to: cztery okazałe olsze czarne rosnące w jednym rzędzie w pobliżu dawnego torowiska kolejki wąskotorowej, trzy dęby szypułkowe w pld.-wsch. części parku, dwie lipy i kasztanowiec po ptn.-wsch. stronie strzelnicy oraz rosnące na terenie ogrodu zoologicznego wąż „Ptasznik” o obw. 260 cm i cztery dęby szypułkowe (największe z drzew na terenie parku, dąb o obw. 350 cm, znajduje się w obrębie wybiegu dla jaków).

Muzeum Wikliniarstwa i Chmielarstwa jest oddziałem Muzeum Narodowego Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego ze Szreniawy pod Poznaniem. Powstało w 1986 r. w chacie osadnika olęderskiego, przeniesionej trzy lata wcześniej z ul. Poznańskiej i częściowo zrekonstruowanej (przez pewien czas znajdowała się w niej karczma).

Ekspozycja na parterze obejmuje rozwój plecionkarstwa i wikliniarstwa od śladów tej dziedziny z okresu neolitu poprzez odkrycia dokonane w Biskupinie i czasy nowożytne do współczesności. Wystawione są wyroby użytkowe, meble (najstarszy jest fotel sprzed 100 lat), a także dzieła sztuki z tego materiału. Pokazano narzędzia używane w warsztacie wikliniarskim, sposoby przygotowywania surowca, podstawowe sploty stosowane przy wykonywaniu wyrobów. Udokumentowano także wykorzystanie wikliny jako surowca farmaceutycznego. Wystawa na poddaszu poświęcona jest chmielarstwu: odmianom chmielu, metodom jego uprawy i sposobom wykorzystania. Obok chaty mieszczącej muzeum urządzono salicarium (pokazową uprawę wikliny) oraz poletko różnych odmian chmielu.

Do Muzeum należy także położony w pobliżu drewniany „**dworek myśliwski**”, wybudowany w 1977 r. w formie nawiązującej do zabytków architektury drewnianej. Wewnątrz na parterze znajduje się sala wystaw czasowych, na poddaszu zaś urządzono wystawę trofeów myśliwskich i wy-preparowanych okazów zwierząt.

Ogród zoologiczny założono w 1974 r. na powierzchni 3,7 ha. Nowy Tomyśl jest najmniejszym miastem w Polsce posiadającym taką placówkę. Obecnie przebywa tu ok. 200 zwierząt z różnych stron świata, reprezentujących 42 gatunki – od lwa, niedźwiedzia i rysia po okazy drobnych zwierząt.

Na końcu ul. Wypoczynkowej, w pobliżu pld.zach. narożnika parku, znajduje się **zbór** Kościoła Ewangelicznych Chrześcijan o ciekawej architekturze, budowany od 1988 r. wg projektu Szczepana Meissnera.

Informacje praktyczne

Nr kodu pocztowego: 64-300

Nr kierunkowy telefonu: 0-61

Komunikacja

Stacja PKP na linii Poznań–Rzepin, pl. Dworcowy 2, tel. 442 26 73

Dworzec autobusowy PKS, ul. Kolejowa 1, tel. 442 20 75

Linia komunikacji miejskiej ze stacji PKP do ul. Kościuszki i os. Batorego

Postoje taksówek osobowych: pl. Chopina; pl. Niepodległości, tel. 442 29 44; ul. Kolejowa (dworzec PKS)

Noclegi

Hotel „Kaniewski”, ul. Ogrodowa 22, tel. 442 25 86

Hotel „Mini”, ul. Łąkowa 4, tel. 442 37 61

Mini hotel „U Jagusi”, ul. Powstańców Wlkp. 4, tel. 442 21 87

Gastronomia

Restauracje: „Iral”, ul. Kościuszki 47, tel. 442 25 36; „Paradis”, ul. Sienkiewicza 44, tel. 442 34 76; „Sandra”, pl. Chopina 8, tel. 442 34 42; „Zacisze”, ul. 3 Stycznia 68, tel. 442 32 27

Bary: „Biedronka”, ul. Poznańska 4; „Dora”, ul. Kolejowa 30a, tel. 442 26 91 w. 91; „Mikrus”, ul. Kościuszki 1a; „Napoli”, ul. Mickiewicza 10; ul. Kolejowa 26; „Pod Ratuszem”, pl. Niepodległości (ratusz); „Przystań”, ul. Poznańska 40; „Wembley”, ul. Komunalna 1, tel. 442 23 55

Kawiarnia „Agatka”, pl. Chopina 21, tel. 442 32 84

Instytucje kulturalne

Nowotomyski Ośrodek Kultury, ul. Tysiąclecia 3, tel. 442 31 21

Klub Osiedlowy, os. Batorego 32, tel. 442 20 61 w. 201

Biblioteka Publiczna Miasta i Gminy, ul. Witosa 8, tel. 442 31 01

Kino „Nowości”, pl. Niepodległości 3, tel. 442 33 99

Muzeum Wikliniarstwa i Chmielarstwa, ul. Olchowa, tel. 442 23 11
(czynne oprócz poniedziałków i dni poświęconych: od kwietnia do września w godz. 9-16, w soboty 10-14 i niedziele 14-18, od października do marca w godz. 9-15, w soboty i niedziele 12-16)

Sport, turystyka, rekreacja

Ośrodek Oświaty i Sportu, ul. Poznańska 33, tel. 442 27 93

Klub Sportowy „Polonia”, ul. Ogrodowa 22, tel. 442 22 02

Ogród zoologiczny w Parku Kultury i Wypoczynku (czynny od godz. 10 do zmierzchu), ul. Topolowa 11, tel. 442 22 97

Urzędy

Urząd Gminy i Miasta, ul. Poznańska 33, tel. 442 24 11

Urząd Rejonowy, ul. Poznańska 33, tel. 442 34 12

Urzędy Pocztowe: ul. Piłsudskiego 5, tel. 442 27 15; os. Batorego 52, tel. 442 27 96

Komenda Rejonowa Policji, ul. Piłsudskiego 37, tel. 442 25 91

Służba zdrowia

Pogotowie ratunkowe, ul. Poznańska 30, tel. 442 21 33

Szpital, ul. Sienkiewicza 3, tel. 442 21 21

Przychodnie lekarskie: ul. Poznańska 30, tel. 442 21 21; os. Batorego 52, tel. 442 32 53

Apteki: os. Batorego 52, tel. 442 24 82; ul. Mickiewicza 2, tel. 442 31 27; ul. Mickiewicza 10; ul. Poznańska 22, tel. 442 27 79; ul. 3 Stycznia 2, tel. 442 26 76

Usługi motoryzacyjne

Stacje benzynowe, ul. Kolejowa 4, tel. 442 27 66; ul. Kolejowa 31; ul. Kolejowa 34; baza SKR przy drodze do Cichej Góry, tel. 442 32 31

Parkingi strzeżone: narożnik ulic Zbąszyńskiej i Janusa, ul. Kolejowa obok mleczarni

Naprawa pojazdów (ważniejsze zakłady): ul. Kolejowa 33a, tel. 442 24 62; ul. Kolejowa 59, tel. 442 21 94; ul. Kościuszki 1, tel. 442 27 68; ul. Ogrodowa 20, tel. 442 32 68; ul. Polna 1, tel. 442 25 94; ul. Powstańców Wlkp. 21, tel. 442 34 55; ul. 3 Stycznia 30, tel. 442 33 94

WAŻNIEJSZE OSOBY ZWIĄZANE Z NOWYM TOMYŚŁEM

WOJCIECH BARTECKI (1855-1919) urodził się w Bystrzycy koło Mogilna w rodzinie robotniczej. Ukończył gimnazjum św. Marii Magdaleny w Poznaniu, a następnie (w 1879 r.) studia prawnicze we Wrocławiu. Egzamin asesorski zdał w 1884 r. w Berlinie i w tym samym roku osiadł w Nowym Tomyślu. Pracował tu początkowo jako sędzia, a potem adwokat i notariusz. Wykorzystując drogę prawną, w czasach kulturkampfu (walki z Kościołem prowadzonej przez władze niemieckie) doprowadził do budowy świątyni katolickiej w Nowym Tomyślu i każdorazowo zabiegał o przysyłanie tu księdza-Polaka. Wspierał polskich studentów. Nazywano go *duszą polskiej agitacji*, musiał też odpierać ataki szowinistycznie nastawionych Niemców, otoczono go stałą kontrolą policyjną. Doczekał powrotu wolności dla Polski – zmarł w drugim miesiącu po oswobodzeniu Nowego Tomyśla przez powstańców wielkopolskich. Uczczono go nazwą ulicy oraz tablicą pamiątkową przy ul. Piłsudskiego.

KAZIMIERZ HOŁOGA (1913-58) pochodził z Poznania. Uczęszczał do gimnazjów w Lesznie i Gnieźnie, gdzie w 1932 r. zdał maturę. Później ukończył szkołę podchorążych, a studia medyczne w Warszawie przerwała II wojna światowa. Zmobilizowany we wrześniu 1939 r. do wojskowej kolumny sanitarnej, dotarł z nią aż do Łucka. Następnie, chcąc uniknąć niewoli, ukrywał się w Warszawie i tam w 1941 r. konspiracyjnie uzyskał dyplom lekarza. Został uwięziony przez hitlerowców, ale w przeddzień wywiezienia do Oświęcimia uciekł i ukrywał się w Krakowie, a potem w Lublinie. Później był lekarzem w II Armii Wojska Polskiego, a po opuszczeniu wojska pracował jako chirurg w Poznaniu. Od 1951 r. pełnił funkcję dyrektora szpitala powiatowego w Nowym Tomyślu, gdzie swą ofiarną pracą trwale zapisał się w pamięci mieszkańców miasta. Przeprowadził remont obiektów szpitalnych, lecz nie zdołał urzeczywistnić planów ich rozbudowy, gdyż zmarł wskutek choroby wywołanej przejściami wojennymi.

JAN JANUS (1913-74) urodził się w Essen w rodzinie polskiego robotnika, która po I wojnie światowej osiedliła się w Nowym Tomyślu. Nie ukończywszy ze względów materialnych nauki zawodu podjął

pracę zarobkową. Od 1936 r. pracował w spółce „Żar”, którą w 1943 r. przekształcono w wytwórnię narzędzi medycznych, a później – w „Chifę”. Był w niej w latach 1945-49 przewodniczącym Rady Zakładowej, a w 1951-54 i 1957-74 – dyrektorem. Jemu fabryka zawdzięcza podstawy swego rozwoju. Był też działaczem harcerskim; m.in. rozpoczął budowę bazy obozowej w Prądówce koło Trzciela.

STANISŁAW MUSIAŁ (1905-78) urodził się w pobliskiej wsi Róża w rodzinie chłopskiej. Jego ojciec był tam znanym działaczem samorządowym. Ukończył gimnazjum w Śremie, a następnie odbył studia na Uniwersytecie Poznańskim i zakończył je uzyskaniem w 1931 r. tytułu magistra filozofii. Dwa lata później nadano mu uprawnienia nauczyciela szkół średnich. Był założycielem i pierwszym dyrektorem nowotomyskiego gimnazjum (w latach 1945-50 i ponownie 1957-61). W gimnazjum, a potem liceum uczył nieprzerwanie do przejścia na emeryturę w 1968 r. „Musiałówką” potocznie nazwano dom dla nauczycieli przy ul. Witosa, do którego wzniesienia się przyczynił.

FLORIAN ŚLÓSARSKI (1903-69) urodził się w Ostrowitem koło Gniezna w rodzinie nauczyciela wiejskiego. W latach 1919-39 był zawodowym wojskowym, a w czasie okupacji hitlerowskiej pracował jako robotnik w Skarżysku-Kamiennej. Ponownie zmobilizowany, w latach 1945-48 pracował w Rejonowej Komendzie Uzuppełnień w Nowym Tomyślu, po przejściu zaś do cywila zatrudnił się w tutejszej „Samopomocy Chłopskiej”. Prezesem Powiatowego Związku Gminnych Spółdzielni był od 1951 r. do śmierci. Zasłużył się jako działacz społeczny, aktywny radny, członek komitetów wspierających budowę obiektów użyteczności publicznej, a także propagator oświaty na wsi.

CIEKAWSZE MIEJSCOWOŚCI W OKOLICACH NOWEGO TOMYŚŁA

BOLEWICE – Duża wieś w gminie Miedzichowo, położona 9 km na płn. od Nowego Tomyśla, przy szosie nr 2.

Pierwotna nazwa: *Bolelice*. Wzmiankowana po raz pierwszy w 1257 r. (*Boleliz*) w dokumencie księcia Przemysła I wystawionym dla ówczesnych właścicieli wsi – cystersów z Paradyża. W 1403 r. została (wraz ze Zdbowcem, Sułocinem i Sworzycami) zamieniona z Hinczką Szkapą na Lutoł Mokry i sołectwo w Chociszewie, ale już 16 lat później znajdowała się w składzie dopiero co utworzonych dóbr lwóweckich. Istniała tu karczma (okresowo nawet dwie), w której nie wolno było samodzielnie warzyć piwa, tylko karczmarz musiał je kupować we Lwówku. Nie wolno tu było też osiedlać się rzemieślnikom, aby nie stanowili oni konkurencji dla rzemiosła lwóweckiego. Bolewice odegrały pewną rolę w przygotowaniach do nieudanego powstania w 1846 r. – działał tu Apoloniusz Kurowski, u którego przebywał Józef Wysocki z Paryża (przewidziany na naczelnego dowódcę w Krakowie), a w jednej ze stodół przechowywano broń. W okresie okupacji hitlerowskiej przez krótki okres istniał tu obóz pracy dla Żydów zatrudnionych przy budowie autostrady (zajmował 5 baraków).

Zachowały się tu liczne stare **domy**, a niektóre z nich ustawione są dawnym sposobem szczytem do ulicy. Oprócz zwartej zabudowy w głównej części wsi powstały też gospodarstwa w rozproszonym układzie w okolicy.

W centrum wsi widoczne są pozostałości **parku dworskiego** (0,98 ha), pochodzącego prawdopodobnie z końca XIX w. Spośród zachowanych tu starych drzew najgrubszy jest dąb o obw. 390 cm, rosnący na tyłach ośrodka zdrowia, a nieco mniejszy, o obw. 380 cm, znajduje się przy przystanku PKS.

Przy szosie wylotowej w kierunku Poznania wznosi się **kościół** Chrystusa Króla o skomplikowanej bryle, zbudowany w latach 1933-36 wg projektu Mariana Andrzejewskiego (późniejszego profesora Politechniki Poznańskiej). Parafię przy nim utworzono w 1946 r. z części parafii we Lwówku.

Wnętrze rozwiązano nietypowo w formie układu poprzecznego – szerokość nawy jest większa od jej długości. W ołtarzu głównym znajduje się rzeźba patrona kościoła i rzeźby św. Piotra i Pawła po bokach.

Teren wokół kościoła i przyległy cmentarz zostały w latach 1991-94 uporządkowane i zagospodarowane na kształt parku. Wybudowano tu okazałą grootę Matki Boskiej, ustawiono dzwonnice, ułożono grupy dużych kamieni, wystawiono pomnik ku czci twórcy parafii ks. Antoniego Kaczmarka († 1970). Za kościołem powstała nietypowa Droga Krzyżowa: wzdłuż półkolistej dróżki umieszczono 14 krzyży różnego rodzaju.

W płd. części wsi mieści się siedziba Nadleśnictwa. Przy nim znajduje się wieża, na której umieszczono kamerę telewizyjną do obserwacji przeciwpożarowych. Jeszcze dalej, przy zakręcie szosy, stoi **krzyż przydrożny** ze starą ludową figurą Chrystusa.

Na wsch. od Bolewic, przy drodze do Chmielinka, znajduje się żelbetowa **wieża przekaźnikowa**. Powstała ona w 1962 r. wg typowego projektu czechosłowackiego i służy do przesyłania drogą radiową programów telewizyjnych i radiowych oraz rozmów telefonicznych. Wieże takie stoją co ok. 80 km między Łodzią a Berlinem i są ważnym elementem krajowego systemu łączności.

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Gorzowa Wlkp., Międzychodu, Nowego Tomyśla, Poznania, Sulęcina i Świebodzina. Bar-kawiarnia „A 2”, ul. Świebodzińska 8. Kawiarnia „Ustronie”, ul. Rzemieśnicza 5. Poczta (nr kodu 64-305), ul. Nowa 2, tel. 441 17 95. Ośrodek zdrowia, ul. Parkowa 13, tel. 441 17 16. Stacja benzynowa przy wylocie na Świecko.

BOLEWICKO – Wieś w gminie Miedzichowo, położona na śródleśnej enklawie 9 km na płn.zach. od Nowego Tomyśla.

Jest to wieś olęderska, założona w XVIII w. Pamiątką po tym jest zabudowa w formie oddalonych od siebie gospodarstw, rozciągniętych wzdłuż krętej drogi przebiegającej równolegle do szosy nr 2 nieco na płn. od niej. Zachowało się tu wyjątkowo dużo starych **zabudowań** mieszkalnych i gospodarskich, w większości drewnianych, nierzadko jeszcze dziś krytych strzechą. Najlepiej prezentują się niedawno odremontowane budynki w gospodarstwie nr 4.

Niedaleko szosy w latach siedemdziesiątych wybudowano fermę hodowli kur, jeden z szeregu zakładów wchodzących w skład ówczesnego ośrodka badawczo-rozwojowego „Pol-drobu” z Zakrzewa koło Poznania.

W lesie niedaleko Bolewicka, 100 m na płd. od szosy, znajduje się **pomnik** na miejscu straceń, odsłonięty 9 V 1966 r. Hitlerowcy rozstrzelali tu w październiku 1939 r. (wg napisu na pomniku jesienią 1941 r.) ok. 100 Polaków, przywózków grupami z nowotomyskiego więzienia. Pochodzili oni z Buku, Grodziska, Lwówka, Opalenicy i Pniew. Przed egzekucją musieli wykopać sobie grób. W końcu 1944 r. dla zatarcia śladów zbrodni Niemcy zwłoki ofiar ekshumowali i spalili, a popioły rozrzucili.

■ Przystanek PKS (przy szosie) z połączeniami m.in. do Gorzowa Wlkp., Nowego Tomyśla, Sulęcina i Świebodzina. Bar „Monika” (przy szosie).

BORUJA KOŚCIELNA – Duża wieś, położona 5 km na płd. od Nowego Tomyśla, przy szosie do Wolsztyna, która krzyżuje się tu z drogami lokalnymi.

Wieś Boruja, znana od XV w., położona jest po zach. stronie Jez. Kuźnickiego. W XVIII w. w odległości kilku km na wsch. od niej powstało wiele nowych gospodarstw, składających się na dwie osady o rozproszonym układzie przestrzennym: *Borujskie Stare Olędry* (założone zapewne w 1705 r.) i *Borujskie Nowe Olędry*. W pierwszej z tych osad utworzono w 1776 r. gminę ewangelicką i wybudowano kościół, co stało się ważnym elementem dla jej rozwoju – na mapie z poł. XIX w. obok dwóch wymienionych wsi jest jeszcze trzecia: *Kirchplatz* (Plac Kościelny). Miał tu więc miejsce proces podobny do obserwowanego przy powstawaniu Nowego Tomyśla – wokół kościoła wytworzyło się centrum handlowo-usługowe dla okolicznych gospodarstw, jednak ta lokacja była mniej udana z uwagi na gorsze położenie topograficzne i istnienie bardziej ruchliwego ośrodka w sąsiedztwie. *Boruja Stara* występuje jeszcze na mapach z okresu międzywojennego, ale obecnie całkowicie stopiła się z Borują Kościelną.

Centrum wsi ma wyjątkową wśród osad olęderskich zwartą zabudowę, zgrupowaną wokół prostokątnego placu kościelnego i przecinającej go głównej ulicy (Powstańców Wlkp. w kierunku płn. i Wolsztyńskiej na płd.). Stojący pośrodku wsi **kościół** św. Wojciecha powstał w 1781 r. jako świątynia ewangelicka. Wieżę dobudowano do niego w 1900 r. (po prawej stronie wejścia znajduje się kamień z taką datą). Po II wojnie światowej stał się kościołem katolickim, w 1948 r. utworzono tu parafię. W latach 1955-57 zmieniono ściany kościoła i wewnętrzne słupy podtrzymujące strop z drewnianych na murowane. Późnobarokowy ołtarz główny przeniesiono z kościoła w Bojanowie, z okresu budowy kościoła pochodzą organy.

Na pl. Kościelnym rosną okazałe **drzewa**: lipa o obw. 470 cm i dąb 330 cm po wsch. stronie kościoła, a także trzy lipy o obw. po 310 cm (przed i za ogrodzeniem po płd. stronie kościoła oraz na ładnie utrzymanym skwerze po zach. stronie szosy). W sąsiedztwie, na początku ul. Wolsztyńskiej, znajduje się wiejski **dom kultury**, otwarty w 1976 r.

We wsi zachowały się liczne stare **domy**, w tym wiele drewnianych i szachulcowych. Najładniejszy z nich (nr 175) z XVIII w., gruntownie restaurowany w 1875 r., zachował się przy ul. Powstańców Wlkp. (wylotowej na Nowy Tomyśl) przy jej zakręcie koło cmentarza. Przy cmentarzu stoi wybudowana w latach 1996-97 nowa **kostnica** o ciekawej architekturze (proj. Piotr Brychcy). Jeszcze dalej na płn. stoi **wiatrak koźlak** z 1755 r., odremontowany w latach osiemdziesiątych. Ma on gontowy dach dwuspadowy z naczółkiem oraz resztki śmigieł.

Tartak przy ul. Wolsztyńskiej włączono jako oddział drzewny do zakładu wyposażenia samochodów „Polmo” (obecnie jest nieczynny). Budynek produkcyjny w jego obrębie pochodzi z ok. 1920 r.

W zach. części wsi wznosi się **Szkoła Podstawowa**, zbudowana w latach 1968-70 i od 1982 r. nosząca imię Marii Konopnickiej.

W odl. 2 km na płd.wsch., przy szosie do Rakoniewic, położona jest wieś **NOWA BORUJA**. I tu zachowały się stare zabudowania wiejskie, w tym wiele drewnianych. Przy gospodarstwie nr 6, znajdującym się po płn. stronie szosy niedaleko mostku na niej przez Dojcę, rośnie sześć pomników przyrody: dęby szypułkowe o obw. 620, 440 i 380 cm, lipa szerokolistna 360 cm, grab 210 cm i jawor 310 cm.

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Grodziska, Kościana, Nowego Tomyśla, Poznania i Wolsztyna. Bar-kawiarnia „Pod Basztą”, ul. Wolsztyńska 16, tel. 441 13 70. Poczta (nr kodu 64-306), ul. Wolsztyńska 2, tel. 441 13 95. Dom kultury, ul. Wolsztyńska 1, tel. 441 13 14. Ośrodek zdrowia, ul. Wolsztyńska 6, tel. 441 13 91. Warsztat naprawy pojazdów, ul. Wolsztyńska 34, tel. 441 13 24.

BUKOWIEC – Duża wieś o zwartej zabudowie, położona 8 km na płd.wsch. od Nowego Tomyśla, przy szosie do Kościana, która odgałęzia się w lesie na płn. od wsi od szosy Nowy Tomyśl–Poznań. Zakład elektrotechniczny Spółdzielni Inwalidów „Wielkopolanka” z Grodziska.

Wzmiankowana była po raz pierwszy w 1409 r. (*Bukowecz*) jako własność szlachecka. Przez długie lata wchodziła w skład dóbr

opalenickich, a następnie grodziskich, których właścicielami od XV do XVIII w. byli Opalińscy. Pierwsza informacja o tutejszym kościele z 1426 r. wymienia proboszcza Mikołaja. W 1563 r. wieś obejmowała 7 i trzy czwarte łana, do sołtysa należały 2 łany, istniała też karczma. W XVI w. przejściowo w dokumentach dla odróżnienia od innych wsi o tej nazwie występowała jako Bukowiec Mały (*Minus* lub *Minor*), ale ta forma się nie przyjęła. W okresie reformacji tutejszy kościół przekazano protestantom, a katolikom przywrócił go w 1589 r. cześnik koronny Jan Ostroróg, który wprowadził na probostwo Jana z Pułtusza.

W XVIII w. wieś miała 87 domów i 700 mieszkańców, a tutejszy majątek liczył 13529 mórg (razem z folwarkami Julianka – 3 km na płd. i Huta Szklana – istniejącym dawniej przy szosie niedaleko stacji kolejowej w Sątopach). Po Opalińskich właścicielami Bukowca byli Beymowie, w następnym wieku przeszedł on na niemiecką rodzinę Heyderów, którzy założyli tu tartak. W latach 1926-39 majątek (1301 ha) należał do Adama Szczerbińskiego, po II wojnie światowej zaś został rozparcelowany.

Tutejszą parafię założono przypuszczalnie w XIV lub XV w. Obecny drewniany **kościół** parafialny św. Marcina powstał w latach 1737-42 z fundacji starosty śremskiego Karola Opalińskiego. Ma konstrukcję zrębową, z zewnątrz oszalowaną. Od strony zach. w bryłę kościoła wtopiona jest wieża, zakończona cebulastym hełmem barokowym z latarnią, pobitym blachą (dawniej łuską gontową). W latach 1923-25 poszerzono go (wg projektu Stefana Cybichowskiego) o poprzecznie usytuowaną drewnianą nawę, w wyniku czego powstało rozwiązanie nie spotykane gdzie indziej. Remontowany był w latach 1982-84.

Wejścia do kościoła od strony płd. i zach. prowadzą poprzez podcienia. Obszerne wnętrze nakryte jest stropem kasetonowym, wykonanym z kawałków drewna o różnej barwie. Dolne partie ścian zdobi malowana dekoracja o motywach ludowych, podobne motywy wycięto w balustradzie chóru (ma on dwie części stykające się pod kątem prostym). Pionowe ornamenty w formie „wężyka generalskiego” na skrzyżowaniu starej i nowej części kościoła są pamiątką z okresu międzywojennego, gdy patronem kościoła był gen. Kazimierz Sosnkowski (właściciel pobliskiego Porążyna). Ołtarz główny, w który wkomponowane jest okno z witrażem, zawiera fragmenty rzeźbiarskie z XVII/XVIII w. Dwa inne ołtarze barokowe, ustawione po bokach nawy, pochodzą z 1 poł. XVIII w. W tym wieku wykonano też ambonę. Usytuowane z prawej strony dawne prezbiterium zostało zamienione na kaplicę Serca Jezusowego.

Przy kościele znajduje się krzyż z 1928 r., na którym wtórnie umieszczono chorągiewkę z datą 1635 i inicjałami wojewody poznańskiego Jana Opalińskiego. Po bokach kamiennej groty Matki Boskiej stoją rzeźby św. Jana Nepomucena i św. Jana Kalasantego z końca XIX w. Rosną tu też pomnikowe drzewa: lipy szerokolistne o obw. 320 i 370 cm, lipa srebrzysta 210 cm i wiąz szypułkowy 370 cm. Dzwonnicę o otwartej konstrukcji metalowej postawiono w 1981 r. Budynek plebanii i sąsiadujące zabudowania gospodarcze pochodzą z końca XIX w.

Naprzeciwko kościoła znajduje się **dom katolicki** zbudowany w 1900 r., a nieco dalej w kierunku wsch. – **organistówka** (ul. Kościelna 16) z końca XIX w., częściowo o konstrukcji szachulcowej. Na skrzyżowaniu na płd.zach. od kościoła stoi **krzyż** przydrożny o charakterze ludowym, z chorągiewką na szczycie z datą 1920. Budynek przy głównym skrzyżowaniu w centrum wsi powstał w 1967 r. jako siedziba ówczesnego Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej, a po reformie administracyjnej w 1973 r. został zaadoptowany na cele kulturalne. W obrębie szeregu gospodarstw zachowały się stare **budynki** mieszkalne i gospodarcze, niektóre o konstrukcji szachulcowej.

Zakład SI „Wielkopolanka” zajmuje teren i obiekty dawnego **folwarku** w płn. części wsi. W jego obrębie rosną wysokie drzewa, będące zapewne pozostałością **parku** dworskiego; spośród nich do rejestru pomników przyrody wpisane zostały lipy szerokolistne o obw. 380 i 400 cm oraz jesion wyniosły 310 cm. Po dawnym majątku pozostał też zespół trzech **domów** dla robotników folwarcznych pod lasem na końcu ul. Powstańców Wlkp., ceglanych na kamiennych podmurówkach. Na jednym z nich, sześćoraku z 1886 r., zachowała się żeliwna płyta z inicjałami *FVB* (Friedrich von Beyme?) W tej części wsi, przy ul. Sątopskiej (wylotowej w kierunku Nowego Tomyśla), rośnie koło bazy SKR nieco uszkodzony **dąb** o obw. 390 cm.

Na płn.-zach. skraju wsi znajduje się dobrze urządzony **stadion** Ludowego Klubu Sportowego „Korona”, założonego w 1923 r. i mogącego poszczycić się wieloma osiągnięciami.

Na wsch. skraju Bukowca wznosi się piętrowa **szkoła** z lat 1905-06, poszerzona o nową część w 1987 r. Została ona wyprzedzająco przekazana w gestię władz samorządowych gminy jeszcze przed przejęciem całego szkolnictwa i w 1992 r. wprowadzono tu eksperymentalne prowadzenie nauki według wzorów duńskich.

W oddaleniu na płn.wsch. od wsi, w otoczeniu lip, położony jest **cmentarz** parafialny. Zbudowano na nim w 1926 r. kaplicę pod wezwaniem NMP Bolesnej – mauzoleum powstańca wielkopolskiego Feliksa Pięty (1895-1919), poległego 9 II pod Łomnicą. Do bramy wjazdowej na cmentarz od strony płn. prowadzi fragment alei lipowej.

W odl. 2,5 km na płd.zach. od Bukowca, w lesie na wysokości pierwszych zabudowań Cichej Góry, rosną przy drodze cztery pomnikowe **dęby** o obw. do 480 cm.

■ Przystanki PKS (na skrzyżowaniu szos, w centrum wsi i obok szkoły) z połączeniami m.in. do Grodziska, Kościana, Lwówka, Nowego Tomyśla i Poznania. Bary: ul. Kościelna 2, tel. 441 15 67; „Pod Koroną”, ul. Sportowa 11. Dom kultury, ul. Sątowska 3. Poczta (nr kodu 64-333), ul. św. Marcina 2a, tel. 441 15 55. Ośrodek zdrowia, ul. św. Marcina 2, tel. 441 15 24. Stacja benzynowa, ul. Sątowska 12, tel. 441 15 26.

JASTRZĘBSKO – Wieś położona 5 km na zach. od Nowego Tomyśla, przy szosie i linii kolejowej do Zbąszynia. Zakład produkcji leśnej, wylęgarnia drobiu.

W potocznym użyciu jest nazwa *Jastrzębsko Stare*, choć takiego przymiotnika nie ma w wykazie urzędowym i w nazwie przystanku kolejowego. Wieś założono w latach 1710-12 na terenie leśnym jako *Starojastrzębskie Olędry*, później powstały też *Nowojastrzębskie Olędry* na płd. od wcześniejszej osady. O starszym osadnictwie w okolicy świadczy średniowieczny piec smolarski, odkopany w 1908 r. po prawej stronie drogi do Łomnicy.

W centrum wsi położony jest rozległy pl. Kościelny, na którym rosną dorodne dęby i lipy. Pośrodku placu wznosi się neogotycki **kościół** poewangelicki Matki Boskiej Królowej Korony Polskiej, który zbudowano w latach 1908-14 na miejscu poprzedniego, szachulcowego kościoła z 1797 r. W 1979 r. utworzono przy nim parafię. Obecna świątynia jest budowlą ceglana, z dekorowaną tynkowanymi płycinami fasadą płd., w którą wtopiona jest wieża zegarowa.

Na płd. od Jastrzębska ciągnie się na dł. 3,5 km wąska, wydłużona **wydma**, porośnięta lasem. Do złudzenia przypomina ona „łańcuch” górski, choć wznosi się tylko na 20 m ponad otaczający teren. Położone bezpośrednio u podnóża wału pojedyncze gospodarstwa są wymieniane jako jedna z typowych form zabudowy osad olęderskich.

■ Przystanek PKP na linii Poznań–Rzepin. Przystanek PKS z połączeniami do Nowego Tomyśla i Zbąszynia. Poczta (nr kodu 64-334), ul. Nowotomyska 23, tel. 441 12 95.

KUŹNICA ZBĄSKA – Nieduża wieś w gminie Rakoniewice, leżąca 11 km na płd. od Nowego Tomyśla, przy szosie do Wolsztyna, nad Dojcą. Jest znana jako lokalny ośrodek wypoczynkowy i rekreacyjny. Na płn.wsch. od wsi położony jest zespół stawów rybnych. W okolicy rosną bory sosnowe znane z obfitości grzybów.

Dawniej była to *Hamernia Borujská*, wzmiankowana po raz pierwszy w 1456 r. Wytapiano w niej żelazo z rudy darniowej. Od XVII w. był tu folwark, obok którego powstała później osada olęderska. W końcu XIX w. tutejszy majątek liczył (wraz z 4 folwarkami w okolicy) 680 ha, 28 domów i 208 mieszkańców. Po 1918 r. ziemię częściowo rozparcelowano, a powierzchnia majątku zmniejszyła się do 476,5 ha w 1927 r. Jesienią 1944 r. w lasach między Borują Kościelną, Kuźnicą Zbąską i Jabłonną działała krótko zrzucona na spadochronach grupa zwiadowcza Armii Czerwonej.

Pośrodku wsi zachował się unikatowy w Wielkopolsce zespół dziewięciu **domów** szczytowych z ok. 1735 r., pierwotnie szachulcowych i do lat osiemdziesiątych krytych strzechami. Zostały one niestety częściowo przebudowane, wprowadzono też w ich otoczenie niezharmonizowane nowe budownictwo. Oprócz tego znajdują się we wsi inne stare **domy**, częściowo pochodzące jeszcze z XIX w. Przy wylocie w kierunku Wolsztyna w 1973 r. zbudowano **hotel** z restauracją, który pierwotnie nazywał się „Wczasowy”, a obecnie „Karpik”.

W płn. części Kuźnicy znajdował się dawniej zespół dworski. Zachowały się po nim pozostałości **parku** (1,36 ha). Stojący tu dawniej pałac został zburzony w 1945 r. przez Armię Czerwoną. Na tym terenie w 1968 r. ustawiono **pomnik** ku czci 12 nieznanych osób, rozstrzelanych 17 IX 1939 r. przez hitlerowców z Zielonej Góry i Borui Kościelnej.

Po płn. stronie wsi, w sąsiedztwie zabudowań leśniczówki, znajduje się ładny fragment buczyny. Na skarpie od strony szosy rosną tutaj pomnikowe **buki** pospolite: o obw. 340 cm i podwójny 490 cm; trzeci buk przewrócił się wiosną 1997 r.

Przez wieś przechodzi znakowany szlak żółty – patrz s. 81.

Na wsch. od Kuźnicy Zbąskiej, w dolinie otoczonej zalesionymi pagórkami (dojście drogą gruntową w kierunku Nowej Tuchorzy), położone jest **Jez. Kuźnickie**, zwane też czasami Białym. Powierzchnia 76 ha, długość 1585 m, największa szerokość 800 m, głębokość maksymalna 13,2 m, wysokość 66 m n.p.m. Jest to odosobniony akwen typu wytopiskowego, wydłużony, otoczony równiną sandrową z występującymi na niej wydmami, o brzegach przeważnie zalesionych i łatwo

dostępnych. Jest czyste, ale stanowi zbiornik bezodpływowy i z tego powodu następuje tutaj bardzo mała wymiana wody. W ostatnich bardzo suchych latach obserwowano niepokojące zjawisko obniżania się poziomu akwenu. Bytuje w nim wiele gatunków ryb, dlatego chętnie przyjeżdżają tu wędkarze. Stwierdzono także występowanie w wodzie jeziorzy morskiej – rośliny reliktovej z okresu bezpośrednio po ustąpieniu lodowca.

W latach siedemdziesiątych opracowano plany budowy nad jeziorem wielkiego, czynnego przez cały rok ośrodka sportowo-wypoczynkowego, ale na szczęście nie udało się zrealizować tej inwestycji. Wyznaczony jest za to na zach. brzegu spory obszar na miejsce biwakowania i rozbijania obozów. Z trwałych obiektów powstał tu tylko dom wczasowy „Oaza” oraz kąpielisko, zakładowe ośrodki wypoczynkowe i domki letniskowe, które położone są na skraju wsi Boruja (leżącej już w województwie zielonogórskim).

Po wsch. stronie jeziora uwagę zwraca wielka wydma, oddzielająca je od doliny Dojcy. Przy drodze powstało tu **kąpielisko**, a dla licznie przybywających w lecie wycieczkowiczów wyznaczono parking na łące u podnóża wsch. stoku wydmy.

■ Przystanek PKS na linii Nowy Tomyśl–Wolsztyn. Zajazd „Karpik”, tel. 441 1384. Motel „Gospoda”. Dom Wczasowy „Oaza” (na zach. brzegu jeziora), tel. 441 1386.

PRZYŁĘK – Wieś o rozproszonej zabudowie, położona 3 km na płn.zach. od miasta, przy szosie do Bolewic. Powstała w 1704 r. jako osada *Zielonka albo Przyłęk Olędry*, a pamiątką tego jest charakterystyczny rozproszony układ zabudowy wsi. Przez Przyłęk przebiega część porośniętej lasem wielkiej wydmy parabolicznej (patrz s. 10).

Przy szosie, tuż za granicą Nowego Tomyśla, znajduje się urządzony w latach 1948-52 rejonowy **cmentarz** żołnierzy radzieckich. Przeniesiono nań z różnych miejsc i pochowano w 64 zbiorowych mogiłach prochy 819 żołnierzy i oficerów, poległych na początku 1945 r. w walkach na terenie powiatów nowotomyskiego i wolsztyńskiego. W centralnym punkcie cmentarza w 1954 r. ustawiono rzeźbę żołnierza depczącego swastykę (wykonał Jan Bakalarczyk). Pomnikiem wyróżniono też podpułkownika gwardii Antonina Fiodorowicza Rużyne, który zginął między Wąsowem i Kuślinem.

Obok zakładu Nowotomyskiej Spółdzielni Pracy, 500 m na pld.zach. od przystanku PKS, rosną w jednym rzędzie potężne **dęby** o obw. 540, 460 i 480 cm. Dwa pierwsze noszą imiona Piotra oraz Jakuba i są wpisane do rejestru pomników przyrody. Przy drodze prowadzącej wzdłuż wydmy w kierunku Glinek, 200 m na pln.zach. od przystanku PKS, rośnie w lesie inny pomnikowy **dąb** o obw. 420 cm.

Jeszcze dalej na pln., w lesie na granicy województw poznańskiego i gorzowskiego, rośnie okazały **buk** o obw. 360 cm, a przy nim urządzono parking przydrożny. W tym rejonie ma zostać wkrótce wybudowane skrzyżowanie szosy z autostradą oraz węzeł zjazdowy z zespołem obsługi podróżnych.

W odl. 6 km na zach. od Przyłęku, wśród rozległych lasów, znajdowała się dawniej **BOBRÓWKA**, osada młyńska nad Czarną Wodą (prawym dopływem Obry).

W 1508 r. istniał tu młyn o 2 kołach, należący do dóbr Ostrorogów ze Lwówka. Wg dokumentu z 1571 r. przez drogę z Bobrówki do Łomnicy i koło tutejszego stawu młyńskiego przebiegała granica między dobrami trzcielskimi i zbąszyńskimi. Od 1975 r. w tym rejonie, 600 m na pln.zach. od mostku, zbiegają się granice trzech województw: gorzowskiego, poznańskiego i zielonogórskiego.

W okresie II wojny światowej zaplanowano przejście w tym rejonie autostrady Berlin–Poznań i podjęto prace ziemne (ich ślady zachowały się w lesie po zach. stronie doliny Czarnej Wody). Planowana obecnie autostrada pobiegnie po tym samym śladzie i przekroczy dolinę mniej więcej 200 m na pln. od obecnej przeprawy.

Na wsch. brzegu strumienia, w miejscu, gdzie dawniej znajdowały się zabudowania osady młyńskiej, ustawiono w 1979 r. niewielki **pomnik** ku czci więźniów obozu hitlerowskiego.

Od wiosny 1940 do sierpnia 1943 r. znajdował się tu karny obóz pracy, w którym przebywało od 400 do 800 Polaków i polskich Żydów, zatrudnionych przy budowie autostrady. Wielu z nich zmarło z wycieńczenia, głodu i chorób, nieustaloną liczbę osób hitlerowcy zamordowali. Po zaprzestaniu prac nad autostradą wywieziono więźniów do innych obozów pracy w głębi Rzeszy lub do Oświęcimia.

Od 1973 r. planowana jest budowa tutaj tamy spiętrzającej Czarną Wodę i stworzenie sztucznego zalewu. Przede wszystkim miałby on charakter zbiornika retencyjnego oraz źródła wody dla rolnictwa, ale mógłby być też wykorzystywany do celów sportowych i rekreacyjnych.

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Międzychodu, Międzyrzecza, Nowego Tomysła, Poznania i Szamotuł.

RÓŻA – Wieś położona 7 km na płn.wsch. od Nowego Tomyśla, przy szosie do Dusznik.

Wzmiankowana była po raz pierwszy w rejestrze poboru podatków z 1508 r. Dawniej wchodziła w skład dóbr lwóweckich, w XIX w. przeszła w ręce niemieckie. Na terenie leśnym na pld.wsch. od wsi w 1765 r. założono osadę *Różyńskie Olędry*; obecnie jest to niewielka wieś Nowa Róża.

Zabudowa zasadniczej części wsi rozłożyła się wzdłuż drogi do Sątópów, która przebiega poprzecznie do szosy. Przy głównym skrzyżowaniu znajduje się **krzyż przydrożny** z nakrytą daszkiem barokowo-ludową rzeźbą Chrystusa (mimo przeprowadzonej konserwacji silnie niszczącą). Do naszych czasów dotrwał dlatego, że w okresie okupacji hitlerowskiej był ukryty przez miejscową ludność. W sąsiedztwie stoi budynek szkoły z pocz. XX w., a po drugiej stronie szosy znajduje się stary dom drewniany (nieużytkowany). Na skraju lasu po pld.-zach. stronie wsi rośnie pomnikowy **dąb** o obw. 570 cm.

We wsch. część Róży znajdował się zespół pałacowy. Pałac został rozebrany w 1948 r. (zegar z niego trafił na ratusz w Nowym Tomyślu). Pozostały **budynki folwarczne**, częściowo pochodzące z 2 poł. XIX w. Jest tu także zespół czworaków z XIX/XX w. Po płn.-zach. stronie zabudowań rosną dąb szypułkowy o obw. 360 cm i pomnikowy okaz cisa.

Na pld. od wsi, 600 m od ostatnich zabudowań, znajduje się (trudne do odnalezienia wśród lasu) mauzoleum rodziny Schwarzkopf z ok. 1893 r., częściowo już zrujnowane.

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Dusznik, Nowego Tomyśla, Sątópów i Poznania.

SATOPY – Duża wieś położona 5 km na wsch. od Nowego Tomyśla, na płn. od szosy i linii kolejowej do Poznania. We wsi zakład drzewny, przy szosie baza drogowa z wytwórnią mas bitumicznych.

Nazwa wsi pochodzi od staropolskiego wyrazu *sątop* = miejsce, gdzie spływa woda. Wzmiankowana była po raz pierwszy w rejestrze poboru podatków z 1508 r. (*Sathop*). Pierwotnie wchodziła w skład dóbr lwóweckich, a w XVIII w. należała do Szoldrskich z Wytomyśla.

Układ przestrzenny wsi to wydłużona z płn. na pld. owalnica (obecnie ulice Kościelna i Szkolna). Wśród zwartej zabudowy zachowało się tutaj dużo starych **domów**, drewnianych i murowanych (najwięcej przy ul. Kościelnej). Spośród nich najstarsza jest drewniana chałupa z 1806 r., stojąca w głębi posesji przy ul. Kościelnej 28 – wzniesiona w czasach,

gdy domów jeszcze nie stawiano kalenicą do ściśle określonej linii zabudowy. Przy ul. Szkolnej znajduje się **szkoła** z 1902 r., w której do 1945 r. nauka była prowadzona po niemiecku. Na płd. skraju owalnicy zwraca uwagę **dąb** o obw. 320 cm.

Usytuowany pośrodku owalnicy **kościół** św. Andrzeja Boboli reprezentuje formy typowe dla świątyń ewangelickich – z zewnątrz, jak i wewnątrz, gdzie znajdują się drewniane balkony (empory). Został zbudowany w 1908 r. przez firmę budowlaną Hauptnera z Poznania. W 1945 r. przekazano go kaolikom, od 1980 r. ma prawa parafialne.

Na cmentarzu (założonym w latach 70-tych przy drodze do stacji kolejowej) rosną dorodne **dęby** o obw. do 360 cm.

Na płd.wsch. od przystanku kolejowego i bazy drogowej znajduje się zalesione wzgórze wydmore bez nazwy o wys. 96 m n.p.m. Od 1425 r. w dokumentach wymieniana była *Cisia Góra* (a wokół niej *Cisowy Las*), na której zbiegały się granice między dobrami grodziskimi (na płd.wsch.), zbąszyńskimi (na płd.zach.) i lwóweckimi (na płn.). O przebieg tych granic toczyły się długotrwałe spory, które próbowano polubownie rozstrzygnąć, m.in. w 1575 r. usypano 84 kopce graniczne. W okolicy tego wzniesienia przywilejem z 11 XI 1757 r. założona została w dobrach opalenickich osada *Cisiogórskie Olędry*, która od XIX w., najpewniej z powodu wytrzebienia cisów w okolicy, nosi nazwę **CICHA GÓRA**.

■ Przystanek PKP na linii Poznań–Rzepin. Przystanki PKS (we wsi i przy stacji kolejowej) z połączeniami m.in. do Grodziska, Kościana, Nowego Tomyśla i Poznania. Parking leśny przy szosie w kierunku Poznania.

SĘKOWO – Wieś położona 4 km na zach. od Nowego Tomyśla, przy szosie do Zbąszynia i po jej płn. stronie. Powstała ok. 1692 r. jako najstarsza w okolicy osada olęderska, założona na gruntach należących do właścicieli Trzciana.

Wieś cechuje się rozproszoną zabudową, rozłożoną na dużej przestrzeni. Wśród nich znajdują się okazałe gospodarstwa i mniejsze zabudowania, niektóre jeszcze z ubiegłego wieku. Przy drodze gruntowej biegnącej na płn.zach., w kierunku Bobrówki, rosną m.in. **drzewa** uznane za pomniki przyrody: lipa drobnolistna o obw. 320 cm w odległości 1200 m od szosy oraz 200 m dalej, przy jednym z gospodarstw, dąb szypułkowy „Stary” o obw. 650 cm – największe drzewo w okolicach Nowego Tomyśla, niestety już martwe.

W kwietniu 1997 r. otwarto przy szosie nowoczesny **terminal**, zbudowany przez niemiecką firmę „Hellmann Moritz I.F.” Zajmuje on powierzchnię 12,4 tys. m² i ma na celu

ułatwienie kontaktów tej części Wielkopolski z innymi krajami Europy. We wsi istnieje też od 1988 r. drukarnia, wytwarzająca druki i galanterię papierową.

Po płd. stronie wsi, między szosą a przejazdem kolejowym, znajduje się dawny cmentarz ewangelicki ze szczątkami nagrobków. Na mocno zarośniętym jego terenie rośnie 21 **drzew** uznanych za pomnikowe: dęby o obw. 190-300 cm, lipy szerokolistne 150-220 cm i lipa drobnolistna o obw. 150 cm.

Dalej szosa do Zbąszynia przecina niewielką dolinę Czarnej Wody. Po prawej stronie znajdują się w niej dwa jeziora (oddalone o 800 m) o powierzchniach 2,5 i 1,1 ha i zadrzewionych brzegach – jedyne naturalne akweny w gminie Nowy Tomyśl.

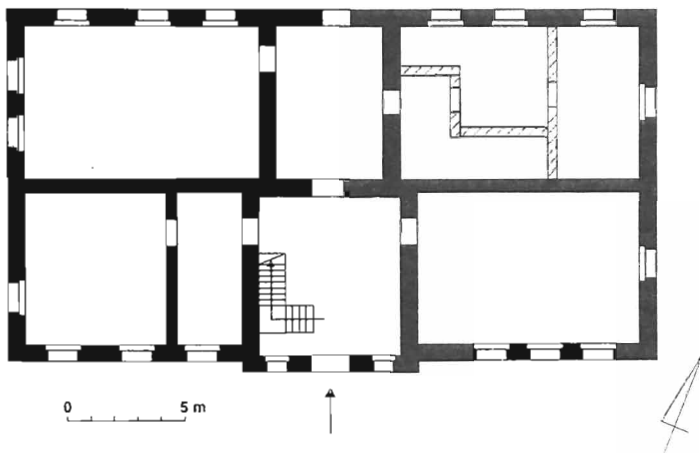
■ Przystanek PKS z połączeniami do Nowego Tomysła i Zbąszynia.

STARY TOMYŚL – Wieś położona 3 km na płn.wsch. od Nowego Tomysła, przy rozwidleniu szos do Dusznik i Lwówka. Zespół Szkół Rolniczych.

Pierwotnie był to Tomyśl – nazwa dzierżawcza od imienia Tomisław lub podobnego. Po założeniu Nowego Tomysła weszła w użycie nazwa z przymiotnikiem odróżniającym *Stary*.

O starym osadnictwie w tej okolicy świadczy odkryte w 1909 r. cmentarzysko z epoki żelaza (V w. p.n.e.), należące do kultury urn twarzowych. Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1296 r., gdy książę Władysław Łokietek darował *Thomisle super fluvium Ofram* [Tomyśl nad rzeką Obrą] sędziemu poznańskiemu Gniewomirowi z Kurowa koło Grodziska. W 1394 r. połowa miejscowości była własnością Wezenborgów z Trzciela. W 1564 r. biskupi poznańscy pobierali stąd podatek za 6 łanów osiadłych. Wkrótce potem wieś odziedziczył Marcin Lwowski herbu Ostroróg ze Lwówka, później znów należała do Wezenborgów. W 1580 r. było tu: 10 półłanków osiadłych, 2 ćwiartki łana dla karczmarza, mieszkało tu też 12 zagrodników, 8 komorników (chłopów bez ziemi) i 3 kołodziejów. Na pocz. XVIII w. wieś (łącznie z Wytomyślem, Mniszkiem i Różą) przeszła w ręce Szoldrskich. Wystawiona na licytację, stała się w 1843 r. własnością Niemców von Poncetów (miała wtedy 424 mieszkańców i 60 domów, a majątek liczył 396 ha). Poncetowie powiększali swój stan posiadania: w 1891 r. ich dobra liczyły 2206 ha, a w 1926 r. – 2741 ha. Mieszkali oni tu do stycznia 1945 r. Ich grunty w Starym Tomyślu zostały częściowo rozparcelowane w latach międzywojennych.

Znajduje się tu okazały **pałac**, zbudowany w 1916 r. W latach siedemdziesiątych dla uzyskania dodatkowych pomieszczeń został podwyższony o dwa piętra. Mieszcząca się w nim szkoła została założona w 1946 r. jako Państwowa

Rzut dworu barokowego w Starym Tomyślu

Męska Szkoła Gospodarstwa Wiejskiego. Od 1952 r. nosiła nazwę Technikum Rolniczo-Wikliniarskiego, a od 1976 r. jest to Zespół Szkół Rolniczych z filiami terenowymi. W czasie obchodów 50-lecia istnienia, 16 V 1997 r., ZSR w Starym Tomyślu otrzymał imię Stanisława Mikołajczyka, co upamiętnia tablica wmurowana na prawo od wejścia.

Pałac stoi w **parku krajobrazowym** (7,10 ha), rozplanowanym zapewne na przełomie XVIII i XIX w. Rosną tu głównie lipy drobnolistne, klony pospolite, buki, dęby i topole, niektóre w wieku do 200 lat. Na niektórych drzewach w celach dydaktycznych umieszczono tabliczki z ich nazwą gatunkową. Najokazalszym drzewem jest dąb szypułkowy o obw. 370 cm w przedniej części parku, zachowała się też aleja lipowa. W końcu XIX lub na pocz. XX w. park poszerzono o część zach., która ma charakter leśny – lasu mieszanego i częściowo łąkowego.

Na płn.-wsch. skraju parku znajduje się **dwór** barokowy w typie staropolskim, zbudowany przez Szołdrskich w 2 poł. XVIII w. Kryty jest dachem mansardowym, w którym znajduje się wystawka o falistym szczycie. Po zach. stronie dworku rośnie ładny, pomnikowy okaz **cisa**. W sąsiedztwie zachował się ciekawy architektonicznie **gołębnik** z końca XIX w. (obecnie użytkowany jako magazyn).

Po wsch. stronie parku położony jest obszerny zespół starych **zabudowań folwarcznych** z XIX/XX w. Wśród nich znajdują się dwie rządówki (budynki administracyjne), zlokalizowane po obu stronach rozległego podwórza.

Na wsch. skraju wsi znajduje się **Szkoła Podstawowa**, zbudowana ok. 1910 r. Przy wylocie szosy w kierunku Dusznik stoi najstarszy **dom** we wsi (ul. Powstańców Wlkp. 38), z 2 poł. XIX w., który pod tynkiem ma konstrukcję drewnianą.

Ze Starego do Nowego Tomyśla biegnie asfaltowa **drożka rowerowa** o długości 2 km, wybudowana w 1996 r. na dawnym torowisku kolejki wąskotorowej.

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Dusznik, Lwówka, Nowego Tomyśla, Poznania i Szamotuł.

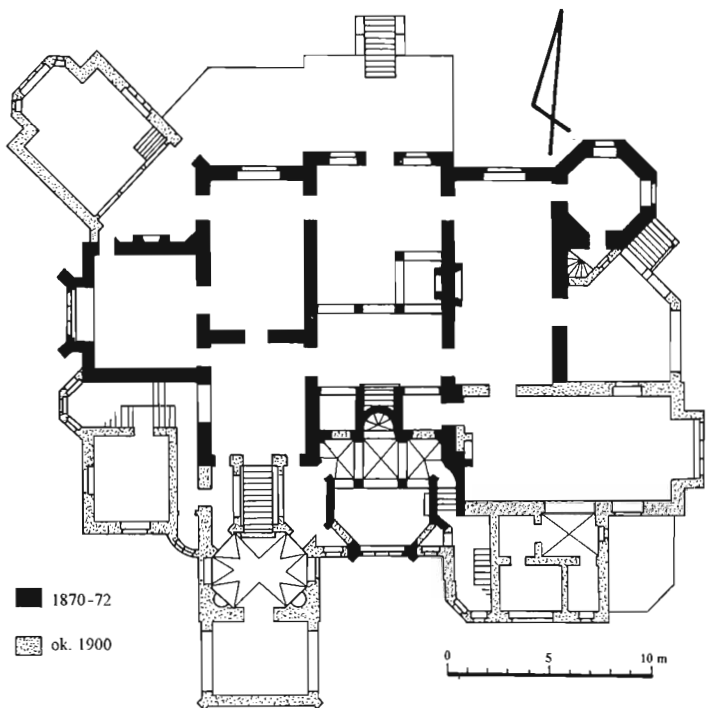
WĄSOWO – Duża wieś w gminie Kuślin, położona 9 km na pñ.wsch. od Nowego Tomyśla, przy szosie do Dusznik, w pagórkowatej i bezleśnej okolicy.

W XIV w. Wąsowo należało do benedyktynów z Lubinia, a potem, ponieważ znajdowało się zbyt daleko od klasztoru, przeszło w ręce prywatne. W dokumencie z 1408 r. wymieniony jest rycerz Zawisza z rodu Porajów, właściciel Kozłowa, Wąsowa i Niałka. Od XV w. wieś należała do Niegolewskich z Niegolewa. W poł. XVII w. nabył ją Wojciech Rogowski, w 1715 r. jej właścicielem był kasztelan biechowski Stanisław Zakrzewski.

W 1776 r. wieś kupił Kazimierz Raczyński, ale po 5 latach odstąpił ją staroście średzkiemu Sylwestrowi Sczanieckiemu († 1786), który od kilkunastu lat gospodarował na odziedziczonych majątkach w sąsiedztwie. Przeniósł on tu swoją siedzibę z Brodów, ale wkrótce zmarł. Dopiero jego żona, Anastazja ze Skórzewskich z Czarniejewa (1750-1835), stworzyła w Wąsowie główną rezydencję rodziny. Gospodarowała ona tutaj w imieniu syna Łukasza, który również wcześniej zmarł (w 1810 r.). Po podziale majątków między pięcioro dzieci Łukasza i Weroniki z Zakrzewskich właścicielem Wąsowa został Konstanty Sczaniecki († 1873).

Rodzina Sczanieckich miała znaczne dobra w okolicy, lecz wskutek złego gospodarowania z czasem większość z nich przeszła w ręce niemieckie. Wąsowo nabył ok. 1860 r. na *subhastracji* (przymusowej licytacji) pewien kupiec za 208 talarów, który w 1868 r. sprzedał posiadłość Richardowi Hardtowi, bankierowi i przemysłowcowi berlińskiemu, właścicielowi leżących w pobliżu Chraplewa i Głuponi. Wkrótce rodzina ta przeniosła tu swą główną siedzibę. Łącznie ich dobra liczyły w końcu XIX w. 3243 ha, a w latach międzywojennych – 3365 ha.

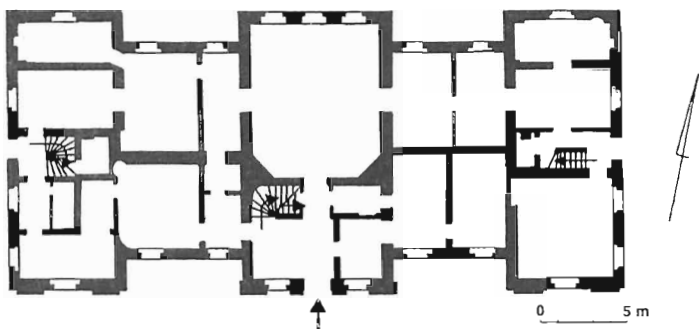
Hitlerowcy zaplanowali przejście autostrady Berlin–Poznań bezpośrednio na pñ. od wsi. W związku z tym od końca 1941 do maja 1942 r. znajdował się tu hitlerowski obóz pracy dla Żydów, którzy

Rzut zamku w Wąsowie

przygotowywali budowę. W 1944 r. w zabudowaniach tutejszego majątku Niemcy ukryli część zbiorów Muzeum Miejskiego z Poznania, wywiezionych z obawy przed bombardowaniami.

Najciekawszym zabytkiem Wąsowa jest neogotycki **pseudo-zamek**, zbudowany w latach 1870-72 wg projektu berlińskiego architekta Gustawa Erdmanna. Drugą fazę budowy zrealizowano ok. 1900 r., kiedy istniejącą budowlę obudowano członami podobnymi stylowo. Powstała w ten sposób okazała budowla w formie nie spotykanej wcześniej w Wielkopolsce, o skomplikowanej bryle, z ośmioboczną, widoczną z dala wieżą widokową w płn.-wsch. narożniku. Elewacje wykonano z ciemnoczerwonych cegieł klinkierowych, uzupełnianych detalami z piaskowca. Dachy kryte były początkowo łupkiem, który ostatnio wymieniono na blachę. Wewnątrz wykonano stylowe dekoracje, m.in. neorenesansowe boazerie.

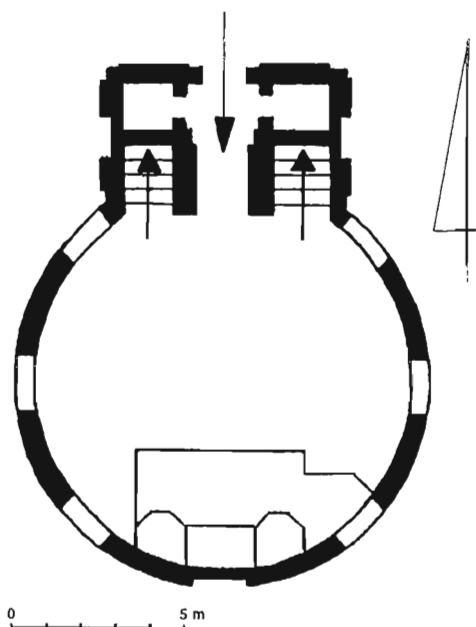
Rzut pałacu w Wąsowie

W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych miał tu siedzibę ośrodek szkoleniowy PGR Michorzewo. W 1994 r. władze samorządowe sprzedały cały zespół w ręce prywatne, a plany przewidują otwarcie tutaj hotelu o wysokim standardzie, w związku z czym prowadzony jest gruntowny remont zabytku.

Na zach. od zamku wznosi się **stary pałac** barokowo-klasycystyczny, zbudowany po 1781 r. dla Sylwestra Sczanieckiego i jego żony (po wzniesieniu zamku pełniący funkcję oficyny). Jest piętrowy (z niskim piętrem), ma plan prostokąta z występującymi ze ściany trzema płytkimi ryzalitami i nieco przypomina podobne obiekty z Czarniejewa czy Gułtów. Czterospadowy dach pokryto dachówkami, a boczne ryzality otrzymały oddzielne daszki trzyspadowe. Na fasadzie umieszczono kartusz z herbami Osoria (Sczanieckich) i Ogończyk (Skórzewskich). Jest to zapewne najpóźniej zbudowany pałac barokowy w Wielkopolsce. Wnętrza zostały przekształcone. Dziedziniec z gazonem przed pałacem stanowi pozostałość dawnego paradnego zajazdu.

W sąsiedztwie pałacu stoi klasycystyczna **kaplica** Wniebowstąpienia Pańskiego, wystawiona w 1790 r. z fundacji Anastazji Sczanieckiej. Ma formę rotundy, kryta jest półkulistą kopułą z latarnią o baniastym hełmie, a wejście wykonano w formie pseudoportyku tokańskiego. Wyposażenie wnętrza, o cechach neorenesansowych, pochodzi z poł. XIX w.

Pierwotnie była to kaplica dworska właścicieli Wąsowa – najpierw katolicka, a potem ewangelicka. W 1945 r. stała się katolicką kaplicą publiczną w parafii Wytomyśl. Przy niej w 1976 r. utworzono ośrodek

Rzut kaplicy w Wąsowie

duszpasterski, a od 1 I 1992 r. istnieje tu parafia. W 1996 r. w płd.-wsch. części wsi, przy drodze wylotowej do Dąbrowy, rozpoczęto budowę kościoła parafialnego (proj. Izabela Wrześniewska).

Wymienione obiekty zespołu pałacowego stoją na skraju **parku krajobrazowego**, którego założenie wiąże się z Anastazją Szczaniecką. Na mapie Wielkopolski zajmuje on miejsce szczególne. W XIX w. do rozplanowania włączono teren po obu stronach nieco krętej doliny niewielkiego strumyka (z tego powodu park ma kształt wydłużony z płn. na płd.), częściowo porośnięty lasem. Zachował się stary układ drózek i alejek, częściowo poprowadzonych po zboczach doliny. Łącznie park zajmuje obecnie powierzchnię 50,13 ha i po Gołuchowie oraz Ujeździe jest trzecim co do wielkości obiektem tego rodzaju w Wielkopolsce. Przy wjeździe do parku od strony zach. stoi stylowy domek odźwiernego z ok. 1900 r., a przy bramie wsch. – dom ogrodnika i pozostałości oranżerii z tego samego czasu.

W parku rośnie sto kilkadziesiąt pomnikowych **drzew**. Na szczególną uwagę zasługują dęby o obw. do 590 cm i lipy do 490 cm, a także rosnący w sąsiedztwie zamku buk odmiany purpurowej o obw. 480 cm (rozgałęziający się na 3 grube konary). Znajdują się tu też kasztanowce o obw. do 360 cm, a przy kaplicy rośnie drzewiasty okaz cisa. W płn. części parku, o charakterze zbliżonym do leśnego, rosną duże płaty buczyny z dorodnymi drzewami, a największy buk ma obw. 580 cm. Tam też znajduje się cmentarzyk rodziny Hardtów, założony w końcu XIX w.

Położony obok parku imponujący zespół **zabudowań folwarcznych** wzniesiono w dwóch fazach mniej więcej w tych samych okresach co zamek. Spośród nich wyróżniają się: stajnia koni wyjazdowych (z wystawionymi na zewnątrz drewnianymi schodkami), kuźnia, a także długa parterowa gorzelnia.

Po płd. stronie folwarku, wzdłuż obecnej ul. Lipowej, w latach 1898-1910 powstało osiedle **domów** mieszkalnych dla służby dworskiej i robotników rolnych, podobnych stylowo. Wśród nich znajduje się budynek mieszczący salę taneczną i biura (nr 22, obecnie pomieszczenia klubowe), a także *dom starców i opieki zdrowotnej* (nr 23). Przy zbiegu szosy i ul. Lipowej znajdowała się dawniej stacja opalenickiej kolei wąskotorowej, po której pozostał budynek wzniesiony przed 1900 r.

Inne budynki we wsi są skromniejsze i przez to kontrastują z dworskimi. W zach. części wsi zachowała się willa rządcy majątku (ul. Nowotomyska 15) z pocz. XX w. oraz piekarnia (nr 13) z końca XIX w.

Przy drodze do Chraplewa znajduje się uznana za pomnik przyrody **aleja lipowa**, posadzona zapewne w 2 poł. XIX w. Po wsch. stronie wsi zwraca uwagę duża **plantacja chmielu**.

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Dusznik, Nowego Tomysła i Poznania. Poczta (nr kodu 64-314), ul. Lipowa 9c, tel. 447 29 95. Ośrodek zdrowia, tel. 441 14 90.

WYTOMYŚL – Wieś położona 8 km na płn. od Nowego Tomysła, przy szosie do Lwówka.

Pierwotnie była to zapewne najważniejsza miejscowość w okolicy. W pierwszej wzmiance z 1250 r. wymieniony jest pleban Stefan *de Vitomysl*, a parafia tutejsza o bardzo rozległym obszarze powstała być może jeszcze w XII w. Wieś tę w 1288 r. otrzymali od księcia Przemysła II biskupi poznańscy (w zamian za klucz Skrzywno koło Sandomierza) i po 1298 r. przekazali ją archidiakonom pszczyńskim. W 1413 r., podobnie jak inne okoliczne miejscowości, została sprzedana

na wojewodzie poznańskiemu Sędziwojowi Ostrorogowi (za czynsz ze wsi Łagwy koło Buku) i weszła w skład dóbr lwóweckich, tracąc wiele ze swojego znaczenia na rzecz nowo utworzonego ośrodka we Lwówku. Nie wolno było tu działać krawcom, kowalom i szewcom, aby nie stanowili konkurencji dla rzemieślników lwóweckich; istniał również obowiązek kupowania piwa we Lwówku. W 1510 r. był tu sołtys, 7 zagrodników, 2 karczmy i 2 łany opuszczone. Potem wieś należała do Unrugów, w XVIII w. do Szoldrskich, a od 1843 r. – do Poncetów. Przy parafii utrzymywany był szpital, a właściwie przytułek, który istniał do 1888 r.

Zabudowa wsi ma formę dużych rozmiarów owalnicy – obecnie są to ulice Kościelna i Szkolna o ruchu jednokierunkowym. W rozwidleniu po płd. stronie tej owalnicy znajduje się **kapliczka** z końca XIX w. ze starszą figurą św. Wawrzyńca. W sąsiedztwie, przy ul. Szkolnej, wznosi się parterowa **szkoła** z 1908 r. o rozbudowanej bryle.

Klasycystyczny **kościół** parafialny św. Michała Archaniola jest zapewne czwartą świątynią stojącą w tym miejscu. Został zbudowany w końcu XVIII w. z fundacji starosty łęczyckiego Feliksa Szoldrskiego, konsekrowano go w 1800 r. Ma plan prostokąta z dwiema symetrycznymi kaplicami po bokach. Na ścianach zewnętrznych znajdują się kamienne epitafia: Karola Cunowa (1787-1833) i proboszcza ks. Kazimierza Echausta (1871-1941), zamęczonego w obozie hitlerowskim w Dachau.

Jednonawowe wnętrze kościoła nakryte jest sklepieniem zwierciadlanym z lunetami. Wyposażenie pochodzi z okresu budowy. W ołtarzu głównym z ok. 1800 r. umieszczono krucyfiks, obraz patrona kościoła i dwie barokowe rzeźby aniołów. Po bokach ołtarza wiszą dwa wielkie obrazy, fundowane przed I wojną światową przez właścicieli okolicznych majątków. Po lewej znajduje się późnogotycka rzeźba św. Anny Samotrzeć z pocz. XVI w. Na oknie z prawej strony zachowała się dekoracja na szybie z herbem Szoldrskich Łódzia i datą 1800, pod tym oknem zaś umieszczono barokowo-ludową rzeźbę Chrystusa Zmartwychwstałego. Przy przejściu do prawej kaplicy zwraca uwagę odnowiona figura Ukrzyżowanego, pochodząca ze starego krzyża stojącego dawniej pośrodku tutejszego cmentarza. Na uwagę zasługuje też umieszczona na ścianach kościoła dziewiętnastowieczna ceramiczna Droga Krzyżowa.

Przy kościele stoi **dzwonnica** z lat ok. 1800, u dołu murowana, a wyżej drewniana, nakryta dachem namiotowym o ośmiu połaciach. Przy wejściu na teren kościel-

ny rośnie **dąb** o obw. 310 cm z odstępną szyją korzeniową. Nieco w głębi znajduje się **plebania** z pocz. XX w.

Po pld.-zach. stronie wsi znajduje się zespół dworski. **Dwór** zbudowali zapewne Szoldrscy na pocz. XIX w. W 1954 r. uległ pożarowi i w latach 1957-58 został odbudowany w nieco zmienionej formie. Wokół rozciąga się **park** (2,1 ha), rozplanowany być może na przełomie XVIII i XIX w., a w obecnej formie krajobrazowej pochodzący zapewne z 2 poł. XIX w. Rosną w nim głównie dęby, buki, klony polne i pospolite w wieku do 100 lat, z niektórymi drzewami starszymi (do 160 lat). Pomnikowe rozmiary osiągnęły: jesion o obw. 280 cm, buk 330 cm, jawor 310 cm, dęby do 370 cm, kasztanowce do 350 cm. Najgrubszym drzewem jest rosnąca przed pałacem uszkodzona i wypróchniała lipa o obw. 510 cm, dożywająca kresu swego istnienia. Obok parku usytuowany jest **folwark**, w którym część zabudowań pochodzi z końca XIX w. Dwa **czworaki** – z końca XIX w. i z ok. 1910 r. – zachowały się na pld. skraju wsi, przy wylocie szosy do Nowego Tomyśla.

W sąsiedztwie parku rosną (pojedynczo i w alejach) inne dorodne drzewa, zwłaszcza dęby. Na szczególną uwagę zasługuje uznana za pomnik przyrody 300-metrowa **aleja** bukowo-dębowa przy drodze do Bolewic. Najgrubszy jest w niej buk o obw. 410 cm.

W lesie na ptn. od wsi (koło osady Lipka Mała, założonej przed 1783 r. jako *Lipie Olędry*) odkryto w 1909 r. cmentarzysko z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego (ok. 200 r. p.n.e.), należące do kultury pomorskiej. W sierpniu 1959 r. gruntownie przebadano tu 14 skrzynkowych grobów ciałopalnych, w których znajdowały się urny z prochami zmarłych (zidentyfikowano 21 osób). Jeden z grobów został udostępniony do zwiedzania – niestety, pozbawiony dozoru, uległ dewastacji (zachował się metalowy szkielet zabezpieczenia i trochę kamieni z grobu). Dojście do tego miejsca prowadzi od ostatnich zabudowań wsi 800 m szosą w kierunku Lwówka, po wejściu w las drugą drogą w prawo i po 200 m w lewo; grób znajduje się wśród sosnowego lasu na pagórku po prawej stronie.

■ Przystanek PKS z połączeniami m.in. do Lwówka, Nowego Tomyśla i Szamotuł. Bar „Żuczek”, ul. Szkolna 38. Poczta (nr kodu 64-304), ul. Szkolna 42, tel. 441 1995.

SZLAK ZNAKOWANY

Nowy Tomyśl–Kuźnica Zbąska, szlak żółty, 14,4 km

W okolicach Nowego Tomyśla znajdują się obecnie jeden znakowany szlak turystyczny, którego opis poniżej zamieszczamy. Jest to początkowy odcinek dłuższego szlaku żółtego, który dalej biegnie przez Wolsztyn oraz Świętno, Sławę i Wschowę, a kończy się po 138 km w Szlichtyngowej nad Baryczą.

Opisywany odcinek wiedzie przez typowe dla Sandru Nowotomyskiego suche bory sosnowe. Częściowo zostały one wycięte w XVIII w. w czasie kolonizacji olęderskiej i dlatego na trasie spotyka się gospodarstwa poolęderskie w charakterystycznym rozproszonym układzie przestrzennym. Jesienią na trasie tej spotkać można obficie występujące grzyby. Przy odbywaniu wycieczki rowerem pewien kłopot mogą sprawiać piaszczyste odcinki dróg.

Ze stacji PKP w Nowym Tomyślu (**0,0 km**) idziemy początkowo wzdłuż torów ul. Dworcową, a następnie kierujemy się ul. Kolejową w lewo przez przejazd. Mijamy kilka przedsiębiorstw i zakładów, a za domem nr 34 skręcamy prostopadłe w prawo (**0,9 km**) na drogę gruntową. Zabudowa miejska przechodzi w obszar osiemnastowiecznej kolonizacji olęderskiej, z rozproszonym układem gospodarstw, bardzo skomplikowaną siecią drożną i ładnym zadrzewieniem. Przy pierwszym mijanym gospodarstwie rośnie po lewej pomnikowy dąb o obw. 390 cm. Dorodnych drzew będziemy w trakcie wycieczki mijali więcej.

Przed jednym z gospodarstw skręcamy w lewo, potem jeszcze raz w lewo i przechodzimy obok rozproszonych gospodarstw wsi Paproć – osady olęderskiej założonej w 1701 r. na terenie lasu. Nie dochodząc z powrotem do szosy, przy czterech dorodnych dębach o obw. do 340 cm skręcamy ostro w prawo (**2,4 km**) i idziemy przez wieś Chojniki o podobnym charakterze (powstała w XVIII w. jako *Chojnickie Olędry*). Po prawej stronie drogi widać pagórek, który jest zrekultywowanym w 1996 r. wysypiskiem śmieci.

W obrębie tej wsi, 1 km na pld.wsch. od szlaku, znajduje się wśród młodsze go zadrzewienia potężny, ale już niestety uschnięty dąb szypułkowy o obw. 620 cm.

Przez las, łąki i obok zabudowań docieramy do rozwidlenia dróg na skraju lasu (**4,3 km**). Tu kierujemy się w lewo i obchodzimy zalesiony paraboliczny wał wydmy. U podnóża wydmy rosną ładne drzewa, m.in. sosna o lirowatym kształcie (trzeci konar odcięto) i obw. 250 cm. Ogólnie stale w kierunku pld. przechodzimy wzdłuż pozostałości starej alei lipowej, przekraczamy przepust na strumieniu (lewym dopływie Szarki) i przez kolejny wał wydmy osiągamy skrzyżowanie w miejscu, gdzie kończy się asfaltowa droga z Borui Kościelnej (**6,4 km**). Można nią w lewo dojść po 2 km do przystanku PKS w centrum wsi.

Skręcamy w prawo i idziemy szeroką, lekko wijącą się drogą przez las, następnie mijamy samotne gospodarstwo i dawną szkołę we wsi Szarki Stare. Jest to typowa osada olęderska, założona na rozległym terenie zapewne w 1724 r. Następnie dochodzimy do skrzyżowania (**8,2 km**), przy którym po lewej znajduje się krzyż przydrożny, a dalej okazała sosna o obw. 210 cm. Główna droga skręca tu w prawo, wychodzi z lasu na łąki i przez mostek na Szarce prowadzi do Jastrzębska (do przystanku PKP jest stąd 5 km). My idziemy prosto nadal lasem, teraz mniej uczęszczaną drogą. Po 500 m skręcamy w lewo na piaszczysty teren o pofalowanej konfiguracji, po dalszych 800 m kierujemy się w prawo i przechodzimy przez jeszcze jedną wydmy o urozmaiconej rzeźbie (porastają ją krzewy borówek i jagód).

Na skrzyżowaniu z mniej uczęszczaną drogą skręcamy prostopadłe w lewo (**10,3 km**) i wychodzimy na łąki. Znajdują się tu dwa gospodarstwa należące do Szarek Starych. Wkrótce znów wchodzimy w las i docieramy do skrzyżowania pięciu dróg wysadzanych brzoza mi (**11,4 km**). Szlak zbacza tu w prawo i prostą drogą wiedzie na pld. przez różnowiekowe bory sosnowe. W końcu docieramy do szosy Nowy Tomyśl–Wolsztyn i nią do leśniczówki w Kuźnicy Zbąskiej (za nią po prawej rosną pomnikowe buki). Szlak żółty skręca na najbliższym skrzyżowaniu (**13,9 km**) w prawo, a na wysokości jeziora zbacza na pld. i wiedzie w kierunku Wolsztyna (opis patrz P. Anders, *Jeziora Wolsztyńsko-Zbąszyńskie*, Warszawa 1989).

Do przystanku PKS w centrum Kuźnicy Zbąskiej należy pójść szosą prosto bez znaków jeszcze 500 m.

NAJWAŻNIEJSZA LITERATURA

- Anders P., *Nowy Tomyśl i okolice*. Poznań 1985.
- Błaż H., *Rozwój Nowego Tomyśla w 40-leciu PRL*. Nowy Tomyśl [1985].
- Chmiel i wiklina w Nowotomyskiem*. Nowy Tomyśl 1977.
- Duchalska J., *Nowotomyski Ośrodek Kultury*. „Kronika Wielkopolski” 1979 nr 4 (20).
- Jaśkowiak F., *Województwo poznańskie. Szkic monograficzny*. Warszawa–Poznań 1980.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. V, z. 14 (Powiat nowotomyski). Warszawa 1969.
- Kościański W.K., *Nowy Tomyśl Krajowy „Mistrz Gospodarności”*. Nowy Tomyśl 1979.
- Linkowski Z., Zierke F., *Nowy Tomyśl i okolice*. Poznań 1967, wyd. II 1972.
- Nowacki H., *Muzeum Wikliniarstwa i Chmielarstwa w Nowym Tomyślu*. „Kronika Wielkopolski” 1993 nr 4 (63).
- Nowy Tomyśl ...miasto z przyszłością*, b. m. i r. w. [1996].
- Nowy Tomyśl i okolice*. Nowy Tomyśl 1994.
- Nowy Tomyśl na starej fotografii*, opr. C. Krolek i Z. Kościański. Nowy Tomyśl 1997.
- Nowy Tomyśl. Plan Miasta 1:10 000*. Bydgoszcz 1997.
- Pieprzyk J., *Miasta i gminy województwa poznańskiego*. Poznań 1978.
- Rusiński W., *Osady tzw. „oleńców” w dawnym woj. poznańskim*. Kraków 1947.
- Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*. Wrocław 1982-91, Poznań od 1992.
- Stankowski W., *Rzeźba eoliczna Polski północno-zachodniej na podstawie wybranych obszarów*. Poznań 1963.
- Stroedicke T., *Kurzgefasste Chronik der Stadt Neutomischel*. Nowy Tomyśl 1888, tłumaczenie polskie 1982.
- Wczoraj i dziś powiatu nowotomyskiego*. Nowy Tomyśl 1938.
- Wojtkiewicz S., *Cmentarz wojskowy żołnierzy radzieckich w Nowym Tomyślu*. Nowy Tomyśl 1985.
- Wróblewska G., *Rozplanowanie nowożytnych miast w Wielkopolsce od XVI do końca XVIII wieku*. Warszawa–Poznań 1977.
- Zarys dziejów Nowego Tomyśla*. Nowy Tomyśl 1986.

SPIS TREŚCI

Wstęp	5
Część ogólna	7
Położenie	7
Środowisko naturalne	7
Ochrona przyrody	14
Gospodarka	15
Dane statystyczne	16
Olędrzy	17
Chmiel i wiklina	20
Atrakcje krajoznawcze i turystyczne	24
Nowy Tomyśl	26
Położenie, nazwa, herb	26
Kalendarium dziejów miasta	26
Dzień dzisiejszy	34
Zwiedzanie	39
Informacje praktyczne	56
Ważniejsze osoby związane z Nowym Tomyślem	58
Ciekawsze miejscowości w okolicach Nowego Tomyśla	60
Szlak znakowany	81
Najważniejsza literatura	83

WOJEWÓDZKA BIBLIOTEKA
PUBLICZNA W POZNANIU

ŁĘCZYCA - 106754

000-106754-00-0

kopolską.

Dotychczas ukazały się:

Nr 1 *Pyzdry – miasto nad Wartą* (1993)

Nr 2 *Ziemia Szamotulska* (1993)

Nr 3 *Wielkopolskim szlakiem A. Mickiewicza* (1993)

Nr 4 *Szlakiem Powstania Wielkopolskiego* (1993)

Nr 5 *Śrem* (1994)

Nr 6 *Lwówek* (1994)

Nr 7 *Krotoszyn* (1994)

Nr 8 *Pojezierze Międzychodzko-Sierakowskie* (1995)

Nr 9 *Złotów* (1995)

Nr 10 *Grodzisk Wielkopolski* (1995)

Nr 11 *Lubiń* (1995)

Nr 12 *Przejdziem Wartę* (1996)

Nr 13 *Szlak Cysterski w Wielkopolsce* (1996)

Nr 14 *Pałuki* (1997)

Nr 15 *Dolsk* (1997)

Nr 16 *Żerków i Nowe Miasto nad Wartą* (1997)

Nr 17 *Puszcza Zielonka* (1997)

Nr 18 *Miłosław* (1997)

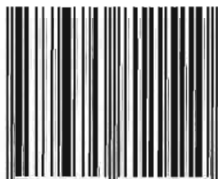
Nr 19 *Gostyń* (1997)

W przygotowaniu:

Mogilno

Wielkopolski Park Narodowy

ISBN 83-85811-51-6

9 788385 811510